

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Π.Μ.Σ. «ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ
ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ»

‘ΘΗΛΥΚΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ’ ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ: ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Μεταπτυχιακή εργασία της Ντενίζ Εμινέ Σαρρή Χασάν

Επιβλέπουσα: Γεωργαλίδου Μαριάνθη

Μέλη της εξεταστικής επιτροπής: Κοτζόγλου Γεώργιος

Φραντζή Αικατερίνη

ΡΟΔΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2018

Οι απόψεις που διατυπώνονται στην παρούσα πτυχιακή εργασία εκφράζουν αποκλειστικά τη συγγραφέα.

*Στον πατέρα μου
Στην ελεύθερη ψυχή του*

Περίληψη

Τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ της ελληνικής γλώσσας αποτελούν ένα πολυδιάστατο θέμα μελέτης με πολλές επιστημονικές προσεγγίσεις, που ως κοινό πυρήνα τους έχουν τις διαφορετικές επιλογές επιθήματος κατά τον μορφολογικό σχηματισμό τους, με αποτέλεσμα να εντάσσονται είτε στην κατηγορία των διγενών ουσιαστικών (*δικηγόρος*), είτε στην κατηγορία των ουσιαστικών που λόγω της μορφολογίας τους μπορούν να είναι μονάχα θηλυκού γένους (*δικηγορίνα*). Η επιλογή του επιθήματός τους που τα εντάσσει στα διγενή ουσιαστικά, καθώς και η γενικότερη απουσία δήλωσής τους στον επίσημο γραπτό λόγο, συνδέονται με το φαινόμενο του γλωσσικού σεξισμού, που φαίνεται να προέρχεται από παλαιότερες γλωσσικές περιόδους, αντανακλώντας κοινωνικά στερεότυπα για το γυναικείο φύλο.

Σε πρώτη φάση εστιάζοντας στην αναζήτηση των λόγων που συνέβαλαν στη δημιουργία αυτού του ιζηματοποιημένου γλωσσικού σεξισμού εξετάστηκαν τα επιθήματα των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ στη διαχρονία της ελληνικής γλώσσας. Με αφετηρία το μορφολογικό και κλιτικό σύστημα της αρχαίας ελληνικής αναζητήθηκαν και κατηγοριοποιήθηκαν τα επιθήματα που χρησιμοποιούνταν στον σχηματισμό των θηλυκών *‘nomina agentis’*. Στις επόμενες περιόδους της ελληνικής ερευνήθηκαν τόσο οι ενδογλωσσικοί παράγοντες που επηρέασαν την εξέλιξη και παραγωγικότητα αυτών των επιθημάτων, όσο και οι εξωγλωσσικοί που συνετέλεσαν στην εισαγωγή νέων επιθημάτων για τη δήλωση της γυναίκας που ασκεί κάποιο επάγγελμα ή χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα.

Η συνύπαρξη δύο αντικρουόμενων τάσεων φαίνεται να καθορίζει τον μορφολογικό σχηματισμό των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ της νέας ελληνικής. Η μία τάση φαίνεται να ακολουθεί τις γλωσσικές αλλαγές της γλώσσας και να διαφοροποιεί τα επιθήματα ανά γένος, ενώ η ‘τάση συντηρητισμού’ να εμμένει στον γλωσσικό συντηρητισμό της καθαρεύουσας χρησιμοποιώντας διγενή επιθήματα. Κατ’ επέκταση, η δεύτερη αυτή τάση θα μπορούσε να ειπωθεί ότι συμβάλλει στη γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους και στην ύπαρξη του ιζηματοποιημένου γλωσσικού σεξισμού.

Η αναζήτηση ενδείξεων αλλαγής της ‘τάσης συντηρητισμού’ ως προς τη δήλωση του γενικευτικού αρσενικού και επομένως της απομάκρυνσης από τον ιζηματοποιημένο γλωσσικό σεξισμό μπορεί να συνδεθεί με την εφαρμογή των προτάσεων του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’

(Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014). Σε δεύτερη φάση, λοιπόν, και στο πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου και της Φεμινιστικής Γλωσσολογίας επιχειρήθηκε η ανάλυση πρόσφατων διοικητικών εγγράφων σχετικά με τη χρήση των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’. Σκοπός αυτής της ανάλυσης είναι μία αρχική διερεύνηση του ποσοστού εφαρμογής των προτάσεων του συγκεκριμένου ‘Οδηγού’, ώστε να εκτιμηθεί κατ’ επέκταση αν διαφαίνεται κάποια ένδειξη περιορισμού του γλωσσικού σεξισμού και αλλαγής της γλωσσικής ιδεολογίας για τη γλωσσική αναπαράσταση του γυναικείου φύλου.

Λέξεις κλειδιά

‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’, διαχρονική μορφολογία, γραμματικό γένος, γλωσσικός σεξισμός, φεμινιστική γλωσσολογία, κριτική ανάλυση λόγου

Abstract

'Professional feminine nouns' of the Greek language constitute a multidimensional subject of study of many linguistic approaches. The option of their declension pattern, which form either nouns of 'common' gender (*δικηγόρος* 'lawyer-FEM/MASC') or feminine ones (*δικηγορίνα* 'lawyer-FEM', it seems, to lead to linguistic sexism. In addition to this the lack of their use in formal written language, which arises in earlier linguistic periods, reflect to social stereotypes of the female sex.

Initially the suffixes of 'professional feminine nouns', throughout the Greek language, were examined so as to be led to the causes that formed this kind of linguistic sexism. At this time a survey in morphological and inflectional endings of the ancient Greek language was conducted and the suffixes were classified based on gender. On the other hand, it has been noticed alteration in progress and productivity of these suffixes over the period of time. Furthermore, language contact has led to the introduction of new types of them which contribute to the formation of 'professional feminine nouns'.

However, the results of the study have proved the coexist of two controversial trends which are decisive for the structure of 'professional feminine nouns' of the Modern Greek language. On the one hand each suffix forms specific gender, masculine or feminine one. On the other hand, linguistic conservatives, who persevered with Purist Greek-*Katharevousa*, used common gender nouns. Consequently, the tendency of language conservation seems to contribute to the generic use of the masculine and maintains the existence of linguistic sexism.

The implement of the proposes derived from the *Guide for the Use of Non-Sexist Language in Public Documents* (Gasouka & Georgalidou 2014) could decline the generic use of the masculine gender and it would mark changes of linguistic conservation. Based on the principles of Critical Discourse Analysis and Feminist Linguistics recent administrative documents have been studied in order to evaluate the use of 'professional feminine nouns' and estimate the rate implementation of the *Guide*. The main purpose of this study is to clarify if linguistic sexism is confinable and indicate alterations in language ideologies as far as the female sex in Greek language is concerned.

Keywords

'Professional feminine nouns', diachronic morphology, grammatical gender, linguistic sexism, Feminist Linguistics, Critical Discourse Analysis

Πίνακας περιεχομένων

Ευχαριστίες.....	1
Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή	2
Κεφάλαιο 2: Θεωρητικό πλαίσιο	5
2.1 Φεμινιστική Γλωσσολογία.....	5
2.1.1 Γλωσσικός σεξισμός.....	10
2.1.2 Η ιδεολογία της κυριαρχίας-εξουσίας και η σχέση της με τον ιζηματοποιημένο γλωσσικό σεξισμό.....	12
2.1.3 Κριτική Ανάλυση Λόγου	15
2.1.4 Φεμινιστική Κριτική Ανάλυση Λόγου	19
2.2 Διαχρονική μορφολογία	22
2.2.1 Γραμματικό γένος και φύλο.....	24
2.2.2 Γραμματικό γένος και φύλο στην ελληνική γλώσσα.....	28
Κεφάλαιο 3: ‘Θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’	33
3.1 Ο μορφολογικός σχηματισμός των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’: Η διαχρονία της παραγωγικότητας των επιθημάτων τους.....	35
3.1.1 Περίοδος αρχαίας ελληνικής γλώσσας	37
3.1.2 Περίοδος ελληνιστικής κοινής.....	43
3.1.3 Περίοδος μεσαιωνικής ελληνικής.....	45
3.1.4 Περίοδος καθαρεύουσας	48
3.1.4.1 Η διγλωσσία στην ελληνική γλώσσα	49
3.1.4.2 Γλωσσικό ζήτημα: οι ιδεολογίες που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του	51
3.1.4.3 Το γλωσσικό ζήτημα θεσμικά	53
3.1.4.4 Το γλωσσικό ζήτημα και εκπαίδευση	54
3.1.4.5 Η μορφολογική παραγωγή ουσιαστικών στην καθαρεύουσα	55
3.1.5 Περίοδος κοινής νέας ελληνικής	57
3.2 ‘Θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’: συμβατικές σημασίες, κείμενα και «φαινόμενο του γένους».....	66
3.2.1 Συμβατικές σημασίες.....	66
3.2.2 Κειμενική σημασία και συνδηλώσεις.....	69
Κεφάλαιο 4: Ερευνητικό πλαίσιο	75
4.1 Πολιτικές αντιμετώπισης του γλωσσικού σεξισμού: γλωσσική μεταρρύθμιση, γλωσσικός σχεδιασμός και γλωσσική αλλαγή.....	75
4.1.1 Πολιτικές άλλων χωρών για την αντιμετώπιση του γλωσσικού σεξισμού	80
4.1.2 Πολιτική μη σεξιστικής χρήσης της γλώσσας στην Ελλάδα.....	83
4.2 Μεθοδολογικά στοιχεία έρευνας	90
4.2.1 Αναλυτική περιγραφή του δείγματος.....	91

4.2.2 Ταξινόμηση και αρχειοθέτηση των στοιχείων/ υποκειμένων (<i>elements</i>) της έρευνας	94
4.2.3 Ανάλυση δεδομένων έρευνας.....	97
4.2.4 Ανάλυση στο μικρο-επίπεδο των εγγράφων.....	99
4.2.5 Αποτελέσματα ανάλυσης μικρο-επιπέδου	115
4.2.6 Ανάλυση στο μακρο-επίπεδο των εγγράφων.....	120
Κεφάλαιο 5: Συμπεράσματα.....	122
Βιβλιογραφία.....	129
Παράρτημα Ι.....	143

Ευχαριστίες

Η συγγραφή μιας διπλωματικής εργασίας είναι μια διαδικασία που πέρα από την πνευματική εξέλιξη που παρέχει, δίνει τη δυνατότητα να επαναπροσδιορίσεις την ταυτότητά σου ως μέλους μιας κοινωνίας με την οποία βρίσκεσαι σε συνεχή αλληλεπίδραση. Η ενασχόλησή μου με το θέμα των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’, ένα θέμα που συνδέεται άρρηκτα με την αποτύπωση κοινωνικών στερεοτύπων στη γλώσσα και την αναπαραγωγή τους μέσω αυτής, μου έδωσε την ευκαιρία να αντιληφθώ τη θέση μου υπό διαφορετικό πρίσμα και να αναλογιστώ σε μεγαλύτερο βάθος το αντίκτυπο των κοινωνικών στερεοτύπων και τη σπουδαιότητα της αλλαγής τους. Το δικαίωμα μου στις σπουδές οφείλεται σε πολλούς άλλους άγνωστους ανθρώπους που είτε ατομικά είτε συλλογικά διεκδίκησαν και υποστήριξαν πριν από εμένα την ισότητα των φύλων στην εκπαίδευση, καταρρίπτοντας στερεότυπα αιώνων. Οι μεγαλύτερες ευχαριστίες μου ανήκουν σε αυτούς/-ές, αλλά και σε όλους/-ες εκείνους/-ες που στο μέλλον θα συμβάλλουν στην κατάρριψη και άλλων στερεοτύπων, όπως αυτού της γλωσσικής αναπαράστασης των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’.

Αναμφισβήτητα, το μεγαλύτερο στήριγμα μου σε όλη αυτή τη διαδρομή υπήρξαν οι γονείς μου, τα αδέλφια μου, οι φίλες και οι φίλοι μου. Σας ευχαριστώ από καρδιάς για την υπομονή σας, για τη δύναμη και το κουράγιο που μου δίνετε για να συνεχίσω.

Ένα ειλικρινές ευχαριστώ και στα μέλη της επιτροπής μου για την καθοδήγηση και τη στήριξή τους καθ’ όλη τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσας εργασίας. Κάθε σας λέξη υπήρξε τροφή για σκέψη, βελτίωση και εξέλιξη. Ένα μεγάλο και ξεχωριστό ευχαριστώ νιώθω την ανάγκη να εκφράσω προς την κ. Γεωργαλίδου για την υπομονή, την ενθάρρυνσή της και κυρίως την ακούραστη θέλησή της να μεταλαμπαδεύει ανιδιοτελώς γνώση και ιδέες.

Σας ευχαριστώ.

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή

Το ζήτημα των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’¹ έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας και μελέτης τόσο στη διεθνή βιβλιογραφία, όσο και στην ελληνική με ποικίλες προσεγγίσεις. Από τη δεκαετία του ’50 έως και σήμερα το ζήτημα των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ της ελληνικής γλώσσας εξετάστηκε ως προς τη ρύθμιση του μορφολογικού σχηματισμού τους (Τριανταφυλλίδης [1953] 1963), την περιγραφή τους με κοινωνιογλωσσολογικά κριτήρια (Παυλίδου 1985, Παυλίδου [2002] 2006) και την εξέτασή τους υπό το πρίσμα του γλωσσικού σεξισμού και της φεμινιστικής γλωσσολογίας (Τσοκαλίδου 1996, Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014). Κοινός πυρήνας αυτών των προσεγγίσεων υπήρξε η διαφορετική επιλογή επιθημάτων κατά τον μορφολογικό σχηματισμό τους, η οποία συνδέεται συχνά με την σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους καταγεγραμμένη τάση της ελληνικής να χρησιμοποιεί διαφορετικά επιθήματα για το κάθε γένος. Ωστόσο, αυτή η τάση χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση και τεκμηρίωση, ώστε να εξακριβωθεί αν αποτελεί ‘φυσικό’ χαρακτηριστικό της γλώσσας και αν υπάρχουν ενδείξεις υπερίσχυσής της έναντι της τάσης γλωσσικού συντηρητισμού που φαίνεται να αναπαράγει έναν ιζηματοποιημένο γλωσσικό σεξισμό.

Για αυτόν τον λόγο κρίνεται απαραίτητο να εξεταστεί σε πρώτο επίπεδο το σύνολο των επιθημάτων που χρησιμοποιήθηκαν στην πορεία της ελληνικής γλώσσας για τον σχηματισμό ουσιαστικών που δηλώνουν τη γυναίκα που ενεργεί, ασκεί κάποιο επάγγελμα ή χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα. Η εξακρίβωση ύπαρξης μίας τάσης της γλώσσας στη διάκριση των γενών με βάση τα διαφορετικά επιθήματα αναδεικνύει παράλληλα την ύπαρξη ενός ιζηματοποιημένου γλωσσικού σεξισμού ως αντίκτυπο του συντηρητισμού της καθαρεύουσας που επιλέγει διγενή επιθήματα.

Η προσπάθεια μείωσης αυτού του είδους γλωσσικού σεξισμού στην ελληνική γλώσσα επιχειρήθηκε πρόσφατα μέσω του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστική γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014). Σε δεύτερο λοιπόν επίπεδο και

¹ Στην παρούσα μεταπτυχιακή εργασία η συγκεκριμένη κατηγορία ουσιαστικών δηλώνεται εντός εισαγωγικών καθώς αποτελεί μία ομάδα ουσιαστικών που δεν δηλώνουν μονάχα επαγγελματική ιδιότητα. Σύμφωνα με τις Ιορδανίδου & Μάντζαρη (2005, 73) η κατηγορία των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ περιλαμβάνει τόσο ουσιαστικά που περιγράφουν τη γυναίκα που ασκεί κάποιο επάγγελμα, όσο και ουσιαστικά που δηλώνουν τη γυναίκα που χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα, ασχολία ή κάποιο αξίωμα.

με ερευνητικό εργαλείο τις μεθόδους της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου αναζητούνται φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού σε πρόσφατα διοικητικά έγγραφα, ώστε να εξακριβωθεί αν υπάρχουν ενδείξεις εφαρμογής των προτάσεων του συγκεκριμένου οδηγού και επομένως ενδείξεις μείωσης του ιζηματοποιημένου γλωσσικού σεξισμού.

Το πρώτο κεφάλαιο της παρούσας έρευνας αποτελεί την εισαγωγή στο θέμα μας. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται το θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται το θέμα της παρούσας εργασίας και στο οποίο στηρίζεται η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας. Παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά και οι κεντρικές θέσεις της φεμινιστικής γλωσσολογίας σε άμεση σχέση με την έννοια του γλωσσικού σεξισμού και των γλωσσικών ιδεολογιών. Έπειτα, παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου και της Φεμινιστικής Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, που σύμφωνα με τη Lazar ([2005] 2007) αποτελεί τον συνδυασμό της φεμινιστικής γλωσσολογίας και της κριτικής ανάλυσης λόγου και έχει την τάση να αναπτυχθεί σε αυτόνομο κλάδο. Το θεωρητικό κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την ενότητα της διαχρονικής μορφολογίας και της σχέσης της μορφολογίας με το γραμματικό γένος και τη θεωρία της συμφωνίας του Corbett (1991).

Το τρίτο κεφάλαιο αναλύει διαχρονικά το σύνολο των επιθημάτων που χρησιμοποιήθηκαν από την ελληνική γλώσσα στις βασικότερες γλωσσικές περιόδους της για τον μορφολογικό σχηματισμό των 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών'. Αναφέρονται όλοι οι σχετικοί ενδογλωσσικοί και εξωγλωσσικοί παράγοντες που συνετέλεσαν στις οποιεσδήποτε αλλαγές και προσθήκες κατά την πορεία της γλώσσας. Στο τέλος παρουσιάζεται η σχέση της μορφολογίας των 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών' με τη σημασιολογία και τις πιθανές σημασίες, συμβατικές και συμφραστικές, που μπορούν να λάβουν τα συγκεκριμένα ουσιαστικά σε συνάρτηση με την επιλογή συγκεκριμένων επιθημάτων.

Το τέταρτο κεφάλαιο περιλαμβάνει στο πρώτο μέρος του το ερευνητικό πλαίσιο της παρούσας μελέτης με παρουσίαση των μεθόδων και πολιτικών για τη μη σεξιστική χρήση της γλώσσας τόσο με επιλεκτικές αναφορές σε άλλες γλώσσες και χώρες, όσο και με την παρουσίαση την αντίστοιχης περίπτωσης στην Ελλάδα. Το κεφάλαιο συνεχίζει με τα μεθοδολογικά στοιχεία της κύριας έρευνας και ολοκληρώνεται με την ανάλυση των δεδομένων (ποιοτικά και ποσοτικά) στο μικρο-επίπεδο και μακρο-επίπεδο πρόσφατων διοικητικών εγγράφων με βάση την Κριτική Ανάλυση Λόγου.

Τέλος, στο τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα γενικά συμπεράσματα της κύριας έρευνας και επιχειρείται η σύνδεση τους με τις δύο αντικρουόμενες γλωσσικές

τάσεις που καθορίζουν τον μορφολογικό σχηματισμό των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ και τη σχέση τους με τον ιζηματοποιημένο γλωσσικό σεξισμό.

Κεφάλαιο 2: Θεωρητικό πλαίσιο

2.1 Φεμινιστική Γλωσσολογία

Η σχέση και η αλληλεπίδραση της γλώσσας και του φύλου, καθώς και οι ίδιες οι έννοιες της γλώσσας και του φύλου, αποτελούν θέμα μελέτης της γλωσσολογίας. Η προσέγγισή τους ποικίλλει ανάλογα με τις επιστημονικές τάσεις και τις κοινωνικές διεκδικήσεις, που επικρατούν στην εκάστοτε χρονική περίοδο. Η συστηματική έρευνα του θέματος ξεκίνησε αρχικά μέσα στο πλαίσιο της Κοινωνιογλωσσολογίας, κατά την προφεμινιστική περίοδο, και κορυφώθηκε προς το τέλος της δεκαετίας του 1960² και έπειτα με την επίδραση του φεμινιστικού κινήματος, που ώθησε την ανάπτυξη του επιστημονικού κλάδου των Γυναικείων Σπουδών³ (Παυλίδου [2002] 2006, 15-16).

Οι επιστημονικές προσεγγίσεις για τη σχέση γλώσσας και φύλου μπορούν να διακριθούν σε δύο βασικές κατηγορίες, τις *ουσιοκρατικές (essentialist)* και τις *κατασκευαστικές (constructionist)*. Στις *ουσιοκρατικές* προσεγγίσεις η διαφορετική γλωσσική συμπεριφορά αναλύεται με βάση τον παράγοντα του βιολογικού φύλου (*sex*), ενώ οι *κατασκευαστικές* προσεγγίζουν το θέμα από την οπτική του κοινωνικού φύλου-γένους (*gender*) (Λαμπροπούλου 2014, 399-400). Το βιολογικό φύλο (*sex*) και το κοινωνικό φύλο (*gender*) διαφέρουν σημαντικά, αλλά συχνά συγχέονται μεταξύ τους, καθώς το ένα μπορεί να αντιστοιχεί ή να τροφοδοτεί το άλλο (Μακρή-Τσιλιπάκου 2003, 15). Ο όρος φύλο (*sex*) αναφέρεται στη βιολογική αναπαράσταση του κάθε ατόμου σε άνδρα ή γυναίκα. Θεωρείται ως μία σταθερή κατηγορία που δεν επηρεάζεται από το κοινωνικό περιβάλλον και τις διάφορες αλληλεπιδράσεις του κάθε ατόμου (Παυλίδου [2002] 2006, 16). Αντίθετα, ο όρος γένος (*gender*) περιγράφει τα κοινωνικά, ψυχολογικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά που έχουν σχέση με το φύλο (McConnell-

² Είναι η περίοδος που μέσω της αναγνωρισιμότητας των βιβλίων της Simone de Beauvoir, *The Second Sex* ([1949] 1993), και ιδιαίτερα της Betty Friedan, *The Feminine Mystique* (1963), όροι, όπως *σεξισμός (sexism)*, *απελευθέρωση των γυναικών (women's liberation)*, *σοβινιστής (chauvinist)*, *φεμινίστρια (feminist)* και *γλωσσολογικός σεξισμός (linguistic sexism)* ξεκίνησαν να γίνονται γνωστοί και να διευρύνεται η χρήση τους στον καθημερινό-οικογενειακό λόγο (Nilsen 1977, 1).

³ Όπως διευκρινίζει και η Παυλίδου ([2002] 2006, 16), ο συγκεκριμένος επιστημονικός κλάδος χρειάστηκε στην πορεία να μετονομαστεί (για παράδειγμα σε φεμινιστικές σπουδές, σπουδές φύλου κ.ά.), καθώς εξελισσόταν η προβληματική σχετικά με το θέμα της σχέσης γλώσσας και φύλου και καθώς άλλαζαν οι κοινωνικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες του πλαισίου μέσα στο οποίο δημιουργήθηκε.

Ginet 1988, 76) και επομένως αποτελεί μια συμπεριφορά που δεν είναι σταθερή, αλλά κατασκευάζεται με βάση το περιεχόμενο και τον σκοπό του/της ομιλητή/-ριας και η οποία συμπεριφορά μαθαίνεται (Λαμπροπούλου 2014, 410), όπως ακριβώς και η γλωσσική συμπεριφορά (Talbot 2010, 11). Λόγω ακριβώς αυτής της φύσης τους να μαθαίνονται, το κοινωνικό φύλο και η γλωσσική συμπεριφορά χρειάζεται να εξετάζονται δυναμικά (Λαμπροπούλου 2014, 411-412).

Κατά την προφεμινιστική γλωσσολογία, οι γλωσσολογικές προσεγγίσεις για το θέμα της σχέσης της γλώσσας με το φύλο διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες, στις οποίες το βιολογικό φύλο (*sex*) και όχι το κοινωνικό (*gender*) θεωρείται υπεύθυνο για τις γλωσσικές διαφοροποιήσεις. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται έρευνες που δεν αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της σύγχρονης γλωσσολογικής προσέγγισης, όπως διαλεκτολογικές μελέτες (που αναγνωρίζουν τον σημαντικό ρόλο του γυναικείου φύλου στην καταγραφή της γλωσσικής χρήσης, καθώς θεωρούν ότι οι ομιλήτριες είναι γλωσσικά πιο συντηρητικές και επομένως φορείς διατήρησης του τοπικού ιδιώματος), εθνογλωσσολογικές μελέτες (που αναδεικνύουν το φύλο ως βασικό παράγοντα διαμόρφωσης γλωσσικών ποικιλιών, με τη γλώσσα των ανδρών να θεωρείται βασική, ενώ η γλώσσα των γυναικών να θεωρείται ότι παρεκκλίνει) και παραδοσιακές προσεγγίσεις της γλώσσας (που διερευνούν το γραμματικό γένος με αναφορές στο βιολογικό φύλο⁴) (Παυλίδου [2002] 2006, 19-22).

Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τις πρώτες συστηματικές έρευνες για τη σχέση γλώσσας και φύλου, που, όπως προαναφέρθηκε, αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της Κοινωνιογλωσσολογίας και πιο συγκεκριμένα της Κοινωνικής Διαλεκτολογίας. Μέσω αυτών των ερευνών αναγνωρίστηκε από την επιστήμη της γλωσσολογίας η σχέση της γλώσσας με την κοινωνία, καθώς και ο ρόλος και η επίδραση της κοινωνίας στη γλώσσα. Ο κοινωνικός παράγοντας του φύλου μαζί με τους κοινωνικούς παράγοντες της ηλικίας, της κοινωνικής τάξης και της φυλετικής καταγωγής παρατηρήθηκε ότι διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις γλωσσικές επιλογές, με τις γυναίκες να

⁴ Οι έννοιες βιολογικό φύλο (*sex*), κοινωνικό φύλο (*gender*) και γραμματικό γένος (*grammatical gender*) απαντώνται και με διαφορετικές ονομασίες, καθώς και με κάποιες διαφορές στην περιγραφή τους. Για παράδειγμα η Aikhenvald (2016, 1-2) περιγράφει το γένος (*gender*) ως μία έννοια πολυεπίπεδη με τρία βασικά επίπεδα, το γλωσσολογικό γένος (*linguistic gender*), το φυσικό (*natural gender*) και το κοινωνικό (*social gender*), τα οποία αλληλεπιδρούν. Σύμφωνα με την περιγραφή της, το γλωσσολογικό περιγράφεται σχεδόν όπως το γραμματικό γένος (*grammatical gender*), το φυσικό όπως το βιολογικό φύλο (*sex*) και το κοινωνικό συμπίπτει με το κοινωνικό φύλο (*gender*).

χρησιμοποιούν περισσότερο την πρότυπη γλώσσα και να κάνουν συχνότερα υπερδιορθώσεις⁵ (Παυλίδου [2002] 2006, 19-21). Από τις πρώτες έρευνες που έγιναν στο πλαίσιο της Κοινωνιογλωσσολογίας ήταν αυτές του Labov (1966b) και του Trudgill (1974, 1975), οι οποίοι παρατήρησαν ότι οι γλωσσικοί τύποι που επιλέγουν οι γυναίκες διαφέρουν από αυτούς που επιλέγουν οι άνδρες και ότι οι διαφορές των γλωσσικών τύπων σχετίζεται με το κοινωνικό κύρος (Λαμπροπούλου 2014, 400). Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Trudgill (1972, 182-183), οι γυναίκες χαρακτηρίζονται από κοινωνική ανασφάλεια, η οποία οφείλεται στο ότι η κοινωνική τους θέση δεν ορίζεται με βάση το επάγγελμά τους, όπως συμβαίνει με τους άνδρες, αλλά με διαφορετικά κριτήρια, όπως η εμφάνιση τους, με αποτέλεσμα να επιλέγουν γλωσσικούς τύπους που συνδέονται με κοινωνικό γόητρο και με τον τρόπο αυτό να επιχειρούν να αποκτήσουν υψηλότερη κοινωνική θέση. Προσεγγίσεις, όπως αυτές του Trudgill, αμφισβητήθηκαν αργότερα από τις φεμινιστικές έρευνες, κυρίως γιατί θεωρήθηκαν ότι στην ουσία αναπαράγουν κοινωνικά στερεότυπα (Λαμπροπούλου 2014, 401-402).

Η θεμελίωση της Φεμινιστικής Γλωσσολογίας στην ουσία ξεκινάει με την παγίωση του φεμινιστικού κινήματος στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και τη δραστηριοποίηση των φεμινιστριών γλωσσολόγων. Σταθμός της υπήρξε το έργο της Lakoff (1973, 1975), που ανέδειξε το θέμα του γλωσσικού σεξισμού κατά των γυναικών (Παυλίδου [2002] 2006, 22). Στο πρωτότυπο έργο της (Lakoff 1973) παρατήρησε ότι ο γλωσσικός σεξισμός προς τη γυναίκα έχει δύο μορφές. Αναφέρεται τόσο στον τρόπο που προσδοκάται ότι θα χρησιμοποιήσει τον λόγο η γυναίκα, όσο και στον τρόπο με τον οποίο γίνεται αναφορά σε αυτή. Μέσω της μελέτης της για τη 'γλώσσα των γυναικών' ('women's language') εισήχθη στην έρευνα για τη σχέση γλώσσας και φύλου η προσέγγιση της κυριαρχίας, καθώς και οι δύο μορφές γλωσσικού σεξισμού υποδηλώνουν ότι ο κοινωνικός ρόλος της γυναίκας είναι υποτελής με αποτέλεσμα τη συστηματική άρνηση της πρόσβασής της σε θέσεις εξουσίας. Τα διαφορετικά χαρακτηριστικά της γλωσσικής συμπεριφοράς των γυναικών (χρήση γλωσσικών τύπων που εκφράζουν υπερβολική ευγένεια, αβεβαιότητα, κ.ά.) από αυτή

⁵ Ως υπερδιόρθωση περιγράφεται το φαινόμενο κατά το οποίο οι ομιλήτες/-ριες σχηματίζουν λανθασμένα αντιγραμματικούς τύπους κατά αντιστοιχία με τη γλωσσική ποικιλία που θεωρούν υψηλή και της οποίας τα στοιχεία υπεργενικεύουν (βλ. Labov 1966a· Trudgill 1974) (Lamproulou & Georgalidou 2017· Γεωργαλίδου & Λαμπροπούλου 2016).

των ανδρών πηγάζουν από την κυριαρχία των ανδρών στην κοινωνία. Επίσης, η Lakoff (2004, 42) υποστήριξε ότι η διαφορετική γλωσσική συμπεριφορά των γυναικών είναι η αιτία που οι γυναίκες κρίνονται ως μη ικανές να κατέχουν υψηλά αξιώματα, με επακόλουθο τον παραγκωνισμό τους από αυτά⁶ (Λαμπροπούλου 2014, 402-404). Παρόλο που η έρευνα της Lakoff (1973) αποτέλεσε σταθμό στη μελέτη για τη σχέση της γλώσσας με το φύλο, οι απόψεις της επικρίθηκαν, διότι θεωρήθηκε ότι αναπαράγει κοινωνικά στερεότυπα (Λαμπροπούλου 2014, 403-404) με τη γλώσσα των γυναικών να θεωρείται ελλιπής και των ανδρών να λαμβάνεται ως η νόρμα (Talbot 2010, 38).

Στην πρώτη δεκαετία που έπεται του έργου της Lakoff (1973, 1975), η Παυλίδου ([2002] 2006, 23-26) αναγνωρίζει δύο βασικούς άξονες στις μελέτες που ακολούθησαν. Ο πρώτος άξονας, που περιλαμβάνει έρευνες για τον γλωσσικό σεξισμό στην αγγλική γλώσσα κυρίως, εστιάζει στο πώς η κοινωνική πραγματικότητα αποτυπώνεται στη γλώσσα, με τη γλώσσα να θεωρείται «ως κάτοπτρο της κοινωνίας»⁷, αντανακλώντας την κοινωνική ιεραρχία και τις κοινωνικές διακρίσεις που έχουν αρνητικό αντίκτυπο στις γυναίκες. Ο δεύτερος άξονας επικεντρώνεται στη διαφορετική γλωσσική συμπεριφορά που παρουσιάζουν τα δύο φύλα και στην οποία αντανακλάται η κοινωνική ανισότητα και η ανδρική κυριαρχία τόσο στην κοινωνία, όσο και στην επικοινωνία. Παρατηρήθηκε ότι η διαφορετική γλωσσική συμπεριφορά των φύλων διαμορφώνεται με βάση τις προσδοκίες της κοινωνίας για τον τρόπο συμπεριφοράς που αρμόζει στο κάθε φύλο. Η άνιση κατανομή εξουσίας μεταξύ ανδρών και γυναικών μεταφέρεται και στο συνομιλιακό επίπεδο, όπου η ανδρική κυριαρχία επιτυγχάνεται στον λόγο με διάφορους τρόπους, όπως με τη μεγαλύτερη διάρκεια λόγου κ.ά. (Παυλίδου [2002] 2006, 23-26).

Κατά την επόμενη δεκαετία οι έρευνες σχετικά με τους προβληματισμούς που έχουν, ήδη, προκύψει συνεχίζονται, αναδεικνύονται και άλλες πλευρές της γλωσσικής συμπεριφοράς των δύο φύλων και ξεκινάει η αναζήτηση μιας συνολικής ερμηνείας (Παυλίδου [2002] 2006, 26). Οι μελέτες που ακολούθησαν, όπως των Tannen (1986,

⁶ Οι γυναίκες με εξουσία αντιμετωπίζονται πάντοτε με περιέργεια για την ιδιωτική τους ζωή, τη σεξουαλικότητα τους και την εξωτερική τους εμφάνιση (Salter 2000).

⁷ Διαφέρει από την οπτική της Κοινωνιογλωσσολογίας κατά την προφεμιστική γλωσσολογία, με βάση την οποία η γλώσσα συν-μεταβαλλόταν κατά αναλογία με τις αλλαγές στην κοινωνία (Παυλίδου [2002] 2006, 23).

1990⁸, 1995), Coates (1996), Holmes (1995) κ.ά., απομακρύνθηκαν από την προσέγγιση της κυριαρχίας προς την προσέγγιση της διαφοράς, η οποία δεν έχει ως βάση της ότι η γλώσσα των γυναικών είναι ελλιπής, αλλά έχει ως βασική παραδοχή ότι τα δύο φύλα έχουν διαφορετική γλωσσική συμπεριφορά, που οφείλεται στον διαφορετικό τρόπο κοινωνικοποίησης τους, ήδη, από την παιδική ηλικία. Η προσέγγιση της διαφοράς, παρόλο που δεν κρίνει αρνητικά τη γυναικεία γλωσσική συμπεριφορά, δεν λαμβάνει υπόψη παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν τη γλωσσική συμπεριφορά (Λαμπροπούλου 2014, 404, 408). Η Cameron (1995b, 35·1996) αναφέρει ότι οι δύο αυτές προσεγγίσεις βρίσκονται σε αντιστοιχία με τις τάσεις που επικρατούσαν στο φεμινιστικό κίνημα. Συγκεκριμένα, η προσέγγιση της κυριαρχίας συμβαδίζει με την προσπάθεια του φεμινιστικού κινήματος να καταγγείλει την ανδρική κυριαρχία σε όλους τους τομείς, ενώ η προσέγγιση της διαφοράς ταυτίζεται με την προσπάθεια ανάδειξης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της γυναίκας σε μία εποχή που το φεμινιστικό κίνημα έχει πια εδραιωθεί (Λαμπροπούλου 2014, 405-406).

Το πλήθος των ερευνών και η ποικιλία των προσεγγίσεων για τη σχέση της γλώσσας με το φύλο δημιούργησε την ανάγκη να διατυπωθεί μια συνεκτική θεωρία, καθώς και γενικεύσεις για τα πορίσματα των ερευνών⁹ (Παυλίδου [2002] 2006, 28-29). Οι κατασκευαστικές προσεγγίσεις για τη σχέση της γλώσσας με το φύλο ξεκίνησαν στο πλαίσιο της θεωρίας της κοινωνικής κατασκευής κατά τη δεκαετία του 1990 και η οποία θεωρία συνδέει το άτομο με την κοινωνία και δεν τα διαχωρίζει. Η γλώσσα πλέον θεωρείται ως μία κοινωνική πρακτική¹⁰ που ανάλογα με το πλαίσιο της κάθε διεπίδρασης κατασκευάζει διάφορες πτυχές ταυτοτήτων, όπως το κοινωνικό φύλο (Λαμπροπούλου 2014, 409-410) που με τη σειρά του οδηγεί στην κατανόηση της

⁸ Συγκεκριμένα, η Tannen (1990) υιοθέτησε την προσέγγιση των Maltz & Borker (1982), που παρατήρησαν ότι η διαφορετικότητα στη γλωσσική και επικοινωνιακή συμπεριφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών οφείλεται στη διαφορετική τους κουλτούρα που οδηγεί στη συνέχεια στο να έχουν διαφορετική αντίληψη για την φιλική επικοινωνία, τον τρόπο συμμετοχής σε αυτήν και την ερμηνεία της. Η Παυλίδου ([2002] 2006, 27-28) παρατηρεί ότι η αναγνώριση του έργου της Tannen (1990) αποτέλεσε ένα είδος οπισθοδρόμησης στη φεμινιστική γλωσσολογία, καθώς απομακρύνθηκε από την προσέγγιση της κυριαρχίας και των σχέσεων εξουσίας και άρα της πολιτικής διάστασης του θέματος, που υπήρξαν η βάση των αναζητήσεων και διεκδικήσεων των φεμινιστριών.

⁹ Για παράδειγμα η Holmes (1993) πρότεινε τέσσερις γενικεύσεις σε σχέση με τη συνομιλία που βασίζονται στη λειτουργία της διεπίδρασης, στην αλληλεγγύη/θετική ευγένεια, στη δύναμη και στην κοινωνική θέση (Παυλίδου [2002] 2006, 28-30).

¹⁰ Έννοια που εισήχθη από τις Eckert & McConnell-Ginet (1992).

διαφορετικής γλωσσικής συμπεριφοράς (πρβλ. Ochs (1992), Eckert & McConnell-Ginet (1992) (Παυλίδου [2002] 2006, 28-33). Ωστόσο, ήδη, στην Ευρώπη είχε αναπτυχθεί ο κλάδος της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, ο οποίος, όπως θα δούμε και πιο αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο (2.1.3), θεωρεί ότι η γλωσσική χρήση, ο *λόγος* (*discourse*), αποτελεί 'κοινωνική πρακτική', η διαμόρφωσή του, δηλαδή, εξαρτάται από τις κοινωνικές δομές (Παυλίδου [2002] 2006, 28-36). Στο πλαίσιο της γλωσσολογίας η Κριτική Ανάλυση Λόγου είναι ο τομέας που ασχολείται με κριτικές προσεγγίσεις για το φύλο. Καθώς η μελέτη της σχέσης της γλώσσας με το φύλο συνδέθηκε με τις διεκδικήσεις του φεμινιστικού κινήματος, το οποίο, όπως αναφέρει και η Talbot (2010, 117), αποτελεί ένα είδος πολιτικής που προσπαθεί να χειραφετήσει, χρειάζεται τόσο οι σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στις γυναίκες και τους άνδρες, όσο και οι κοινωνικές θέσεις να αναλύονται κριτικά και επομένως η Κριτική Ανάλυση Λόγου είναι απαραίτητη για την πληρέστερη κατανόηση των κοινωνιογλωσσικών κατασκευών που συνδέονται με το φύλο (Λαμπροπούλου 2014, 424).

2.1.1 Γλωσσικός σεξισμός

Μέσα στο πλαίσιο του φεμινιστικού κινήματος αναδείχθηκε για πρώτη φορά το θέμα του γλωσσικού σεξισμού και προτάθηκαν για πρώτη φορά προτάσεις για την αντιμετώπισή του (Pauwels 2003, 552). Ο ορισμός που χρησιμοποιείται πιο συχνά για τον σεξισμό είναι αυτός της Vetterling-Braggin (1981), σύμφωνα με την οποία αποτελεί την πρακτική εκείνη κατά την οποία το άτομο κατά την παραγωγή λόγου θέτει στο επίκεντρό του το κοινωνικό φύλο (*gender*), παρόλο που δεν είναι το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό του λόγου του (Mills 2008, 1). Η Mills (2008, 1-2) υποστηρίζει ότι ο γλωσσικός σεξισμός δεν πρέπει να νοείται ως ατομική επιλογή του/της χρήστη/-ριας, καθώς με αυτήν την έννοια μπορεί να αλλάξει την πρακτική του/της αν του/της επισημανθεί. Αντίθετα, θεωρεί ότι έχει τις ρίζες του σε βαθύτερες κοινωνικές δομές και αντανακλά ανισότητες στη διανομή εξουσίας, καθώς η γλώσσα νοείται ως ένα εργαλείο που ανάλογα με τον τρόπο που χρησιμοποιείται, είτε από τον φεμινιστικό κύκλο, είτε από τους χρήστες της σεξιστικής γλώσσας, αντανακλά την πάλη για τη γλωσσική σημασία και κατ' επέκταση την πάλη για την εξουσία. Στο ίδιο πλαίσιο, η Cameron (2006, 16) παρατηρεί ότι ο γλωσσικός σεξισμός συνδέεται με το συγκεκριμένο

της κάθε λέξης, το οποίο συγκείμενο αντανακλά τις σχέσεις εξουσίας μέσα στην κοινωνία και την πατριαρχική δομή της.

Ο γλωσσικός σεξισμός, επομένως, αποτελεί μία ευρεία έννοια (Mills 2008, 1-5), του οποίου η περιγραφή και η ανάλυση καθορίστηκε αρχικά μέσω των επιστημονικών αναλύσεων¹¹ των Lakoff (1975), Spender (1980) και Nilsen (1977) για την αγγλική γλώσσα και έπειτα ακολούθησαν αντίστοιχες έρευνες και σε πολλές άλλες γλώσσες (Pauwels 2003, 552-553). Σε πρώτο επίπεδο ο γλωσσικός σεξισμός αναφέρεται σε άμεσες δηλώσεις που εστιάζουν στο φύλο και επομένως σχετίζεται με καθαρά γλωσσολογικά χαρακτηριστικά (Mills 2008, 10-11). Όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο (2.1) για τα αποτελέσματα της πρωτότυπης έρευνας της Lakoff (1973), στις πρώτες αυτές αναλύσεις διαπιστώθηκε ότι κατά τη γλωσσική χρήση υπάρχει μια ασυμμετρία στον τρόπο που αντιμετωπίζεται και γίνεται αναφορά στη γυναίκα και μία διαφορά στον τρόπο που αναμένεται ότι πρέπει να μιλάει η γυναίκα (Lakoff 1973). Η γυναίκα γλωσσικά περιθωριοποιείται και υποτιμάται, ενώ ο άνδρας θεωρείται το πρότυπο βάσει του οποίου πρέπει να εκφράζεται η ανθρωπότητα. Συγκεκριμένα, στο επίπεδο της γραμματικής το αρσενικό γένος θεωρείται κυρίαρχο και οι τύποι του γενικεύονται και χρησιμοποιούνται και για το θηλυκό γένος, με αποτέλεσμα η γυναίκα να καθίσταται αόρατη. Στις περιπτώσεις που χρησιμοποιούνται τύποι θηλυκού γένους αυτοί θεωρούνται ως μαρκαρισμένοι. Η ασυμμετρία παρατηρήθηκε επίσης στο επίπεδο του λεξικού όπου αντανακλάται και σε αυτό η νόρμα του κυρίαρχου αρσενικού. Τα λήμματα που αναφέρονται σε πρόσωπα δηλώνονται με το αρσενικό γένος και παρατηρείται απουσία θηλυκών τύπων που δηλώνουν τη γυναίκα που ασκεί κάποιο επάγγελμα, χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα ή κατέχει κάποιο αξίωμα. Στο σημασιολογικό επίπεδο γίνεται αντιληπτό ότι ο πυρήνας της ασυμμετρίας έγκειται στο γεγονός ότι η γυναίκα παρουσιάζεται πάντα σαν να εξαρτάται από τον άνδρα, ενώ ο άνδρας δεν εξαρτάται από τη γυναίκα (Pauwels 2003, 553-554· Weatherall 2015, 410-412).

Σε δεύτερο επίπεδο ο γλωσσικός σεξισμός μπορεί να εκφραστεί και υπόρρητα μέσω της επίδρασης στερεοτυπικών αντιλήψεων για τη γυναίκα, που αποτυπώνονται με έμμεσο τρόπο στη γλώσσα, όπως με τη χρήση χιούμορ. Στερεοτυπικές αντιλήψεις,

¹¹ Αυτές οι πρώτες έρευνες επικεντρώθηκαν κυρίως στο πώς παρουσιάζονται οι γυναίκες στις διαφημίσεις, στις εφημερίδες και στα περιοδικά, αλλά και στο πώς ονομάζονται και αποκαλούνται στα κείμενα και στην αλληλοεπίδραση (Mills 2008, 1).

όπως το ότι μια οποιαδήποτε γυναίκα φέρει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όχι επειδή απαραίτητα χαρακτηρίζουν την ίδια ως άτομο, αλλά επειδή ανήκει στο γυναικείο φύλο ή η υπόνοια ότι τα χαρακτηριστικά των ανδρών αποτελούν καθολικά χαρακτηριστικά όλων των ανθρώπων και η αντίληψη ότι όταν μία δραστηριότητα εκτελείται από γυναίκες είναι απαραίτητα κατώτερη από ότι όταν γίνεται από άντρες, αποτελούν ορισμένες από τις μορφές του υπόρρητου σεξισμού. Και οι δύο μορφές γλωσσικού σεξισμού απασχολούν τους φεμινιστικούς κύκλους (Mills 2008, 10-11).

Οι αντιδράσεις σε αυτές τις αρχικές παρατηρήσεις-φεμινιστικές αναλύσεις για τον γλωσσικό σεξισμό κατά των γυναικών ήταν έντονα αρνητικές. Η ύπαρξη γλωσσικού σεξισμού θεωρήθηκε από τους τότε γλωσσολόγους ότι δεν υφίσταται και ότι ο ισχυρισμός του προκύπτει από λανθασμένη κατανόηση του γραμματικού γένους και γενικότερα της γλώσσας και του γένους, καθώς και της σχέσης γένους και φύλου. Σε αυτή την αρνητική στάση οι ερευνητές/-ριες της φεμινιστικής γλωσσολογίας απάντησαν αφενός με την παράθεση διαχρονικών πρακτικών χρήσης του γραμματικού γένους (πρβ. Cameron 1985· Baron 1986) και αφετέρου με την παρουσίαση των αποτελεσμάτων ερευνών για την αντίληψη που έχουν οι ομιλητές/-ριες για τη σχέση γένους και φύλου (Pauwels 2003, 554). Αν και η πολύπλευρη υπόσταση του γλωσσικού σεξισμού δυσκολεύει την ανάλυσή του λόγω των πολλών διαφορετικών στοιχείων που πρέπει να αναλυθούν (Cameron 1990, 14), η αναζήτηση των διαδικασιών μέσω των οποίων κάποιες ιδέες εξελίχθηκαν σε σεξιστικές ιδεολογίες, η πορεία της γλωσσικής τους χρήσης τόσο από τους θεσμούς, όσο και από τους/τις ομιλητές/-ριες και η φεμινιστική κριτική προς αυτές μπορούν να οδηγήσουν στην επιτυχημένη ανάλυση και κατανόηση του γλωσσικού σεξισμού (Mills 2008, 11).

2.1.2 Η ιδεολογία της κυριαρχίας-εξουσίας και η σχέση της με τον ιζηματοποιημένο γλωσσικό σεξισμό

Ο τρόπος έκφρασης στον προφορικό και γραπτό λόγο αποτελεί στην ουσία μια συνήθεια που έχει υιοθετηθεί σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό από τους θεσμούς και τη διεπίδραση με άλλα άτομα (Toolan 1996, 9). Μέσω του λόγου, δηλαδή,

αντανακλώνται και αναπαράγονται στερεοτυπικές ιδεολογίες¹² (Lakoff 2003, 162). Σύμφωνα με την Cameron (2003, 447-448), ο όρος ‘γλωσσικές ιδεολογίες’ (‘language ideologies’) αναφέρεται σε ‘γλωσσικές αναπαραστάσεις’¹³ που μεταφέρουν πολιτισμικά στοιχεία μια γλωσσικής κοινότητας (καταγωγή γλώσσας, αιτίες διαφορών της από άλλες γλώσσες και το σημασιολογικό αντίκτυπο αυτών των διαφορών, ο σωστός τρόπος χρήσης της γλώσσας κ.λπ.) και που συχνά έχουν διπλή λειτουργία (διπλός λόγος/double discourse), με τη μια να αφορά την απλή λειτουργία της γλώσσας και την άλλη να εκφράζει κάποιο επιπλέον νόημα (Cameron 1995a), κάποια ιδεολογία. Μέσω των γλωσσικών αναπαραστάσεων γίνεται δυνατή η κατανόηση των ιδεολογιών που επικρατούν σε μια γλώσσα και έτσι δίνεται η δυνατότητα να προταθούν νέες, όπως ακριβώς επιχείρησε το κίνημα του φεμινισμού κατά τον δέκατο ένατο και εικοστό αιώνα (Cameron 2003, 447-449).

Οι ιδεολογίες που σχετίζονται με τη γλώσσα και το γένος ισχύουν σε μία συγκεκριμένη γλωσσική περίοδο και αφορούν μία συγκεκριμένη γλώσσα¹⁴ (Cameron 2003, 452). Ταυτόχρονα, όμως, η γλώσσα του παρόντος αποτυπώνει τις προσπάθειες και τους αγώνες, πολιτικούς και ηθικούς, των διάφορων κοινωνικών ομάδων του παρελθόντος για κυριαρχία και εξουσία και οι οποίοι αγώνες όρισαν ποιες κοινωνικές ομάδες μπορούν να υπερισχύουν. Κατά αυτή την έννοια, ο γλωσσικός σεξισμός αποτελεί μια αντανάκλαση του παρελθόντος περισσότερο στιγματισμένη, με αποτέλεσμα οι προσπάθειες και οι προτεινόμενες πρακτικές μη σεξιστικής χρήσης της γλώσσας να θεωρούνται ότι αντιβαίνουν το γλωσσικό αίσθημα και οι εναλλακτικοί τύποι που προτείνονται να κρίνονται ως μαρκαρισμένοι (Mills 2008, 9).

Η ιδεολογία ότι η γυναίκα έχει συγκρατημένο λόγο και εκφράζεται με συγκεκριμένο τρόπο στο πλαίσιο μια συνομιλίας πηγάζει από την ανέλιξη της ευρωπαϊκής αστικής τάξης. Παρόλο που κατά την περίοδο της Αναγέννησης οι γυναίκες της υψηλής κοινωνίας εκπαιδεύονταν στο να εκφράζουν την άποψή τους, να έχουν λόγο στο πλαίσιο μιας συζήτησης και να είναι σε θέση να ξεκινάνε θέματα

¹² Οι ιδεολογίες αποτελούν μηχανισμούς κατασκευής και αναπαραστάσης των κοινωνικών ανισοτήτων και των σχέσεων εξουσίας και εκμετάλλευσης (Wodak 1996, 18).

¹³ ‘Γλωσσική αναπαρασταση’ θεωρείται και η ιδεολογία ότι η προφορική-καθομιλουμένη γλώσσα είναι ο πραγματικός συνεχιστής της ταυτότητας των ομιλητών/-ριών της (Cameron 2003, 447).

¹⁴ Προϋπόθεση για να θεωρηθεί ότι μια ιδεολογία επηρεάζει ενεργά τον τρόπο δομής της γλώσσας και της κοινωνίας είναι να εφαρμόζεται μέσω των κοινωνικών φορέων και των κοινωνικών πρακτικών που μεσολαβούν μεταξύ της κοινωνίας και των ομιλητών/-ριών της (Lazar [2005] 2007, 8).

συζήτησης με τους άνδρες συνομιλητές τους, αντίθετα οι γυναίκες της αστικής τάξης μάθαιναν να είναι σιωπηλές και να συμμετέχουν όσο το δυνατόν λιγότερο στις συζητήσεις αφήνοντας τους άνδρες να κυριαρχούν στη συζήτηση¹⁵. Με την ανέλιξη, όμως, της αστικής τάξης αυτοί οι τρόποι χρήσης της γλώσσας υιοθετήθηκαν και από τις γυναίκες της ανώτερης τάξης, με αποτέλεσμα η ιδεολογία της γυναίκας που την θέλει να εκφράζει με περιορισμένο λόγο ευγένεια και συστολή να εξελιχθεί σε νόρμα (Jones 1987· Cameron 2003, 451) και να συνδεθεί κατ' επέκταση η ευγενική γλώσσα με τους/τις ομιλητές/-ριες υψηλού κύρους, ενώ η καθομιλούμενη γλώσσα με χαμηλού κύρους (Cameron 2003, 451-452).

Η μελέτη και περιγραφή του γυναικείου λόγου από διάφορους/-ες μελετητές/-ριες της γλώσσας και του γένους (Cameron 1995a, κ.ά.) κατά τις προηγούμενες δεκαετίες ανέδειξε και παγίωσε το ανδρικό φύλο ως εκείνο που δημιουργεί και ορίζει την νόρμα, ρυθμίζει και μεταρρυθμίζει τη γλώσσα¹⁶. Οι γυναίκες, αντίθετα, μέχρι πρόσφατα είχαν αρκετά περιορισμένο ρόλο (μητέρας ή δασκάλας κυρίως πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης) με την ευθύνη να εξασφαλίζουν τη σωστή κατάκτηση της γλώσσας, δηλαδή της νόρμας, από τα παιδιά (Pauwels 2003, 550). Αρχικά, λοιπόν, η φεμινιστική κριτική ασχολήθηκε με τη γλωσσική εκείνη ιδεολογία που θεωρούσε ότι ο γυναικείος λόγος είναι κατώτερος από τον ανδρικό, διότι αποκλίνει από τη νόρμα, και για αυτό τον λόγο χρειάζεται να υιοθετήσει στοιχεία του τρόπου ομιλίας των ανδρών. Οι ενδείξεις ότι η ιδεολογία αυτή αλλάζει¹⁷ και ότι ο γυναικείος λόγος συνιστάται ως ανώτερος προς μίμηση δεν είναι αποτέλεσμα αλλαγής των στερεοτύπων για τη γυναικεία και αντρική γλωσσική συμπεριφορά. Ο παράγοντας της αλλαγής είναι κοινωνικός και σχετίζεται με την αλλαγή των γλωσσικών ιδανικών που εξυπηρετούνται από τα πιο επικοινωνιακά χαρακτηριστικά του γυναικείου λόγου. Αυτά τα χαρακτηριστικά μπορούν να υιοθετηθούν από τους άνδρες καθιστώντας τους ως καταλληλότερους χρήστες του λόγου, ενώ αντίθετα, η ανάπτυξη ορισμένων

¹⁵ Συγκεκριμένα, κυκλοφορούσαν εγχειρίδια για την κάθε τάξη με οδηγίες για το πώς πρέπει να χρησιμοποιείται η γλώσσα (Jones 1987· Cameron 2003, 451).

¹⁶ Ο κυρίαρχος ρόλος των ανδρών στη γλώσσα επιτυγχάνεται μέσω της δημιουργίας των λεξικών και των γραμματικών σύμφωνα με τη νόρμα, η οποία έχει κυρίαρχο ρόλο και στις γλωσσικές ακαδημίες, καθώς και στις γλωσσικές μεταρρυθμίσεις (Pauwels 2003, 550).

¹⁷ Σε αυτό συνέβαλε και η είσοδος των γυναικών σε χώρους που παλαιότερα ήταν καθαρά ανδροκρατούμενοι (ακαδημαϊκός, πολιτικός χώρος), με αποτέλεσμα στοιχεία του λόγου τους να υιοθετηθούν από τους άνδρες (Lakoff 2003, 176).

χαρακτηριστικών του αντρικού λόγου από τις γυναίκες δεν αναγνωρίζεται θετικά (Cameron 2003, 453-454, 457-463).

Οι ιδεολογικές αναπαραστάσεις στη γλώσσα δεν ευθύνονται για την περιθωριοποίηση και την υποτίμηση των γυναικών, αλλά ο ρόλος τους στοχεύει στο να εμφανίζουν την κοινωνική διαφορά μεταξύ των δύο φύλων ως φυσιολογική. Αντίθετα, ο ρόλος της φεμινιστικής κριτικής, όπως και άλλων κινημάτων, είναι να κάνουν στο ευρύ κοινό αντιληπτή την αρνητική πλευρά αυτής της κοινωνικής διαφοράς, ώστε να δημιουργηθεί το κατάλληλο πλαίσιο και τα ίδια τα μέλη της κοινωνίας να επιθυμούν τις αλλαγές που θα αποκαταστήσουν την κοινωνική ισορροπία (Cameron 2003, 452-453).

2.1.3 Κριτική Ανάλυση Λόγου

Το πεδίο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου ξεκίνησε να αναπτύσσεται κατά τη δεκαετία του 1990 έχοντας ως πρόδρομό της την κριτική γλωσσολογία (critical linguistics). Η κριτική γλωσσολογία με επιρροές από την κοινωνιογλωσσολογία, την εθνογραφία της επικοινωνίας, τους φιλοσόφους της γλώσσας, τους ανθρωπολόγους και τους κοινωνικούς θεωρητικούς είχε αναπτυχθεί, ήδη, δύο δεκαετίες νωρίτερα στο πλαίσιο της προσπάθειας της γλωσσολογίας να εξετάσει τα γλωσσικά φαινόμενα με βάση το κοινωνικό, πολιτισμικό και ιστορικό περιβάλλον. Πλαίσιο ανάλυσης της υπήρξε η συστημική λειτουργική γλωσσολογία του Halliday (1994) και η κοινωνιοπολιτισμική αναλυτική προσέγγιση του Fairclough (1992), ενώ τα θέματα που προσέγγισε στη συνέχεια θα περάσουν στο πεδίο ενδιαφέροντος της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (Στάμου 2014, 152-155).

Συγκεκριμένα, η Κριτική Ανάλυση Λόγου αποτελεί προσέγγιση που έχει ως στόχο την κατανόηση της σχέσης της γλώσσας με την κοινωνία και τις ιδεολογίες που επικρατούν (Στάμου 2014, 149). Για τον λόγο αυτό εστιάζει στη μελέτη των μηχανισμών με τους οποίους η γλώσσα αναπαράγει και επομένως διατηρεί κυρίαρχες ιδεολογίες (Λαμπροπούλου 2014, 424· Παυλίδου [2002] 2006, 33), παρόλο που ο ενεργός αυτός ρόλος του λόγου στην κοινωνική διαμόρφωση δεν μπορεί να γίνει άμεσα εμφανής, καθώς οι υπάρχουσες ιδεολογίες λειτουργούν με τέτοιο τρόπο, ώστε τα διάφορα νοήματα που μεταφέρονται μέσω του λόγου να παρουσιάζονται ως φυσιολογικά (Στάμου 2014, 151). Ταυτόχρονα, η Κριτική Ανάλυση Λόγου στοχεύει

και στην ενδυνάμωση της κριτικής αντίληψης σχετικά με την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι σχέσεις εξουσίας και διεκδίκησης της κυριαρχίας δημιουργούν γλωσσικές συμβάσεις (Λαμπροπούλου 2014, 424). Παρέχει, επομένως, τη δυνατότητα να γίνει κατανοητό ότι περισσότερο οι κοινωνικοί παράγοντες και οι ιστορικές και πολιτισμικές συνθήκες συντελούν στη διαμόρφωση των διαφόρων ειδών κειμένων, παρά τα προσωπικά κριτήρια του/της ίδιου/-ας ομιλητή/-ριας (Μητσικοπούλου 2001).

Η Κριτική Ανάλυση Λόγου αντλώντας στοιχεία από διάφορες κοινωνικές θεωρίες, όπως ο δυτικός μαρξισμός και η μεταδομιστική ανάλυση του Foucault (1972), αντιλαμβάνεται την κάθε μορφή γλωσσικής χρήσης ως μορφή κοινωνικής πρακτικής, ως *λόγο* (*discourse*). Θεωρεί, δηλαδή, ότι γλώσσα και κοινωνία βρίσκονται σε συνεχή διεπίδραση, με τη γλώσσα στην ουσία να αναπαράγει και να παγιώνει ή να μετασχηματίζει τις κοινωνικές σχέσεις κυριαρχίας και ανισότητας (Στάμου 2014, 150). Αυτές οι συγκεκριμένες λειτουργίες της γλώσσας οδήγησαν τον Fairclough (1992) να θεωρεί ότι στην ουσία ο ρόλος του *λόγου* δεν είναι απλά παθητικός, αλλά από τη στιγμή που αναπαράγει και παγιώνει κοινωνικές δομές συμμετέχει ενεργά στη διαμόρφωση της κοινωνίας. Χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα αποτελούν οι τακτικές γλωσσικού σεξισμού, του *έμφυλου λόγου*¹⁸ δηλαδή, που αντικατοπτρίζει την κοινωνική ανισότητα προς το γυναικείο φύλο, και οι οποίες τακτικές όσες φορές χρησιμοποιούνται από τους/τις ομιλητές/-ριες όχι μόνο αναπαράγουν την κοινωνική ανισότητα, αλλά και την επανατροφοδοτούν (Στάμου 2014, 151). Ο έμφυλος λόγος, καθώς εκφράζει σχέσεις εξουσίας μεταξύ των δύο φύλων, μελετάται από την Κριτική Ανάλυση Λόγου, ώστε να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο η γλώσσα αναπαράγει και διατηρεί ηγεμονικούς λόγους, καθώς και πώς οι ίδιοι/-ες χρήστες/-ριες της γλώσσας χρησιμοποιούν και αντιμετωπίζουν τους *λόγους* αυτού του είδους (Λαμπροπούλου 2014, 425-426).

Η Κριτική Ανάλυση Λόγου δεν ακολουθεί μια ομοιογενή προσέγγιση, αλλά διαθέτει διάφορες προσεγγίσεις με διαφορετικά πλαίσια ανάλυσης που συγκεντρώνονται γύρω από τον ίδιο θεωρητικό πυρήνα (Blommaert & Bulcaen 2000). Αν και οι προσεγγίσεις ποικίλουν, έχουν ως κοινό τους το ενδιαφέρον για τη μελέτη της γλώσσας ως κοινωνικής πραγμάτωσης μέσω της οποίας συγκροτούνται και αναπαράγονται κοινωνικές ανισότητες και σχέσεις εξουσίας. Οι βασικότερες

¹⁸ Οι έμφυλοι λόγοι, δηλαδή οι λόγοι που σχετίζονται με το φύλο, σύμφωνα με τις Eckert & McConnell-Ginet (2003) περιγράφονται ως το αποτέλεσμα ενός συνόλου ιδεών σχετικών με το φύλο σε ένα τμήμα της κοινωνίας ή σε περισσότερα.

προσεγγίσεις κριτικής ανάλυσης, που μπορούν να διακριθούν, είναι η λογο-ιστορική προσέγγιση (discourse-historical) της ομάδας της Βιέννης (Wodak 2001), η κοινωνιο-γνωσιακή προσέγγιση (socio-cognitive) (van Dijk 1993, 2001a, 2001b) και η κοινωνιο-πολιτισμική προσέγγιση (socio-cultural) (Fairclough 1992) (Στάμου 2014, 156-158). Ειδικότερα, η κοινωνιο-πολιτισμική προσέγγιση (Fairclough 1992) περιλαμβάνει τρία επίπεδα ανάλυσης του λόγου. Στο πρώτο επίπεδο βρίσκεται η περιγραφική ανάλυση, όπου ο λόγος ερευνάται ως κείμενο και επιχειρείται η ανάλυση των γλωσσικών του στοιχείων. Ακολουθεί η ερμηνευτική ανάλυση, το επίπεδο στο οποίο ο λόγος μελετάται ως πρακτική λόγου και ερευνάται η σχέση του με το περικείμενο στο οποίο δημιουργείται¹⁹. Στο τρίτο και τελευταίο επίπεδο βρίσκεται η επεξηγηματική ανάλυση που αναλύει τη σχέση του κειμένου με την κοινωνία και τη δυνατότητα που έχει το κείμενο να επιδρά στην κοινωνία μέσω των ιδεολογιών για τις σχέσεις εξουσίας και ηγεμονίας που αναπαράγει (Fairclough 1992).

Ανεξάρτητα, όμως, από το είδος προσέγγισης, οι περισσότερες προσεγγίσεις της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου ακολουθούν στην ουσία το αναλυτικό πλαίσιο της συστημικής λειτουργικής γλωσσολογικής θεωρίας του Halliday (1994), που αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως μια κοινωνική θεώρηση που κατασκευάζει διάφορες σημασίες μέσω των λεξικογραμματικών τύπων που επιλέγουν οι ομιλητές και οι ομιλήτριες (Στάμου 2014, 164-178). Σε πρώτη φάση στην Κριτική Ανάλυση Λόγου εξετάζεται το μικρο-επίπεδο του κειμένου, δηλαδή εξετάζονται τα γλωσσικά του στοιχεία. Αναζητούνται γλωσσικά στοιχεία που αποτελούν ίχνη λόγων και που εκφράζουν μεταξύ άλλων ιδεολογίες, ηγεμονικές ή έμφυλες σχέσεις κ.ά.. Επομένως, όσα γλωσσικά στοιχεία και γλωσσικά φαινόμενα συντελούν στην αναπαραγωγή ή στην αμφισβήτηση ηγεμονικών λόγων (τροπικότητα, επιχειρηματολογία, διακειμενικότητα κ.ά.) αποτελούν αντικείμενο εξέτασης. Έπειτα, σε δεύτερο επίπεδο ακολουθεί η εξέταση του μακρο-επιπέδου του κειμένου, όπου αναλύεται η ιδεολογία του κειμένου βάσει της οποίας συντάχθηκε από το άτομο ή τον φορέα δημιουργίας του, καθώς και ποια είναι τα πρόσωπα που ενεργούν στο κείμενο (*agents*) ή στα οποία απευθύνεται το

¹⁹ Το περικείμενο αποτελεί μία έννοια πολυδιάστατη με τέσσερις βασικές κατηγορίες: το *καταστασιακό περικείμενο* που σχετίζεται με τα άμεσα επικοινωνιακά χαρακτηριστικά, το *γνωσιακό περικείμενο* που συνδέεται με τις απαραίτητες γνώσεις για την κατανόηση του κειμένου, το *γλωσσικό περικείμενο* που αναφέρεται στο άμεσο συγκείμενο, δηλαδή, στα γεγονότα που προηγούνται και έπονται, και τέλος το *κοινωνιοπολιτισμικό περικείμενο* που αναφέρεται στις γλωσσικές συμβάσεις που χαρακτηρίζουν τη γλωσσική κοινότητα στο πλαίσιο της οποίας δημιουργήθηκε το κείμενο (Στάμου 2014, 164-166).

κείμενο (*patients*) και πώς αυτά τα πρόσωπα τοποθετούνται από τον/την δημιουργό του κειμένου σχετικά με τους διάφορους λόγους στο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο (Λαμπροπούλου 2014, 426-429). Γίνεται άμεσα κατανοητό ότι καθώς η Κριτική Ανάλυση Λόγου δεν ακολουθεί κάποιο συγκεκριμένο μοντέλο ανάλυσης, κατ' επέκταση δεν διαθέτει και συγκεκριμένα μεθοδολογικά εργαλεία. Επομένως, σε μικρο-επίπεδο ανάλυσης μπορεί να αξιοποιηθεί οποιοδήποτε γλωσσικό στοιχείο, όπως επίσης και στο μακρο-επίπεδο ανάλυσης οποιαδήποτε ευρύτερη κατηγορία (Στάμου 2014, 171). Σε κάθε περίπτωση, με την ολοκλήρωση της ανάλυσης των δύο επιπέδων η Κριτική Ανάλυση Λόγου επιτυγχάνει τη σύνδεση του μικρο-επιπέδου του κειμένου (γλωσσικά στοιχεία) με το μακρο-επίπεδο (κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο) (Λαμπροπούλου 2014, 429) και έτσι η γλωσσολογία και η κοινωνική επιστήμη μπορούν να συνεργαστούν, καθώς πλέον συνυπάρχουν στο ίδιο πλαίσιο θεωρίας και ανάλυσης (Chouliaraki & Fairclough 1999, 6).

Καθώς η Κριτική Ανάλυση Λόγου αναζητάει τις σχέσεις εξουσίας, μπορεί να εφαρμοστεί σε κειμενικά είδη από φορείς που κατέχουν εξουσία (Λαμπροπούλου 2014, 426). Κείμενα της πολιτικής, των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, της εκπαίδευσης και γενικότερα δημόσια και θεσμοθετημένα έγγραφα εξετάζονται από την Κριτική Ανάλυση Λόγου, διότι αντανακλούν σε μεγάλο βαθμό τις κοινωνικές σχέσεις ανισότητας και κυριαρχίας (Στάμου 2014, 151-152), καθώς πρόκειται για κείμενα ευρείας διανομής τα οποία συντελούν στη διαμόρφωση της εικόνας που σχηματίζουμε για την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα (van Dijk 2001a). Πρόκειται, όμως, κυρίως για κείμενα του γραπτού λόγου με αποτέλεσμα η Κριτική Ανάλυση Λόγου να επικριθεί ως προς το ότι δεν εστιάζει σε κείμενα του προφορικού και συνομιλιακού λόγου (Στάμου 2014, 152). Παράλληλα, δέχθηκε και πολλές άλλες επικρίσεις σχετικές κυρίως με την προσέγγιση του περικειμένου, την ερμηνεία των ευρημάτων της ανάλυσης του κειμένου και τον κοινωνικό ρόλο που θα έχει στη συνέχεια (Στάμου 2014, 161-164). Ανάμεσά στις διάφορες επικρίσεις που δέχθηκε επικρίθηκε και για το γεγονός ότι, παρόλο που προσπαθεί να ερμηνεύσει τις σχέσεις της γλώσσας με την κοινωνία και να αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους οι κοινωνικές ανισότητες και οι σχέσεις εξουσίας αναπαράγονται μέσω της γλώσσας, υστερεί στο ότι στη συνέχεια δεν προτείνει καταλληλότερους τρόπους σύνταξης των κειμένων που έχει εξετάσει (Luke 2002· Στάμου 2014, 163). Με τον τρόπο αυτό, όμως, λειτουργεί η Φεμινιστική Γλωσσολογία σχετικά με την αντιμετώπιση του γλωσσικού σεξισμού (Στάμου 2014, 163), καλύπτοντας έτσι την αδυναμία της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου.

2.1.4 Φεμινιστική Κριτική Ανάλυση Λόγου

Η σχέση της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου με τις φεμινιστικές προσεγγίσεις υπήρξε στενή ήδη από τη δεκαετία του 1980 (van Dijk 1991), κυρίως διότι η Κριτική Ανάλυση Λόγου με την πολιτική διάσταση της ανάλυσης με την οποία προσεγγίζει όλες τις κοινωνικές ανισότητες είχε τη δυνατότητα να δώσει την κατάλληλη ώθηση στις γυναικείες σπουδές. Η σχέση τους ήταν τόσο στενή, ώστε οι μελετητές και οι μελετήτριες της Φεμινιστικής Γλωσσολογίας μέχρι πρόσφατα να μην εντάσσουν φανερά τις έρευνές τους στο φεμινιστικό πλαίσιο, αλλά αντίθετα να επιλέγουν να δηλώνουν ότι γίνονται υπό το πρίσμα της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου. Αποτέλεσμα αυτής της τακτικής ήταν ο όρος *φεμινιστικός/-ή* να μην συναντάται στις σπουδές λόγου παρά μονάχα τα τελευταία χρόνια (Lazar [2005] 2007, 2).

Η Lazar ([2005] 2007, 2-3), αντίστοιχα με την πρόσφατη έρευνα της Weatherall (2015) που προτείνει την ανάπτυξη της μεθόδου και του κλάδου της φεμινιστικής ανάλυσης συνομιλιακού λόγου (*feminist conversational analysis*)²⁰, υποστηρίζει ότι πλέον υπάρχει ανάγκη χρήσης του όρου *φεμινιστική* δίπλα στον τίτλο Κριτική Ανάλυση Λόγου και κατ' επέκταση ανάγκη ανάπτυξης ενός αυτόνομου κλάδου, της Φεμινιστικής Κριτικής Ανάλυσης Λόγου. Η άποψή της ενισχύεται κυρίως από το γεγονός ότι η Κριτική Ανάλυση Λόγου στην προσπάθειά της να προσεγγίσει θέματα που σχετίζονται με το γένος και με τις σχέσεις μεταξύ των γενών, ώστε να εφαρμοστούν αλλαγές για την αντιμετώπιση των έμφυλων ανισοτήτων, υιοθετεί την προσέγγιση της φεμινιστικής κριτικής. Ταυτόχρονα, υπέρ της δημιουργίας του πεδίου υπό τον όρο Φεμινιστική Κριτική Ανάλυση Λόγου συνηγορεί η αύξηση του αριθμού των φεμινιστριών ερευνητριών και γενικότερα των φεμινιστικών προσεγγίσεων στο

²⁰ Η φεμινιστική ανάλυση συνομιλιακού λόγου μελετάει τις πρακτικές που ακολουθούνται στη συνομιλία με στόχο την ανάδειξη εκείνων των πρακτικών που σχετίζονται με την ιεραρχία του γένους από την κοινωνία και οδηγούν στην ύπαρξη γλωσσικού σεξισμού με ρητό και υπόρητο τρόπο σε συνομιλιακό πλαίσιο. Αν και θεωρείται αμφιλεγόμενος τρόπος ανάλυσης και έχει δεχθεί έντονη κριτική, διότι θεωρείται ότι υστερεί στην κριτική ανάλυση και ότι έχει πολιτική κατεύθυνση, μπορεί να συνεισφέρει στη γενικότερη έρευνα της φεμινιστικής γλωσσολογίας (Weatherall 2015, 411, 418, 423, 424).

πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου²¹ (Lazar [2005] 2007, 2-4). Θεωρεί, δηλαδή, η Lazar ([2005] 2007, 4) ότι αντίστοιχα με την περίπτωση της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου που, αν και ξεκίνησε αρκετά περιθωριοποιημένα, στη συνέχεια με μια σταθερή δήλωση ονομασίας εξελίχθηκε και εδραιώθηκε σε αυτόνομο κλάδο²², με παρόμοιο τρόπο είναι απαραίτητη πλέον η οργάνωση των φεμινιστικών προσεγγίσεων σε έναν κλάδο με κοινή ονομασία, αυτό της Φεμινιστικής Κριτικής Ανάλυσης Λόγου.

Οι προσεγγίσεις, επομένως, που εντάσσονται στο πεδίο έρευνας της Φεμινιστικής Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, παρόμοια με τις προσεγγίσεις της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, είναι αυτές που επικεντρώνονται σε λόγους που με ρητά ή υπόρρητα νοήματα διατηρούν την πατριαρχική δομή της κοινωνίας και αποκαλύπτουν τις σχέσεις εξουσίας και ιδεολογίας που περιθωριοποιούν το γυναικείο φύλο. Σκοπός της είναι να αποδείξει ότι οι κοινωνικές πρακτικές δομούνται με βάση το γένος το οποίο λειτουργεί με διττό τρόπο, ώστε και να μετέχει κατασταλτικά στη διαμόρφωση του κοινωνικού ρόλου των μελών της κοινωνίας και ταυτόχρονα να δομεί όλες τις κοινωνικές σχέσεις και δραστηριότητες. Η κυρίαρχη ιδεολογία που συνδέεται με το γένος, σύμφωνα με τη φεμινιστική ανάλυση, βασίζεται στην ιεραρχική σχέση κυριαρχίας και υποτέλειας που αντιστοιχεί στον διαχωρισμό ανδρών και γυναικών αντίστοιχα και ο οποίος διαχωρισμός αντανάκλα τη δομή της κοινωνίας με βάση την αντίθεση των δύο φύλων. Αυτή η ιδεολογία, όπως και κάθε άλλη ιδεολογία, (όπως αναφέρθηκε και στην ενότητα 2.1.2), δεν γίνεται άμεσα αντιληπτή από τους/τις ομιλητές/-ριες, αλλά αντανάκλαται στις διακρίσεις που υπάρχουν ανάλογα με την εποχή και την περιοχή ανάμεσα στα δύο φύλα σε θέματα εργασίας και γενικότερα δικαιωμάτων. Ο τρόπος με τον οποίο επιβιώνει είναι μέσω της αναπαραγωγής της στον λόγο και έτσι θεσπίζεται συνεχώς εκ νέου, με αποτέλεσμα να θεωρείται ως κάτι φυσιολογικό και να αγνοείται το πόσο επηρεάζει τις σχέσεις εξουσίας και την ανισότητα στον εργασιακό τομέα (Lazar [2005] 2007, 5-14).

Λαμβάνοντας υπόψη της την πολιτική διάσταση του γένους μπορεί να αναλύσει τόσο κείμενα του γραπτού λόγου, όσο και του προφορικού, ακολουθώντας τόσο στη

²¹ Σχετική παραγωγή υπήρχε και στα προηγούμενα χρόνια, αλλά δεν ήταν οργανωμένη σε έναν αυτόνομο κλάδο με κοινή ονομασία (Lazar [2005] 2007, 2-4).

²² Σύμφωνα με τον van Dijk (1991, 1) για να θεωρηθεί η Κριτική Ανάλυση Λόγου ως αυτόνομος κλάδος με δυνατότητα εξέλιξης χρειαζόταν να υπάρξει μεγάλη παραγωγή άρθρων, βιβλίων και πρακτικών συνεδρίων που να υιοθετούν τη συγκεκριμένη μέθοδο προσέγγισης, καθώς και ετήσια συμπόσια ή συνέδρια για αυτό το πεδίο, στόχοι οι οποίοι επιτεύχθηκαν (Lazar [2005] 2007, 4).

θεωρία όσο και στην πράξη κάποιες βασικές αρχές. Ορισμένες από αυτές είναι η φεμινιστική κριτική και η ανάπτυξη φεμινιστικών στρατηγικών για την επίτευξη αλλαγών, η αντίληψη του γένους ως ιδεολογικής δομής, η πολυπλοκότητα των σχέσεων γένους και ιδεολογιών, ο ρόλος του λόγου στην αποδόμηση του γένους και η κοινωνική έννοια της *κριτικής αυτοπαθητικότητας* (*critical reflexivity*) ως πράξη. Η Φεμινιστική Κριτική Ανάλυση Λόγου, όπως και γενικότερα οι φεμινιστικές σπουδές, ασχολείται με θέματα που αφορούν τη σχέση γένους, εξουσίας και ιδεολογίας μέσα στον λόγο. Επομένως, πρόκειται για πολυεπίπεδη προσέγγιση και χρειάζεται να συνεργαστεί με άλλες επιστήμες, ώστε τα ζητήματα που θέτει να εξεταστούν διεπιστημονικά. Σε αντίθεση με τις απλές φεμινιστικές προσεγγίσεις, έχει τη δυνατότητα, ακολουθώντας πολιτικό προσανατολισμό, να χρησιμοποιεί για την ανάλυση των κειμένων τόσο το θεωρητικό πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου για τη σχέση λόγου και κοινωνίας, όσο και τις στρατηγικές και τα επιστημονικά εργαλεία της, τα οποία, όπως είδαμε στην ενότητα 2.1.3, ποικίλουν και μπορούν να προέρχονται από το πεδίο της σημασιολογίας, της πραγματολογίας, της συστημικής-λειτουργικής γραμματικής κ.ά.. Σε τελευταίο επίπεδο η Φεμινιστική Κριτική Ανάλυση Λόγου προχωράει στη διαμόρφωση πρακτικών που θα οδηγήσουν σε κοινωνικές αλλαγές, πράγμα που αποτελεί τον απώτερο σκοπό της (Lazar [2005] 2007, 5-19), επιτυγχάνοντας με τον τρόπο αυτό να καλύψει το κενό, που, όπως επισήμανε ο Luke (2002), αφήνει η προσέγγιση της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου.

Η προσέγγιση της Φεμινιστικής Κριτικής Ανάλυσης Λόγου μπορεί να αξιοποιηθεί και για το θέμα των 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών' που έχει απασχολήσει ήδη τόσο τη φεμινιστική γλωσσολογία, όσο και την Κριτική Ανάλυση Λόγου. Το ενδιαφέρον έγκειται στο ότι οι τρόποι με τους οποίους δηλώνονται γλωσσικά οι γυναίκες που χαρακτηρίζονται από κάποια επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα ή κάποιο αξίωμα, μπορούν να εκφράσουν γλωσσικό σεξισμό και να αποτυπώσουν στερεοτυπικές ιδεολογίες για τη σχέση γλώσσας και φύλου. Σε γλώσσες, όπως η ελληνική, όπου η παρουσία του γραμματικού γένους είναι εκτεταμένη και σχετίζεται με την αναπαράσταση του φύλου στη γλώσσα, το γραμματικό γένος μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο ανάλυσης του μικρο-επιπέδου της γλώσσας. Καθώς, όμως, το γραμματικό γένος συνδέεται, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, και με τη μορφολογία, χρειάζεται παράλληλα να αξιοποιηθεί ως εργαλείο μικρο-ανάλυσης και η μορφολογία. Ως εκ τούτου, για την κατανόηση της σχέσης ιδεολογίας και ιζηματοποιημένου γλωσσικού σεξισμού και πώς αυτή αντανακλάται στη γλώσσα σε

σχέση με τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ απαραίτητη είναι η εξέταση της διαχρονικής μορφολογίας των συγκεκριμένων ουσιαστικών.

2.2 Διαχρονική μορφολογία

Η διαχρονική μορφολογία, σύμφωνα με τον Joseph (1998, 351), προσεγγίζοντας τη γλώσσα κατά τη διαχρονική της εξέλιξη έχει ως στόχους της την κατανόηση της μορφολογικής καταγωγής της γλώσσας, τη μελέτη τυχόν αλλαγών κατά την εξέλιξή της και τους λόγους που οδηγούν σε αυτές και σε τελευταίο επίπεδο την εξέταση της δυνατότητας διατύπωσης μιας γενικής θεωρίας μορφολογικής αλλαγής (Pάλλη [2005] 2012, 24).

Κάθε γλώσσα έχει τη δυνατότητα να μεταβάλλει οποιοδήποτε μορφολογικό της στοιχείο. Η μελέτη των παραγόντων και των μηχανισμών που συνετέλεσαν στις μορφολογικές αλλαγές που στη συνέχεια ενσωματώθηκαν στο γλωσσικό σύστημα μπορεί να επιφέρει την κατανόηση της μορφολογικής καταγωγής της γλώσσας. Οι παράγοντες μορφολογικής αλλαγής μπορούν να διακριθούν σε ενδογλωσσικούς και εξωγλωσσικούς. Οι ενδογλωσσικοί παράγοντες αναφέρονται σε διαδικασίες που επιτελούνται στο εσωτερικό της γλώσσας με βασικότερες την επανάλυση (reanalysis), τη γραμματικοποίηση (grammaticalization), τον επαναπροσδιορισμό και την αναλογία, αλλά και σε φαινόμενα που προκαλούν φωνολογικές αλλαγές. Η επανάλυση δεδομένων ευθύνεται είτε για αλλαγές κατηγορίας, όπως η αλλαγή γραμματικού γένους ορισμένων ουσιαστικών, είτε για δομικές αλλαγές στο εσωτερικό των λέξεων με τη μετακίνηση των ορίων των μορφημάτων. Η γραμματικοποίηση λεξικών μονάδων αναφέρεται στον μηχανισμό εκείνο που ένα λεξικό στοιχείο εμφανίζει γραμματική λειτουργία, στον επαναπροσδιορισμό σημασιών, στην αλλαγή σημασίας κάποιου γλωσσικού στοιχείου ή και στη διεύρυνση της σημασίας του. Η αναλογία αναφέρεται στην αλλαγή της μορφής κατά το πρότυπο μιας άλλης μορφής. Τέλος, οι φωνολογικές αλλαγές μπορούν να οδηγήσουν στην απλοποίηση του φωνολογικού συστήματος μιας γλώσσας (Pάλλη [2005] 2012, 23-28).

Αντίθετα, οι εξωγλωσσικοί παράγοντες που μπορούν να προκαλέσουν μορφολογικές αλλαγές σχετίζονται με φαινόμενα που τοποθετούνται εκτός του συστήματος της γλώσσας και που εξαρτώνται από το κοινωνικό, πολιτισμικό και γεωγραφικό περιβάλλον. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εξωγλωσσικού παράγοντα

αποτελεί το φαινόμενο της γλωσσικής επαφής (Ράλλη [2005] 2012, 23-28). Κάθε γλωσσικό στοιχείο μιας γλώσσας σχετικό με τις αυστηρά γλωσσικές δυνατότητες, έχει τη δυνατότητα να μεταφερθεί σε μία άλλη γλώσσα (Thomason & Kaufman 1988, 14). Ο γλωσσικός ‘δανεισμός’ όμως, όπως παρατηρεί ο Matras (2009), ακολουθεί μια συγκεκριμένη ιεραρχία δανεισμού με τα παραγωγικά και κλιτικά επιθήματα, τα οποία μας απασχολούν στο πλαίσιο της μορφολογίας, να βρίσκονται στο τέλος της ιεραρχίας και επομένως να είναι εκείνα τα γλωσσικά στοιχεία, που δύσκολα μεταφέρονται μεταξύ των γλωσσών²³.

Η διατύπωση μιας γενικής θεωρίας μορφολογικής αλλαγής χρειάζεται να διαθέτει το χαρακτηριστικό της προβλεψιμότητας σχετικά με τις μορφολογικές αλλαγές που δύναται να συντελεστούν στην πορεία μιας γλώσσας (Kiparsky 1982). Ταυτόχρονα, χρειάζεται να διαθέτει και το χαρακτηριστικό να ιεραρχεί τις μορφολογικές αλλαγές που πρόκειται να συμβούν με βάση τη φυσικότητά τους, ώστε να ακολουθούν τις αρχές της γραμματικής (Ράλλη [2005] 2012, 28). Καθώς όμως οι μορφολογικές αλλαγές εμφανίζονται κυρίως σε λεξικά στοιχεία που δεν χαρακτηρίζονται πάντα από πλήρη κανονικότητα και συστηματικότητα, ο Joseph (1998, 336) υποστηρίζει ότι δεν μπορεί να υπάρξει μια γενική θεωρία μορφολογικής αλλαγής (Ράλλη [2005] 2012, 28).

Στην περίπτωση των επιθημάτων που χρησιμοποιούνται στον μορφολογικό σχηματισμό των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ της ελληνικής γλώσσας, παρόλο που η μελέτη τους στη διαχρονία της γλώσσας δεν μπορεί να προσδοκά την ανάπτυξη μίας γενικής θεωρίας μορφολογικής αλλαγής, ωστόσο μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση των ενδογλωσσικών και εξωγλωσσικών παραγόντων που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της συγχρονικής μορφής τους. Η κατανόηση αυτών των παραγόντων μπορεί να αναδείξει, αν παρά τη μορφολογική εξέλιξη της ίδιας της γλώσσας, οι τάσεις γλωσσικού συντηρητισμού, που επικράτησαν ανά διαστήματα, σε συνδυασμό με στερεοτυπικές αντιλήψεις για το γυναικείο φύλο ανέστειλαν ορισμένες από τις μορφολογικές εξελίξεις, επηρεάζοντας τον τρόπο σχηματισμού των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’. Καθώς, όμως, στην ελληνική γλώσσα τα επιθήματα των ουσιαστικών αποτελούν φορείς γραμματικού γένους και ιδιαίτερα στις περιπτώσεις των ουσιαστικών που δηλώνουν πρόσωπο σχετίζονται με τη δήλωση του

²³ Η έκταση δανεισμού γλωσσικών δομών μεταξύ των γλωσσών σχετίζεται με την ένταση της γλωσσικής επαφής (Thomason & Kaufman 1988).

φύλου, χρειάζεται ταυτόχρονα με τη διαχρονική εξέταση των επιθημάτων των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’²⁴ να διερευνάται και η σχέση τους με τη δήλωση του γραμματικού γένους και του φύλου.

2.2.1 Γραμματικό γένος και φύλο

Το γένος αποτελεί μια αρκετά ενδιαφέρουσα κατηγορία με ποικίλα χαρακτηριστικά που δεν υφίσταται σε όλες τις γλώσσες, ενώ σε αυτές που εμφανίζεται, η λειτουργία του μπορεί να είναι βασική και ουσιώδης στη διαμόρφωση της μορφολογικής και συντακτικής δομής ή να έχει δευτερεύουσα λειτουργία. Επιπρόσθετα, ο αριθμός των γενών μπορεί να διαφέρει από γλώσσα σε γλώσσα και η σύνδεσή του με το βιολογικό φύλο (*sex*) μπορεί να είναι σχετική ή και όχι, ενώ η σχέση του με τις κλίσεις των ουσιαστικών δεν είναι ουσιώδης (Corbett 1999, 163).

Ο Corbett (1999) μελετώντας τους παράγοντες που μπορούν να συμβάλουν στην κατηγοριοποίηση των ουσιαστικών σε γένη παρατηρεί ότι, παρόλο που τα ουσιαστικά μπορούν να κατηγοριοποιηθούν με διάφορους τρόπους, η κατηγοριοποίησή τους σε ένα σύστημα γενών μπορεί να γίνει μονάχα μέσω του μηχανισμού της ‘συμφωνίας’ (*agreement*) που προσδίδει σημασιολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά στα ουσιαστικά. Έτσι, σε ορισμένες γλώσσες (η ελληνική που μας απασχολεί δεν ανήκει σε αυτή την κατηγορία γλωσσών) η κατηγοριοποίηση των ουσιαστικών σε γραμματικά γένη εξαρτάται από σημασιολογικά κριτήρια. Σε αυτές τις γλώσσες τα σημασιολογικά κριτήρια που καθορίζουν τις κατηγορίες των γενών ποικίλουν και μπορεί να είναι άμεσα εμφανή ή όχι και να βασίζονται ακόμα και σε πολιτισμικά δεδομένα. Έτσι, συναντώνται γλώσσες με κατηγορίες γενών βάσει τις σημασίες θηλυκό-αρσενικό, έμψυχο-άψυχο, ανθρώπινο-μη ανθρώπινο, αλλά και με πιο ιδιαίτερα σημασιολογικά κριτήρια, όπως το είδος φαγητού ή τα είδη εντόμων. Απαραίτητα, όμως, για την ξεκάθαρη κατηγοριοποίηση των γενών είναι τα μορφολογικά ή φωνολογικά χαρακτηριστικά που λειτουργούν επικουρικά²⁵ (Corbett 1999, 164-166).

²⁴ Ο όρος ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’, όπως και ‘αρσενικά επαγγελματικά ουσιαστικά’ που θα συναντηθεί στη συνέχεια, δηλώνονται εντός εισαγωγικών για τον ίδιο λόγο που δηλώνεται και ο όρος ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ και που περιεγράφηκε στο πρώτο κεφάλαιο.

²⁵ Ορισμένες φορές τα διαφορετικά κριτήρια προσέγγισης αλληλοεπικαλύπτονται και δεν μπορεί να γίνει εύκολα διακριτή η βαρύτητα του καθενός από αυτά στη γλώσσα (Corbett 1999, 164-166).

Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των ουσιαστικών και των προσαρτημάτων τους, όπως επίσης και τα φωνολογικά χαρακτηριστικά τους, ευθύνονται επομένως κατά κύριο λόγο, σύμφωνα με τον Corbett (1991), για τη γραμματική κατηγοριοποίησή τους σε ‘γραμματικά γένη’ (*‘grammatical gender’*)²⁶. Υπάρχουν, δηλαδή, γλώσσες (ανάμεσά τους και η ελληνική που μας απασχολεί) που η διάκριση γενών σημαίνει ότι τα ουσιαστικά που ανήκουν στο κάθε γένος διακρίνονται από τα ουσιαστικά των υπόλοιπων γενών με βάση τη συντακτική τους συμπεριφορά, δηλαδή, με βάση τη ‘συμφωνία’ τους με τους υπόλοιπους όρους της πρότασης (Corbett 1999, 164-167).

Σε αυτές τις γλώσσες η ‘συμφωνία’ γένους ως μοναδικός δείκτης γένους διαθέτει ένα ουσιαστικό ‘ελεγκτή’ (*controller*), που καθορίζει τον τύπο του γένους, και με το οποίο ουσιαστικό συμφωνούν τα υπόλοιπα στοιχεία ‘στόχοι’ (*targets*), όπως επίθετα, αντωνυμίες, αριθμητικά, άρθρα κ.λπ.. Κατ’ επέκταση τα γένη μπορούν να διακριθούν σε δύο βασικά είδη, τα γένη ‘ελεγκτές’ (*controllers*) και τα γένη ‘στόχοι’ (*targets*), ενώ υπάρχουν και ορισμένα ‘υπογένη’ (*subgenders*), που ελέγχουν ελάχιστα χαρακτηριστικά ‘συμφωνίας’. Παρόλα αυτά, υπάρχουν ορισμένα ουσιαστικά, που παρουσιάζουν όλα τα στοιχεία συμφωνίας, όχι μονάχα ενός γένους, αλλά περισσότερων. Τέτοιου είδους ουσιαστικά είναι τα ουσιαστικά ‘κοινού γένους’ (*common gender*)²⁷, του γένους, δηλαδή, που συνδέεται κυρίως με ουσιαστικά που δηλώνουν το φύλο (άνδρας ή γυναίκα) και τα στοιχεία συμφωνίας τους είναι είτε θηλυκού γένους, είτε αρσενικού, ανάλογα με το φύλο που θέλουν να δηλώσουν. Ακόμα ένα είδος αποτελούν τα ‘υβριδικά ουσιαστικά’ (*hybrid nouns*), τα οποία επιπρόσθετα με τα χαρακτηριστικά της κατηγορίας του ‘κοινού γένους’, διαθέτουν και το χαρακτηριστικό να σχηματίζονται εν μέρει με βάση τον τύπο του γένους ‘στόχου’²⁸. Οι παράγοντες που διαμορφώνουν το πλαίσιο για να δημιουργηθεί το φαινόμενο

²⁶ Σε κάποιες περιπτώσεις το ‘γραμματικό γένος’ χρησιμοποιείται σε αντιδιαστολή με το φυσικό γένος (*natural gender*), δηλαδή το φύλο του ατόμου ή του ζώου που προσδιορίζει το ουσιαστικό (Παυλίδου [2002] 2006, 16-18).

²⁷ Στη βιβλιογραφία τα συναντάμε και με τον όρο ‘επίκοινα’ (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Χειλά-Μαρκοπούλου 2003, 27) ή ‘διγενή/ διγενούς λόγια κατάληξης’ (Παυλίδου [2002] 2006, 48-49).

²⁸ Σύμφωνα με τον Corbett (1991, 225-260) υπάρχουν τέσσερις τύποι ‘στόχων’, που παρουσιάζονται στο σχήμα Ιεραρχία της Συμφωνίας (Agreement Hierarchy): επιθετικός προσδιορισμός< κατηγορούμενο< αναφορική αντωνυμία< προσωπική αντωνυμία (*attributive< predicate< relative pronoun< personal pronoun*). Όσο πιο δεξιά βρισκόμαστε στην ιεραρχία τόσο η συμφωνία σχετίζεται με σημασιολογικά κριτήρια.

ουσιαστικά να ανήκουν σε περισσότερα γένη μπορούν να σχετίζονται με αλλαγές, όπως στην προσέγγιση της ‘συμφωνίας’, ή να αφορούν ουσιαστικά που είναι νέα στο λεξιλόγιο της γλώσσας²⁹, π.χ. λόγω δανεισμού (Corbett 1999, 164-166· Corbett 2007, 241-253).

Κατά την κατηγοριοποίηση των ουσιαστικών σε γένη είναι απαραίτητη η εξέταση της σχέσης του γένους με τους αριθμούς των ουσιαστικών (ενικό, πληθυντικό, δυικό). Με βάση αυτή την εξέταση, παρατηρείται η ύπαρξη γλωσσικών συστημάτων που διαθέτουν ‘παράλληλο σύστημα’ γενών (*parallel system*), δηλαδή, για το κάθε γένος υπάρχει μια συγκεκριμένη μορφολογική αντιστοιχία μεταξύ των αριθμών. Έχουν, δηλαδή, μία αμφίδρομη σχέση, που η εμφάνιση μιας συγκεκριμένης κατάληξης στον ενικό είναι μοναδική δηλώνοντας ένα συγκεκριμένο γένος και η οποία κατάληξη ενικού μπορεί να αντιστοιχεί αποκλειστικά με μία συγκεκριμένη και μοναδική κατάληξη στον πληθυντικό και αντίστροφα. Το ‘συγκλίνον’ σύστημα (*convergent*) παρουσιάζει αντιστοιχία μεταξύ των καταλήξεων των αριθμών, αλλά σε αντίθεση με την πρώτη κατηγορία η σχέση τους δεν είναι αμφίδρομη. Η εμφάνιση για παράδειγμα μιας συγκεκριμένης κατάληξης στον ενικό μπορεί να δηλώνει ένα συγκεκριμένο γένος και να αντιστοιχεί μεν σε συγκεκριμένη κατάληξη στον πληθυντικό, αλλά αυτή η κατάληξη πληθυντικού μπορεί να χρησιμοποιείται και από άλλα γένη ουσιαστικών με διαφορετικές καταλήξεις ενικού. Τέλος, η πιο περίπλοκη κατηγορία γένους είναι το ‘σταυρωτό’ (*crossed*) σύστημα στο οποίο καμία κατάληξη, ούτε του ενικού αριθμού, ούτε του πληθυντικού, δεν μπορεί να προσδιορίσει με σαφήνεια την κατηγορία του γένους. Πέρα από αυτές τις τρεις βασικές κατηγορίες συστημάτων γενών, υπάρχουν και ορισμένες υποκατηγορίες που βασίζονται σε κάποιες διαφοροποιητικές λεπτομέρειες, όπως η διαφορά στην κατάληξη μιας μονάχα πτώσης μεταξύ ουσιαστικών του ίδιου γένους, ενώ στις υπόλοιπες υπάρχει ομοιότητα (Corbett 1999, 163-164).

Επιπλέον, ο Corbett (2007, 258) υποστηρίζει ότι η κατάταξη των ουσιαστικών σε γένη δεν γίνεται τυχαία, αλλά μπορεί να είναι προβλέψιμη. Ισχυρίζεται ότι υπάρχει ένα ‘σύστημα απόδοσης (γένους)’ (*assignment system*) που επιτρέπει στους/στις φυσικούς/-ές ομιλητές/-ριες να κατατάσσουν τα ουσιαστικά σε γένη με βάση ορισμένα

²⁹ Ένα παράδειγμα τέτοιου είδους για την ελληνική αποτελεί το ουσιαστικό ‘δικηγόρος’ που είναι και αρσενικού και θηλυκού γένους και δηλώνει τον άνδρα δικηγόρο και τη γυναίκα δικηγόρο αντίστοιχα. Η σημασία της γυναίκας δικηγόρου είναι σχετικά πρόσφατη στη γλώσσα.

σημασιολογικά και μορφικά χαρακτηριστικά (μορφολογικά ή φωνολογικά). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο η γλώσσα ενσωματώνει ‘δάνειες’ λέξεις ή παράγει νέες (Corbett 1999, 165-166). Υπογραμμίζει βέβαια ότι κάθε ‘σύστημα απόδοσης’ συνδέεται περισσότερο με τα σημασιολογικά χαρακτηριστικά, καθώς ο πυρήνας των γενών και γενικότερα του κάθε μορφολογικού συστήματος είναι σημασιολογικός³⁰ (Corbett 2007, 258) και επομένως δεν μπορούν να ισχύουν απόψεις ότι το γραμματικό σύστημα που βασίζεται σε γένη είναι απλά μια επινόηση και σύμβαση των γλωσσολόγων (Corbett 1991, 34).

Το γραμματικό γένος, ανάλογα με τον τρόπο που χρησιμοποιείται όταν αναφέρεται σε ανθρώπους, αντανακλά το κύρος του κοινωνικού γένους μέσω του οποίου αποτυπώνονται στερεότυπα, κοινωνικά και πολιτισμικά, σχετικά με το πώς το κάθε φύλο οφείλει να είναι και να συμπεριφέρεται. Αποτελεί στην ουσία ένα είδος αποθετηρίου γλωσσικών ασυμμετριών του παρελθόντος ανάμεσα στα κοινωνικά γένη και τους κοινωνικούς ρόλους και τις θετικές ή αρνητικές αξίες, που τα καθορίζουν (Aikhenvald 2016, 4-6, 185-186), είναι ένα είδος, δηλαδή, ιζηματοποιημένου γλωσσικού σεξισμού. Καθώς, λοιπόν, αλλάζει η αντίληψη του κοινωνικού κύρους μπορεί να αλλάξει και η σύνθεση του γραμματικού γένους και κατ’ επέκταση η οποιαδήποτε αλλαγή στη χρήση του γραμματικού γένους αντανακλά μια επικείμενη αλλαγή στερεοτύπων (Aikhenvald 2016, 4-6, 185-190). Η σχέση και ο ρόλος του γραμματικού γένους με τον γλωσσικό σεξισμό διαπιστώνεται τόσο στο επίπεδο της σύνταξης, όσο και στο επίπεδο της σημασιολογίας και των λεξικών.

Μέσω του γραμματικού γένους καθορίζεται ποιος τύπος θεωρείται γενικευτικός και ποιος μαρκαρισμένος. Έτσι, οι τύποι που ανήκουν στο αρσενικό γραμματικό γένος χαρακτηρίζονται ως μη μαρκαρισμένοι και κατ’ επέκταση οι τύποι του θηλυκού γένους ως μαρκαρισμένοι, με αποτέλεσμα το αρσενικό γένος να χαρακτηρίζεται ως γενικευτικό. Παράλληλα, η τάση να χρησιμοποιούνται αρσενικοί τύποι ως γενικοί για να δηλώσουν ομάδες ανθρώπων ή ομάδες επαγγελματιών έχει ως αποτέλεσμα ο άνδρας να θεωρείται σημείο αναφοράς, να θεωρείται νόρμα. Με πιο δευτερεύοντα τρόπο στον γλωσσικό σεξισμό συμβάλει και η πρόταξη του αρσενικού γένους έναντι του θηλυκού (Aikhenvald 2016, 194).

³⁰ Παράδειγμα που επιβεβαιώνει την άποψη του Corbett (1991) είναι η περίπτωση των ουσιαστικών που δηλώνουν πρόσωπο που ενεργεί (agent nouns), στα οποία όσα δηλώνουν άνδρα είναι σε αρσενικό γένος και όσα δηλώνουν γυναίκα είναι τα περισσότερα σε θηλυκό γένος (Pauwels 2003, 557).

Στο επίπεδο της σημασιολογίας μέσω λέξεων θηλυκού γένους, που έχουν υπόρρητες συνδηλώσεις, οι γυναίκες παρουσιάζονται ως κατώτερες των ανδρών. Η αντίληψη αυτή ενισχύεται περισσότερο μέσω του γενικευτικού αρσενικού, ενώ, ακόμα και όταν σχηματίζονται θηλυκοί τύποι, αυτοί δημιουργούνται από αρσενικούς τύπους ή βασίζονται σε αυτούς δηλώνοντας έμμεσα αυτή τη φορά την εξάρτηση της γυναίκας από τον άνδρα. Η εξέταση των τρόπων με τους οποίους δηλώνεται η γυναίκα στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες με βάση το επίθετο του συζύγου ή του πατέρα της³¹, καθώς και η εξέταση των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’, αντανακλούν επίσης αυτά τα στερεότυπα, καθώς τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ ήταν περιορισμένα αρχικά και συχνά με ανδρωνυμική σημασία. Εξαιρέση αποτελούν στερεοτυπικά θηλυκά επαγγέλματα (νοσοκόμα) στα οποία όταν δημιουργείται ο αντίστοιχος αρσενικός τύπος θεωρείται μαρκαρισμένος³² (Aikhenvald 2016, 186-190, 194).

Τέλος, στο επίπεδο των λεξικών διαπιστώνεται ασυμμετρία στη δήλωση μεταξύ των κοινωνικών φύλων (*social genders*), καθώς υπάρχει σημαντική ποσοτική διαφορά μεταξύ λέξεων θηλυκού γένους με θετικό υπονόημα που αναφέρονται σε γυναίκες και των αντίστοιχων αρσενικού γένους που αναφέρονται σε άνδρες και είναι περισσότερες. Επίσης, υπάρχουν ορισμένες λέξεις που εμπεριέχουν τη λέξη ‘άνδρας’ (π.χ. για τα ελληνικά η λέξη *επανδρώνω*) και οι οποίες έχουν θετική σημασία, ενώ κάποιες άλλες που εμπεριέχουν τη λέξη γυναίκα και έχουν αρνητική σημασία. Για αυτές τις λέξεις, όμως, δεν έχει μελετηθεί κατά πόσο, όταν χρησιμοποιούνται από τους/τις ομιλητές/ -ριες συσχετίζονται συνειδητά με το αντίστοιχο φύλο που εμπεριέχουν (Aikhenvald 2016, 190-191).

2.2.2 Γραμματικό γένος και φύλο στην ελληνική γλώσσα

Η ελληνική γλώσσα αποτελεί ένα μεικτό κλιτικό σύστημα με γραμματικές κατηγορίες, που ορίζονται με βάση τη μορφολογική τους δομή. Όπως και πολλές άλλες

³¹ Στην ελληνική βρίσκεται στη γενική των ονομάτων-επιθέτων των συζύγων ή πατεράδων (πρβλ. και Παυλίδου [2002] 2006, 38-39).

³² Ακόμα και σε γλώσσες που δεν υπάρχει γραμματική διάκριση γένους, όπως τα τουρκικά, κάποια επαγγελματικά ουσιαστικά θεωρούνται ότι αναφέρονται σε γυναίκα, όπως η νηπιαγωγός (*çocuk bakıcısı*) ή σε άνδρα όπως ο ποδοσφαιριστής *futbolcu*, γιατί η κοινωνία είναι επηρεασμένη από στερεότυπα (Braun 2001, 305).

ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, διαθέτει το είδος του συστήματος που οι Hellinger & Bussmann (2001a, 7) περιέγραψαν ως σύστημα γενών (*grammatical genders* ή απλά *genders*) και το οποίο αποτελείται από δύο ή τρεις κατηγορίες ουσιαστικών (Alvanouidi [2014] 2015, 13-14). Συγκεκριμένα, η κοινή νέα ελληνική διαθέτει τρία γένη ουσιαστικών (αρσενικό, θηλυκό, ουδέτερο), που αντιστοιχούν σε τρία κλιτά παραδείγματα (Τριανταφυλλίδης [1941] 2005). Το κάθε γένος διαθέτει δύο αριθμούς (ενικό, πληθυντικό) με τέσσερις πτώσεις (ονομαστική, γενική, αιτιατική, κλητική) στον κάθε αριθμό (Alvanouidi [2014] 2015, 19).

Η απόδοση γένους στην ελληνική γλώσσα βασίζεται σε σημασιολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά (Alvanouidi [2014] 2015, 19· Ράλλη 2003), ενώ όπως απέδειξε η έρευνα της Χριστοφίδου (2003) μέσω της προσέγγισης της φυσικής θεωρίας³³, παρόλο που στο κλιτικό σύστημα της ελληνικής υπάρχει μονοσήμαντη αντιστοιχία μεταξύ κλίσης και γένους, η κλίση δεν συμβάλει στον καθορισμό του γένους, επιβεβαιώνοντας ότι οι παράγοντες που φαίνεται να το καθορίζουν είναι κυρίως σημασιολογικοί και κατά δεύτερο λόγο συστηματικοί (Χριστοφίδου 2003, 124-125). Μάλιστα οι σημασιολογικοί και μορφολογικοί κανόνες συμβάλουν στο να μην γίνεται αυθαίρετα η απόδοση γένους στην κοινή νέα ελληνική, αλλά με τρόπο προβλέψιμο. Συγκεκριμένα, στην προβλεψιμότητα του γένους των ουσιαστικών σημαντικό ρόλο διαδραματίζει ο σημασιολογικός κανόνας σχετικά με τη συμφωνία γραμματικού γένους και φυσικού για τα [+ανθρώπινα] ουσιαστικά, ενώ όσο αφορά τα [±έμψυχα] ουσιαστικά συμβάλουν τόσο μορφολογικοί, όσο και σημασιολογικοί κανόνες (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Χειλά-Μαρκοπούλου 2003). Σύμφωνα με την Alvanouidi ([2014] 2015, 16, 14, 19), η απόδοση γένους στην ελληνική συνδέεται με το φύλο του προσώπου αναφοράς, γεγονός που ταυτίζεται με τα συμπεράσματα των ερευνών των Hellinger & Bussmann (2001b, 2002, 2003) ότι στις γλώσσες που τα ουσιαστικά τους διακρίνονται σε γένη, οι άνδρες δηλώνονται μέσω του αρσενικού γένους (*ο φοιτητής*), ενώ οι γυναίκες μέσω του θηλυκού (*η φοιτήτρια*)³⁴. Η αντιστοιχία

³³ Προσεγγίζει τη γλώσσα ως ένα σύστημα γλωσσικών σημείων με κύριες λειτουργίες, τη γνωστική λειτουργία και την επικοινωνιακή (Χριστοφίδου 2003, 102).

³⁴ Αντίθετα στα άψυχα ουσιαστικά η επιλογή του γένους δεν ακολουθεί κάποιον συγκεκριμένο κανόνα και συνδέεται περισσότερο με σημασιολογικά κριτήρια με αποτέλεσμα να συναντάμε άψυχα ουσιαστικά και στα τρία γένη (Alvanouidi [2014] 2015, 16, 22). Εξαιρεση φαίνεται να αποτελούν τα ουσιαστικά που δηλώνουν χώρες, πόλεις, νησιά και απαντώνται κυρίως σε θηλυκό γένος, τα ποτάμια σε αρσενικό, τα

του φύλου του προσώπου αναφοράς με το γένος στην ελληνική γλώσσα είναι σχεδόν απόλυτη (Παυλίδου κ.ά. 2004). Σε κάποιες περιπτώσεις, βέβαια, το φύλο του προσώπου αναφοράς δηλώνεται όχι μόνο με την απόδοση γραμματικού γένους, αλλά και με βάση λεξιλογικά-σημασιολογικά κριτήρια³⁵ (π.χ. *γυναίκα, άνδρας*) (Alvanouidi [2014] 2015, 21).

Σημαντικό ρόλο στην απόδοση γένους διαδραματίζουν τα επιθήματα υπό την έννοια ότι συγκεκριμένα επιθήματα συνδέονται με το κάθε γένος, δηλώνοντας έτσι ρητά το γένος του ουσιαστικού που σχηματίζουν. Υπάρχουν, όμως, και ορισμένα επιθήματα που από μόνα τους δεν μπορούν να δηλώσουν το γένος του ουσιαστικού, όπως αυτά που δηλώνουν πρόσωπο ή άτομο που ασκεί κάποιο συγκεκριμένο επάγγελμα. Έχουν, δηλαδή, την ίδια μορφή και για τη δήλωση του θηλυκού προσώπου και του αρσενικού και για αυτό το λόγο το γένος τους καθορίζεται από τον δείκτη του άρθρου ή άλλους τροποποιητές (Alvanouidi [2014] 2015, 22-23). Τα ουσιαστικά αυτού του είδους κατατάσσονται από τους Holton, Mackridge & Philippaki-Warburton (2004, 42-43) στην κατηγορία του ‘κοινού γένους’ (*common gender*). Σύμφωνα, όμως, με τη Ράλλη (2003)³⁶, ανήκουν στην κατηγορία των υποπροσδιορισμένων ουσιαστικών (*δικηγόρος*), τα οποία σε αντίθεση με τα πλήρως προσδιορισμένα που φέρουν συγκεκριμένη τιμή γένους, αυτά, για τον καθορισμό της τιμής του γένους που τους υπολείπεται, χρειάζονται είτε συντακτική συμφωνία με κάποιον άλλον όρο της πρότασης, είτε άλλους κανόνες προσδιορισμού γένους (*Η Μαρία είναι δικηγόρος*)³⁷.

Τα γένη των ουσιαστικών στην ελληνική γλώσσα παρατηρείται ότι βρίσκονται σε συμφωνία με τα άρθρα, τα επίθετα, με ορισμένες αντωνυμίες και αριθμητικά και με

αφηρημένα ουσιαστικά σε θηλυκό γένος (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Χειλά-Μαρκοπούλου 2003, 27) και τα δέντρα που παράγουν φρούτων σε θηλυκό γένος επίσης (Mackridge 1985, 49).

³⁵ Η σημασιολογία και πραγματολογία διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο και στην απόδοση γένους σε ορισμένα ζεύγη ουσιαστικών (*η μάντρα/ το μαντρί*) ή σε ουσιαστικά που μοιράζονται χαρακτηριστικά περισσότερων του ενός γενών σε έναν από τους δύο αριθμούς (*δεσμός/ δεσμοί και δεσμά*) (Alvanouidi [2014] 2015, 26).

³⁶ Το γένος για τη Ράλλη (2003) θεωρείται ως εγγενής ιδιότητα των λημμάτων (ονοματικών θεμάτων και παραγωγικών επιθημάτων) των ουσιαστικών στο λεξικό.

³⁷ Στην περίπτωση των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ που είναι υποπροσδιορισμένα, αναδεικνύεται ο σημαντικός ρόλος που κατέχει η μορφολογία για την απόδοση γένους μέσω των παραγωγικών επιθημάτων (*δικηγόρινα < δικηγόρος*) (Ράλλη 2003, 76-77), παρόλο που έχει παρατηρηθεί ότι δεν είναι συστηματική η χρήση τέτοιου είδους σχηματισμών και επηρεάζονται από εξωγλωσσικούς παράγοντες (Παυλίδου 1985· Σετάτος 1998).

τις παθητικές μετοχές. Επομένως, πρόκειται για γένη-ελεγκτές, καθώς καθορίζουν τη συμφωνία με τα υπόλοιπα στοιχεία του κατηγορήματος ή της ονοματικής φράσης με βάση, όπως προαναφέρθηκε, γραμματικά-συντακτικά και σημασιολογικά κριτήρια. Έτσι, στην περίπτωση των ουσιαστικών φυσικού γένους, που δεν έχουν ακριβή αντιστοιχία μεταξύ της σημασίας του φύλου και του γραμματικού γένους (*το όμορφο κορίτσι*), τα υπόλοιπα στοιχεία σημειώνουν συμφωνία μεταξύ γραμματικού γένους και σύνταξης, ενώ σε περιπτώσεις αναφορικότητας ή σε κάποιες προτάσεις παρατηρείται συμφωνία μεταξύ φυσικού γένους και σημασιολογίας (Alvanouidi [2014] 2015, 19, 25-26· Χειλά-Μαρκοπούλου 2003, 149). Σύμφωνα με τη Χειλά-Μαρκοπούλου (2003), η συμφωνία γένους στην κοινή νέα ελληνική παρουσιάζει ασυμμετρίες, γραμματικές και σημασιολογικές, ανάμεσα στο γένος-ελεγκτή και στα γένη-στόχους. Οι ασυμμετρίες αυτές μπορούν να ερμηνευθούν μέσω των κριτηρίων της ‘ιεραρχίας της συμφωνίας’, που, όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα συνδέεται με τα ‘υβριδικά ουσιαστικά’ (*hybrid nouns*). Οι ασυμμετρίες φαίνεται να οφείλονται σε γενικότερες τάσεις σχετικές με σημασιολογικά χαρακτηριστικά και για την επίλυσή τους το χαρακτηριστικό [\pm έμψυχο] δεν επαρκεί, αλλά είναι απαραίτητο για τον χαρακτηρισμό του ονόματος και το χαρακτηριστικό [\pm ανθρώπινο] (Χειλά-Μαρκοπούλου 2003, 147-158).

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελληνικής γλώσσας αποτελεί η γενικευτική χρήση του αρσενικού, δηλαδή η χρήση του αρσενικού γραμματικού γένους τόσο για την αναφορά σε άνδρες, όσο και σε γυναίκες (*οι καθηγητές*)³⁸ (Hellinger & Bussmann 2001b, 2002, 2003· Alvanouidi [2014] 2015, 27). Στις περιπτώσεις που σε μία πρόταση υπάρχουν ουσιαστικά που αναφέρονται σε πρόσωπα διαφορετικού φύλου και ανήκουν σε διαφορετικό γραμματικό γένος, τότε οι υπόλοιποι όροι συντάσσονται στο αρσενικό γραμματικό γένος, ενώ σε περίπτωση που είναι του ίδιου φύλου, αλλά διαφορετικού γραμματικού γένους οι υπόλοιποι όροι συμφωνούν σημασιολογικά με βάση το φύλο³⁹. Πέρα, όμως, από τους σημασιολογικούς και συντακτικούς παράγοντες που συντελούν

³⁸ Η χρήση ενός γένους ως γενικευτικού σχετίζεται με το ποιο γένος θεωρείται μαρκαρισμένο και ποιο αμαρκάριστο στο ονοματικό κλιτικό σύστημα της γλώσσας με το μαρκαρισμένο γένος να χρησιμοποιείται περιορισμένα σε συγκεκριμένες περιστάσεις (Dixon 2010, 237· Alvanouidi [2014] 2015, 27).

³⁹ Στην περίπτωση των άψυχων ουσιαστικών που ανήκουν σε διαφορετικό γραμματικό γένος τόσο σημασιολογικοί, όσο και συντακτικοί παράγοντες ορίζουν σε ποιο γραμματικό γένος θα γίνει η συμφωνία (Alvanouidi [2014] 2015, 29).

στην επιλογή για τη συμφωνία του γραμματικού γένους, σε περιπτώσεις που τα πρόσωπα αναφοράς δεν είναι του ιδίου φύλου, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν και οι κοινωνικοί παράγοντες (Alvanoudi [2014] 2015, 30).

Συνοψίζοντας, λοιπόν, η ελληνική γλώσσα διαθέτει ένα γραμματικό σύστημα που έχει κυρίως σημασιολογικό πυρήνα όσον αφορά τα ουσιαστικά που δηλώνουν πρόσωπο, καθώς το αρσενικό γραμματικό γένος δηλώνει το αρσενικό φύλο και το θηλυκό γραμματικό γένος το γυναικείο φύλο. Κατ' επέκταση, οι ομιλητές και οι ομιλήτριες της ελληνικής γλώσσας χρειάζεται συστηματικά να δηλώνουν τόσο το δικό τους φύλο, όσο και το φύλο των προσώπων στα οποία γίνεται αναφορά. Αυτό το χαρακτηριστικό της γραμματικοποίησης του φύλου των προσώπων αναφοράς στην ελληνική γλώσσα αναδεικνύει την ποικιλότητα και την ιδιαιτερότητα της ελληνικής, καθώς δεν αποτελεί χαρακτηριστικό όλων των γλωσσών. Η γραμματικοποίησή του φύλου στην ελληνική γλώσσα, η συστηματική και υποχρεωτική χρήση του και ο σημασιολογικός πυρήνας του σε συνάρτηση με το ότι το αποτελεί μορφολογική κατηγορία, δημιουργεί την ανάγκη η εξέταση του γένους να συνυφαίνεται με πολιτισμικά και γνωσιακά κριτήρια (Alvanoudi [2014] 2015, 31).

Κεφάλαιο 3: ‘Θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’

Με τον όρο ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ περιγράφεται η κατηγορία των θηλυκών ουσιαστικών που προσδίδουν στις γυναίκες κάποια επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα ή κάποιο αξίωμα (Ιορδανίδου & Μάντζαρη 2005, 73). Τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ αποτελούν θέμα συζήτησης και προβληματισμού στο πλαίσιο της μελέτης πολλών γλωσσών. Ανάλογα με την περιορισμένη ή όχι παρουσία του γραμματικού γένους σε καθεμία από αυτές, η μελέτη τους έχει διαφορετικό τρόπο προσέγγισης και απασχολεί σε διεθνές επίπεδο τη φεμινιστική γλωσσολογία για τη σχέση γλώσσας-φύλου. Στην ελληνική γλώσσα το ενδιαφέρον για τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ ξεκίνησε από τους δημοτικιστές τη δεκαετία του ’50 (στο πλαίσιο της διαμάχης καθαρεύουσας-δημοτικής), όταν αυξήθηκε η ανάγκη δημιουργίας τους καθώς το πεδίο επαγγελματικής ενασχόλησης της γυναίκας διευρυνόταν και σε επαγγέλματα που μέχρι τότε απασχολούνταν μονάχα οι άντρες. Έως εκείνη την εποχή οι γυναίκες περιορίζονταν σε παραδοσιακά γυναικεία επαγγέλματα (νοσοκόμα, υπηρέτρια) ή σε μικρότερο βαθμό σε αντρικά επαγγέλματα χαμηλού κύρους⁴⁰, δηλαδή σε επαγγέλματα που δεν πρόκυπτε κάποιο θέμα στον μορφολογικό σχηματισμό των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ τους (Παυλίδου [2002] 2006, 47-48). Αρχικά το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στην αρμονία του γλωσσικού συστήματος και στη ρύθμισή του, ώστε να ανταποκρίνεται στο μορφολογικό σύστημα της δημοτικής (Παυλίδου [2002] 2006, 49· Ιορδανίδου & Μάντζαρη 2005, 74) και επομένως, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, να ανταποκρίνεται στη διαχρονική τάση της ελληνικής γλώσσας να δηλώνει με ξεχωριστό γραμματικό γένος το φύλο των προσώπων στα οποία γίνεται αναφορά. Τα τελευταία χρόνια, όμως, από τη μελέτη της Παυλίδου (1985) και έπειτα, η έρευνα των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ απομακρύνθηκε από τη ρυθμιστική τάση των παλαιότερων ερευνών και στράφηκε στην περιγραφή της χρήσης τους υπό το πρίσμα της κοινωνιογλωσσολογίας (Παυλίδου [2002] 2006, 48-51· Ιορδανίδου & Μάντζαρη 2005, 74).

Κοινό πυρήνα των διαφορετικών ερευνητικών προσεγγίσεων αποτέλεσαν οι διάφορες επιλογές επιθημάτων που αξιοποιούνται ή είναι εν δυνάμει αξιοποιήσιμα από

⁴⁰ Όπως *μανάβισσα*, *αγρότισσα*.

την ελληνική γλώσσα για τον σχηματισμό των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ με μεγαλύτερη έμφαση στις διτυπίες (συνύπαρξη λόγιου τύπου και τύπου της δημοτικής) που διαθέτουν ορισμένα ‘θηλυκά επαγγελματικά’ ως αποτέλεσμα κυρίως της συνύπαρξης καθαρεύουσας-δημοτικής. Σε αναλογία με το ερευνητικό πλαίσιο, η κάθε προσέγγιση ξεχωριστά προσπάθησε είτε να ρυθμίσει τη γλώσσα προτείνοντας τον σωστότερο τρόπο μορφολογικού σχηματισμού τους (ρυθμιστικές προσεγγίσεις, πρβλ. Τριανταφυλλίδης [1953] 1963), είτε να αναλύσει το κοινωνιογλωσσολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο χρησιμοποιείται ο κάθε διαφορετικός τύπος αυτών των ουσιαστικών (πρβλ. Παυλίδου 1985, Παυλίδου [2002] 2006), επεκτείνοντας την έρευνα στη σχέση γλώσσας-κοινωνικού φύλου και σε θέματα σεξιστικής χρήσης της γλώσσας. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι μελέτες εκείνες που εστιάζουν στη μελέτη της μειωμένης ή ολοκληρωτικής απουσίας της γραμματικής δήλωσης της γυναίκας στον γραπτό ή προφορικό λόγο, δηλαδή, οι προσεγγίσεις της κοινωνιογλωσσολογίας και της φεμινιστικής γλωσσολογίας (πρβλ. Τσοκαλίδου 1996, Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014).

Προτού, όμως, επικεντρωθούμε στην κοινωνιογλωσσολογική διάσταση του φαινομένου και στο ποσοστό εφαρμογής του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014) σχετικά με τις αλλαγές που ενδεχομένως έχει επιφέρει στη χρήση των γραμματικών γενών και στον περιορισμό του γενικευτικού αρσενικού των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’, απαραίτητη για την κατανόηση του ζητήματος των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ είναι η εξέταση των επιθημάτων που χρησιμοποιήθηκαν στον μορφολογικό σχηματισμό τους κατά τη διαχρονία της ελληνικής γλώσσας. Η εξέτασή τους σε συνάρτηση με τη δήλωση του γραμματικού γένους θα σκιαγραφήσει τη μορφολογική εξέλιξη της γλώσσας και θα αναδείξει την επίδραση του γλωσσικού συντηρητισμού, που ανέστειλε ορισμένες από τις εξελίξεις, επηρεάζοντας τον μορφολογικό σχηματισμό των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ στη νέα ελληνική και καθιστώντας γενικευτική τη χρήση του αρσενικού γένους. Τα δεδομένα αυτής της διαχρονικής μελέτης στη συνέχεια θα αξιοποιηθούν στην κριτική ανάλυση πρόσφατων δημοσίων εγγράφων (Σεπτέμβριος 2017), ώστε να γίνει μία πρώτη αξιολόγηση της εφαρμογής του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014) και κατ’ επέκταση να εκτιμηθεί αν υπάρχει κάποια ένδειξη αλλαγής στην επηρεασμένη από τον γλωσσικό συντηρητισμό και τον ιζηματοποιημένο γλωσσικό σεξισμό χρήση των γραμματικών γενών των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’

3.1 *Ο μορφολογικός σχηματισμός των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’: Η διαχρονία της παραγωγικότητας των επιθημάτων τους*

Η ελληνική ως διαχτυτική γλώσσα έχει το χαρακτηριστικό να διαθέτει ‘μορφήματα-κρεμάστρα’ με την ιδιότητα να εκφράζουν ταυτόχρονα διαφορετικές λειτουργίες. Τα παραγωγικά προσφύματα, δηλαδή, μπορούν και δηλώνουν ποικίλα χαρακτηριστικά, όπως τη γραμματική κατηγορία (π.χ. ουσιαστικό) και το γένος, ενώ τα κλιτικά προσφύματα προσδίδουν χαρακτηριστικά μορφοσυντακτικά (κλιτική τάξη, πτώση, αριθμό) καθώς και σημασιολογικά (Ράλλη [2005] 2012, 100-108). Αυτή η ποικιλία χαρακτηριστικών που προσδίδουν στις λέξεις, μπορούμε να πούμε ότι σχετίζεται με τους διαφορετικούς τρόπους επιστημονικής προσέγγισης της μορφολογίας και της μορφολογικής ανάλυσης. Όπως αναφέρεται και από τη Ράλλη ([2005] 2012, 75) ο κλάδος της μορφολογίας και η μορφολογική ανάλυση σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές-υποστηρικτές της ‘θεωρίας της λεξικής μορφολογίας’ (‘lexical morphology’) (Lieber (1982), Kiparsky (1982), Selkirk (1982), Ράλλη (1984, 1986) κ.ά.) θεωρούνται αναπόσπαστο τμήμα του λεξικού (τη λεγόμενη ‘λεξική δομή’ / ‘lexical structure’), ενώ σύμφωνα με πιο σύγχρονες προσεγγίσεις (Di Sciullo 1996a, b· Ralli 2002a, b· Booij 2003) θεωρούνται τμήμα της γραμματικής με παράλληλη λειτουργία με τη σύνταξη (Ράλλη [2005] 2012, 75). Αντίστοιχα λοιπόν, τα παραγωγικά επιθήματα των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ ως μορφήματα-κρεμάστρα προσδίδουν στα ‘θηλυκά επαγγελματικά’, που σχηματίζουν, παρόμοια χαρακτηριστικά, τα οποία έχουν εξεταστεί εν μέρει από τα λεξικά ως προς τα σημασιολογικά τους χαρακτηριστικά και εν μέρει από τις γραμματικές.

Παράλληλα, όμως, με την εξέταση των χαρακτηριστικών που προσδίδουν στις λέξεις που σχηματίζουν, είναι σημαντικό τα επιθήματα να εξετάζονται και σε σχέση με την παραγωγικότητά τους. Σύμφωνα με τη Ράλλη ([2005] 2012, 93), η παραγωγικότητα του κάθε επιθήματος έχει την ιδιότητα να μεταβάλλεται στις διάφορες φάσεις της γλώσσας και επομένως είναι απαραίτητο το κάθε επίθημα να εξετάζεται σε συγχρονικό επίπεδο, ενώ σε διαχρονικό επίπεδο μπορεί να μελετηθεί η αλλαγή της παραγωγικότητάς του (δηλαδή από παραγωγικό να γίνει μη παραγωγικό και το αντίστροφο). Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο (κεφάλαιο 2.2), παράγοντες τόσο ενδογλωσσικοί (επανανάλυση, γραμματικοποίηση, αναλογία), όσο

και εξωγλωσσικοί (γλωσσική επαφή με άλλες γλώσσες) συντελούν σε μορφολογικές αλλαγές της γλώσσας που μπορούν να μελετηθούν σε διαχρονικό επίπεδο (Ράλλη [2005] 2012, 23-28) και οι οποίοι παράγοντες μπορούμε να πούμε ότι διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις αλλαγές παραγωγικότητας των επιθημάτων, καθώς και στις αλλαγές γενικότερα της μορφολογικής τους δομής από τη στιγμή της εμφάνισης τους στην ελληνική γλώσσα έως σήμερα.

Παρόλο που γενικά τα επιθήματα (παραγωγικά και κλιτικά) έχουν την ιδιότητα να επιλέγουν τις βάσεις των λέξεων με τις οποίες συνδυάζονται και δημιουργούν τις παράγωγες λέξεις, ακολουθώντας, βέβαια, όπως και κάθε άλλο προϊόν παραγωγής, διάφορους περιορισμούς (*constraints*) για τον ορθό δομικό σχηματισμό τους (Ράλλη [2005] 2012, 53-54, 154-157, 248-258), ωστόσο δεν μπορεί να προβλεφθεί ο μορφολογικός σχηματισμός των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’, με αποτέλεσμα να χρειάζεται για κάθε ‘αρσενικό επαγγελματικό ουσιαστικό’ η εκμάθηση του αντίστοιχου θηλυκού τύπου (Mackridge [1987] 1990, 247). Για αυτόν τον λόγο, η παρούσα εξέταση για τα επιθήματα των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ δεν μπορεί να περιλαμβάνει συγκεκριμένους κανόνες μορφολογικού σχηματισμού. Λαμβάνοντας, όμως, υπόψη τους βασικούς παράγοντες (ενδογλωσσικούς και εξωγλωσσικούς) που οδηγούν στην αλλαγή της μορφολογικής δομής και της παραγωγικότητάς τους, θα εξετάσει διαχρονικά την αλλαγή της παραγωγικότητας του κάθε επιθήματος⁴¹ από την πρώτη του εμφάνιση στην ελληνική γλώσσα και έπειτα, εστιάζοντας στις περιόδους της αρχαίας ελληνικής, ελληνιστικής κοινής, μεσαιωνικής ελληνικής, καθαρεύουσας και κοινής νέας ελληνικής, και αναλύοντας στο τέλος σε συγχρονικό επίπεδο το σύνολο αυτών των επιθημάτων στην κοινή νέα ελληνική. Με αυτή τη διαχρονική περιγραφική μελέτη θα γίνει κατανοητό το εύρος των επιθημάτων που διέθετε και διαθέτει η ελληνική γλώσσα για τον σχηματισμό τους και την ενδεχόμενη τάση της γλώσσας να δηλώνει με διαφορετικό γραμματικό γένος τη γυναίκα από τον άντρα. Παράλληλα, θα κατανοηθεί ο προβληματισμός για την ύπαρξη και χρήση ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ που έχουν κοινά επιθήματα με τα αντίστοιχα αρσενικά τους (και ανήκουν όπως θα δούμε στην κατηγορία των διγενών ουσιαστικών ή ουσιαστικών ‘κοινού γένους’) και που στην ουσία αντιβαίνουν αυτή

⁴¹ Για λόγους ευκολίας με τον όρο επιθήματα θα περιγράφονται τόσο τα παραγωγικά όσο και κλιτικά επιθήματα.

την τάση της γλώσσας, καθώς και θα κατανοηθεί η αιτία που οδήγησε στην ύπαρξη διτυπιών για ορισμένα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’.

3.1.1 Περίοδος αρχαίας ελληνικής γλώσσας

Με μία πρώτη έρευνα στη γραμματική του Οικονόμου ([1971] 2006) και στο λεξικό των Liddell & Scott ([1907] 2007) παρατηρείται ότι για τη δήλωση του προσώπου που ενεργεί (από άποψη μορφολογίας και όχι σύνταξης) και κατ’ επέκταση και για τη δήλωση του προσώπου που ασκεί επάγγελμα ή που χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα, η αρχαία ελληνική διέθετε ουσιαστικά, τα οποία αναφέρονται ως *nomina agentis* και τα οποία σχηματίζονταν είτε με τη διαδικασία της παραγωγής χρησιμοποιώντας ως θέμα τους απλά ή σύνθετα ρήματα ή ουσιαστικά, είτε με τη διαδικασία της σύνθεσης απλών λέξεων και τη δημιουργία θέματος από τον συνδυασμό αυτών των λέξεων. Ο μορφολογικός σχηματισμός τους ολοκληρωνόταν με τη χρήση των κατάλληλων επιθημάτων για τη δήλωση τόσο του αρσενικού γένους, όσο και του θηλυκού γένους για όσα, βέβαια, επαγγέλματα η αρχαία ελληνική κοινωνία επέτρεπε στις γυναίκες την ενασχόληση τους με αυτά. Τα πιο συχνά επιθήματα από άποψη παραγωγικότητας που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν (χωρίς να υπάρχει κάποιος αυστηρός κανόνας που ακολουθούταν) στον σχηματισμό των ουσιαστικών της αρχαίας ελληνικής που δήλωναν τη γυναίκα που ασκεί κάποιο επάγγελμα ή που χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε τρεις βασικές κατηγορίες⁴².

Η πρώτη κατηγορία περιλάμβανε επιθήματα που χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά στον σχηματισμό θηλυκών ουσιαστικών, όπως αντίστοιχα υπήρχαν και επιθήματα αποκλειστικά για τη δήλωση αρσενικών ουσιαστικών επαγγέλματος ή ιδιότητας. Σε αυτήν την κατηγορία συναντάμε θηλυκά ουσιαστικά της πρώτης κλίσης με τα κατεξοχήν θηλυκά επιθήματα *-α* και *-η*, τα οποία είτε σχημάτιζαν θηλυκά ουσιαστικά επαγγέλματος ή ιδιότητας από τα αντίστοιχα αρσενικά επαγγελματικά ουσιαστικά έχοντας κοινή σημασία (ή *δούλη/ ό δοῦλος*) ή ακόμα και διαφορετική (ή *ταμία (ταμίη στην ιωνική διάλεκτο) ‘οικονόμος του σπιτιού, νοικοκυρά’/ ό ταμίας: I.*

⁴² Στην παρούσα έρευνα για την περίοδο της αρχαίας ελληνικής τα δεδομένα που θα παρουσιαστούν (επιθήματα, παραδείγματα, καθώς και οι ερμηνείες τους) προέρχονται από τη γραμματική του Οικονόμου ([1971] 2006) και το λεξικό των Liddell & Scott ([1907] 2007).

‘αυτός που κόβει και μοιράζει’, ‘ο διανομέας’, Π. στους πεζογράφους, ‘αυτός που διοικεί τις πληρωμές και τις εισπράξεις’, ‘ο θησαυροφύλακας’ (Liddell & Scott [1907] 2007, 286)), είτε σχημάτιζαν θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά χωρίς να υπάρχουν αντίστοιχα αρσενικά ουσιαστικά, καθώς πρόκειται για επαγγέλματα και ασχολίες με τα οποία φαίνεται να απασχολούνταν κυρίως οι γυναίκες (*μαία*). Αντίστοιχα, ορισμένα από τα επιθήματα που χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά για αρσενικά επαγγελματικά ουσιαστικά είναι τα επιθήματα *-ης* (*βυρσοδέψης* < *δέψω* (= ‘κατεργάζομαι’, μέλλοντας *δέψω*), *μελιτοπόλης*), *-ας* (*ταμίας*) και *-άς* (πρόκειται για ουσιαστικοποιημένα επίθετα *νομάς* < *νέμομαι*).

Η δεύτερη κατηγορία περιλάμβανε θηλυκά παραγωγικά επιθήματα που σχημάτιζαν από αρσενικά ουσιαστικά τα αντίστοιχά τους θηλυκά παραγωγικά ουσιαστικά. Συγκεκριμένα σε αυτήν την αρκετά παραγωγική κατηγορία ανήκαν τα θηλυκά παραγωγικά επιθήματα *-τειρα*, *-τρια*, *-εια*, *-ισσα*, *-αινα*, που σχημάτιζαν θηλυκά πρωτόκλιτα ουσιαστικά, και τα *-τις/ -τρίς/ -ίς* που σχημάτιζαν τριτόκλιτα θηλυκά ουσιαστικά, ενώ ποικίλα ήταν και τα επιθήματα των αρσενικών ουσιαστικών (δευτερόκλιτων και τριτόκλιτων) από τα οποία παράγονταν (*-τής/ -της*, *-τήρ*, *-τωρ*, *-εύς*, *-ων*, *-μων*). Η πλειοψηφία αυτών των θηλυκών παραγωγικών επιθημάτων (*-τειρα*, *-τρια*, *-εια*, *-ισσα*, *-αινα*) προερχόταν από το θηλυκό ινδοευρωπαϊκό (ΙΕ) επίθημα **-γα*, το οποίο, όπως σημειώνει ο Lejeune (1972, 108, 171), διατηρήθηκε στην αρχαία ελληνική ποικιλοτρόπως με φωνητική προσαρμογή του ημιφώνου *-y-* στο θέμα του αρσενικού ουσιαστικού από το οποίο προέρχεται (*ἱερέυς* (θ. *ἱερηF-*) > **ἱέρηF-γα* > *ἱέρεια*, *ἄναξ* > **ἄνακ-γα* > *ἄνασσα*), δίνοντας πληθώρα θηλυκών παραγωγικών επιθημάτων, όπως *-εια*, *-τειρα*, *-τρια*, *-αινα*, *-ισσα* (Παπαναστασίου [2001] 2004β, 489). Ακριβώς στη συνέχεια θα γίνει περαιτέρω αναφορά στο καθένα από αυτά τα θηλυκά παραγωγικά επιθήματα σε σχέση με τα αρσενικά επιθήματα με τα οποία μπορούσαν να συνδεθούν κατά τη διαδικασία της παραγωγής τους.

Σύμφωνα με τον Παπαναστασίου ([2001] 2004β, 488) τα αρσενικά *nomina agentis* σχηματίζονταν κυρίως με τη χρήση των αρσενικών επιθημάτων *-τής*, *-της*, *-τήρ* και *-τωρ*⁴³, τα οποία, όπως συμπεραίνεται και από τη γραμματική του Οικονόμου ([1971] 2006, 240-251, 264-274) τα συναντάμε σε ουσιαστικά παράγωγα από απλό ρήμα (*ποιητής* < *ποιέω*- *ῶ*, *αύλητής* και *αύλητήρ* < *αύλέω*- *ῶ*, *ἐργάτης* < *ἐργάζομαι*,

⁴³ *-τήρ* < **-ter*, *-τωρ* < **-tor* (Debrunner 1917, 170-172).

κλιτήρ< καλέω- ᾧ, ῥήτωρ< λέγω⁴⁴, συλλήπτωρ< συλλαμβάνω) ή από απλό ουσιαστικό ως παρώνυμα⁴⁵ (ναύτης< ναῦς, πρεσβύτης< πρέσβυς, ὀπλίτης< ὄπλον, τεχνίτης< τέχνη, στρατιώτης< στρατιά, θιασιώτης< θίασος), είτε σε σύνθετα (άρματηλάτης< ἐλαύνω⁴⁶). Ο σχηματισμός των αντίστοιχων θηλυκών τους γινόταν για τα μεν αρσενικά ουσιαστικά σε -τωρ και -τήρ με τα θηλυκά επιθήματα -τειρα και -τρια⁴⁷ αντίστοιχα (σώτειρα< σωτήρ, συλλήπτρια< συλλήπτωρ), για τα δε αρσενικά ουσιαστικά σε -της και -τήρ με το επίθημα -ιδ- για το σχηματισμό θέματος ουσιαστικών σε -τρίς/ -τις (αὐλητρίς< αὐλητήρ (θέμα: αὐλιτριδ-), πρεσβυτις< πρεσβύτης (<πρέσβυς), ἐργάτις< ἐργάτης, θιασιῶτις< θιασιώτης), ενώ παράλληλα για τα αρσενικά σε -της και -τής χρησιμοποιούταν και το επίθημα -τρια (ψάλτρια< ψάλτης, βουλευτρια< βουλευτής) (Παπαναστασίου [2001] 2004β, 488-489· Οικονόμου [1971] 2006, 240-251, 264-274· Debrunner 1917, 170-172, 175, 191-192· Liddell & Scott [1907] 2007).

Το αρσενικό επίθημα -εὺς⁴⁸ αποτελεί ένα ακόμα επίθημα της αρχαίας ελληνικής που χρησιμοποιούταν στον σχηματισμό ουσιαστικών που δήλωναν πρόσωπο που ενεργεί και που η παραγωγή τους είχε ως βάση ρήματα (γραφεύς< γράφω), απλά ουσιαστικά (ἱερεύς< ἱερόν, γραμματεὺς< γράμμα, κεραμεύς< κέραμος, ἵππεύς< ἵππος), καθώς και ορισμένα σύνθετα ουσιαστικά (ἀντιγραφεύς< ἀντιγράφω) (Οικονόμου [1971] 2006, 240-251, 264-274). Για τον σχηματισμό των αντίστοιχων θηλυκών τους ουσιαστικών η αρχαία ελληνική διέθετε τα επιθήματα -εια (ἱέρεια< ἱερεύς) και -ίσσα (το οποίο γίνεται ιδιαίτερα παραγωγικό στις επόμενες φάσεις της ελληνικής γλώσσας) (βασιλίσσα< βασιλεύς) (Παπαναστασίου [2001] 2004β, 489). Επίσης, από αρσενικά ουσιαστικά με το επίθημα -εὺς, που δηλώνουν πρόσωπο που ενεργεί, μπορούμε να συναντήσουμε τα αντίστοιχα τους θηλυκά με το επίθημα -ίς (βασιλίς< βασιλεύς), το

⁴⁴ Θέμα από τον παθητικό μέλλοντα ῥηθήσομαι< λέγω (Οικονόμου [1971] 2006, 241).

⁴⁵ Τα ουσιαστικά που έχουν ως ρίζα τους απλά ουσιαστικά και έχουν παρόμοια σημασία με αυτά ονομάζονται παρώνυμα, ενώ αυτά που έχουν ρίζα σύνθετα ρήματα ή ουσιαστικά ονομάζονται παρασύνθετα (Οικονόμου [1971] 2006, 239, 250).

⁴⁶ Θέμα ἐλα-< ἐλαύνω (Οικονόμου [1971] 2006, 272).

⁴⁷ Αν και αρχικά τα επιθήματα -τρια και -τειρα σχημάτιζαν θηλυκά των αρσενικών σε -τήρ, στη συνέχεια το επίθημα -τειρα στην αττική διάλεκτο περιορίστηκε στο θρησκευτικό λεξιλόγιο (σώτειρα< σωτήρ) και το επίθημα -τρια γενικεύτηκε και χρησιμοποιούνταν και για τα αρσενικά ουσιαστικά σε -της και -τής (Debrunner 1917, 151-152).

⁴⁸ Οι απαρχές του επιθήματος -εὺς βρίσκονται στη μυκηναϊκή εποχή (Petpillou 1973· Παπαναστασίου [2001] 2004β, 488).

οποίο γενικότερα χρησιμοποιούταν στον σχηματισμό των αντίστοιχων θηλυκών ουσιαστικών από αρσενικά τριτόκλιτα ουσιαστικά που λήγουν σε *-ς* (*ήρωίς*<*ήρως*).

Τέλος, στη δεύτερη κατηγορία επιθημάτων για τη δήλωση του ‘προσώπου που ενεργεί’, ανήκει ακόμη ένα θηλυκό παραγωγικό επίθημα που χρησιμοποιούταν στον σχηματισμό των αντίστοιχων θηλυκών ουσιαστικών από αρσενικά ουσιαστικά με το επίθημα *-ων*⁴⁹. Η παραγωγή των αρσενικών ουσιαστικών σε *-ων*, που μας ενδιαφέρει, είχε ως βάση της κυρίως ρήματα (*θεράπων*<*θεραπέω*) και ο σχηματισμός των αντίστοιχων θηλυκών τους παρατηρείται με το επίθημα *-αινα*⁵⁰ (*θεράπων*>*θεράπαινα*) (Παπαναστασίου [2001] 2004β, 488-489), το οποίο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, υπήρξε παραγωγικό και στην τρίτη κατηγορία θηλυκών επιθημάτων που θα περιγράψουμε. Στον πίνακα που ακολουθεί φαίνονται συγκεντρωτικά τα θηλυκά παραγωγικά επιθήματα της δεύτερης κατηγορίας, τα αρσενικά επιθήματα από τα οποία παράγονται και τα παραδείγματα που προαναφέραμε:

Θηλυκά επιθήματα	Αρσενικά επιθήματα	Παραδείγματα
<i>-τειρα</i> <	<i>-τήρ</i>	<i>σώτειρα</i> < <i>σωτήρ</i>
<i>-τρια</i> <	<i>-της, -τωρ</i>	<i>ψάλτρια</i> < <i>ψάλτης, συλλήπτρια</i> < <i>συλλήπτωρ</i>
<i>-εια</i> <	<i>-εύς</i>	<i>ιέρεια</i> και <i>ιερείη</i> < <i>ιερέυς</i>
<i>-ισσα</i> <	<i>-εύς</i>	<i>βασίλισσα</i> < <i>βασιλεύς</i>
<i>-αινα</i> <	<i>-ων</i>	<i>θεράπαινα</i> < <i>θεράπων</i>
<i>-τις</i> <	<i>-της</i>	<i>προφήτις</i> < <i>προφήτης, έργάτις</i> < <i>έργάτης, θιασιῶτις</i> < <i>θιασιώτης,</i> <i>πρεσβῦτις</i> < <i>πρεσβύτης</i>

⁴⁹ Η αρχαία ελληνική διέθετε κληρονομημένες λέξεις από την ΙΕ με το επίθημα *-ων*<**-n*, του οποίου όμως η χρήση του διευρύνθηκε με την παραγωγή νέων λέξεων σε *-ων* (Παπαναστασίου [2001] 2004β, 488).

⁵⁰ Αργότερα το επίθημα *-αινα* θα εξελιχθεί και θα εξειδικευθεί σε παραγωγικό επίθημα για τη δήλωση ζώου θηλυκού γένους (*λύκος*>*λύκαινα*) (Παπαναστασίου [2001] 2004β, 488-489· Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (στο εξής ΛΚΝ) [1998] 2009, 38).

-τρίς<	-τήρ	αύλητρις< αύλητήρ,
-ίς<	-ς	ήρωίς< ήρως, βασιλίς< βασιλεύς

Πίνακας 1: Θηλυκά παραγωγικά επιθήματα αρχαίας ελληνικής

Η τελευταία κατηγορία επιθημάτων που χρησιμοποιούνταν για τη δήλωση της γυναίκας που ασκεί κάποιο επάγγελμα ή που χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα, περιλάμβανε κοινά επιθήματα με τα αντίστοιχα τους αρσενικά ουσιαστικά, πρωτόκλιτα με το επίθημα -ός/ -ος (ή σύζυγος/ ό σύζυγος) ή τριτόκλιτα με τα επιθήματα -ς ή \emptyset (ή παῖς/ ό παῖς, ή ήγεμών/ ό ήγεμών)⁵¹. Σε αυτού του είδους ουσιαστικών στην περίπτωση που ο/η ομιλητής/-ρια χρειαζόταν να αποσαφηνίσει αν πρόκειται για άνδρα ή γυναίκα ήταν απαραίτητη η χρήση του θηλυκού άρθρου (οριστικού ή αόριστου) ή άλλων προσαρτημάτων θηλυκού γένους, που λειτουργούσαν ως δείκτες προσδιορισμού του θηλυκού γραμματικού γένους τους. Πρόκειται για μία κατηγορία ουσιαστικών που, όπως θα δούμε, υφίσταται και στην περίοδο της κοινής νέας ελληνικής, οπότε και χαρακτηρίζονται από τις σύγχρονες γραμματικές και από τις πρόσφατες μελέτες ως ουσιαστικά 'κοινού γένους' (Οικονόμου [1971] 2006, 39· Holton, Mackridge & Philippaki-Warburton 2004, 42), 'επίκοινα' (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Χειλά-Μαρκοπούλου 2003, 27), 'διγενή/ διγενοῦς λόγιας κατάληξης' (Παυλίδου [2002] 2006: 48-49). Αυτή η κατηγορία ουσιαστικών παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς αντιβαίνει στην τάση της ελληνικής γλώσσας να δηλώνει με διαφορετικό γραμματικό γένος, με διαφορετικό επίθημα, το θηλυκό φυσικό πρόσωπο από το αρσενικό.

Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα της κατηγορίας ουσιαστικών 'κοινού γένους' αποτελούν τα ουσιαστικά με το επίθημα -ός/-ος, το οποίο επίθημα, όπως σημειώνουν οι Παπαναστασίου & Πετρούνιας ([2001] 2004, 426), είχε τις απαρχές της στο αρσενικό ινδοευρωπαϊκό επίθημα *-o-s⁵². Τα αρχαιοελληνικά αρσενικά ουσιαστικά με το επίθημα -ός παράγονταν από ρήματα (τρέφω> ό τροφός) (Παπαναστασίου [2001] 2004β, 488· Οικονόμου [1971] 2006, 241) ή ως βαρύτονα (-ος) σχηματιζόνταν από τη

⁵¹ Όπως παρατηρούμε και από τη γραμματική του Οικονόμου ([1971] 2006, 39), τα επιθήματα -ς ή \emptyset χρησιμοποιούνταν επίσης και στον σχηματισμό ορισμένων τριτόκλιτων θηλυκών ουσιαστικών χωρίς να υπάρχουν παράλληλα και τα αντίστοιχα αρσενικά (ή μήτηρ) .

⁵² Η Ράλλη ([2005] 2012, 166) υπογραμμίζει ότι στο αρχαίο ελληνικό επίθημα -ος το -ο- είχε το ρόλο του θεματικού φωνήεντος, το οποίο δίπλα στη ρίζα της λέξης ολοκλήρωνε τον σχηματισμό του θέματος της λέξης και ότι το -ς μονάχα ήταν το κλιτικό επίθημα (Ράλλη [2005] 2012, 166), σε αντίθεση με την κοινή νέα ελληνική που το -ο- και το -ς αποτελούν μαζί κλιτικό επίθημα.

σύνθεση λέξεων (*βιβλιογράφος, γεωργός, γλωσσογράφος, ιστοριογράφος, παιδαγωγός, ίχθυοτρόφος, γεωγράφος*) (Chantraine 1968, 236· Οικονόμου [1971] 2006, 264-275· Debrunner 1917, 141· Παπαναστασίου [2001] 2004β, 492). Ο μορφολογικός σχηματισμός των αντίστοιχών τους θηλυκών ουσιαστικών παρατηρούμε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις γινόταν με τα επιθήματα της πρώτης κατηγορίας ουσιαστικών, όπως εξετάσαμε παραπάνω, σε *-η* (ή *δοῦλη* < *ὁ δοῦλος*) και *-α* (ή *θεά* < *ὁ θεός*) και σε άλλες περιπτώσεις με τη χρήση του ίδιου επιθήματος *-ός/-ος* (ή *θεός, ή τροφός*), αν και, όπως αναφέρει ο Χριστίδης ([2005] 2010, 181), σε αρκετά περιορισμένη έκταση.

Σε ορισμένες περιπτώσεις θηλυκών ουσιαστικών αυτό οδήγησε στην εμφάνιση παράλληλων τύπων, διτυπιών (ή *θεός/ ή θεά/ ή θέαινα, ή ιατρός/ ή ιάτρια/ ή ιατρίνη*⁵³), καθώς κάποια θηλυκά ουσιαστικά σε *-ός/-ος* σχηματίζονταν ταυτόχρονα κυρίως με το θηλυκό επίθημα της πρώτης κατηγορίας ουσιαστικών, που εξετάσαμε, (ή *θεά/ ή θεός*), ή με το θηλυκό παραγωγικό επίθημα *-αινα* της δεύτερης κατηγορίας, που σύμφωνα με το ΛΚΝ ([1998] 2009, 38) επεκτάθηκε και προς άλλες κλίσεις ονομάτων, όπως αυτή των αρσενικών σε *-ός/-ος* (ή *θείαινα/ ή θεός*). Αυτοί οι παράλληλοι θηλυκοί τύποι θεωρήθηκαν από τον Τριανταφυλλίδη ([1953] 1963, 328-329) ως νεολογισμοί προς τους παλαιότερους αρχικούς τύπους σε *-ός/-ος*, ενώ η παράλληλη εμφάνισή τους, σύμφωνα με την άποψη του ίδιου, αντικατοπτρίζει τον προβληματισμό των ομιλητών/-ριών της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, ήδη από την προκλασική και κλασική εποχή, για την ύπαρξη θηλυκών ουσιαστικών με το επίθημα *-ός/-ος* (Τριανταφυλλίδης, [1953] 1963, 328-329). Το συγκεκριμένο επίθημα κατά την περίοδο της ελληνιστικής κοινής μέσα στο πλαίσιο εξομάλυνσης του κλιτικού συστήματος της ελληνικής γλώσσας, θα περιοριστεί αποκλειστικά στη δήλωση του αρσενικού, γραμματικού και φυσικού,

⁵³ Το θηλυκό παραγωγικό επίθημα *-ίνη* απαντούσαν ήδη στα ομηρικά έπη (*ἄζινη*) και συνέχισε να υφίσταται στην κλασική περίοδο (*ἡρώνη* (*συνηρημένος τύπος*) < *ἥρω*) και στην ελληνιστική (*ἡρώνη* < *ἥρω*, *ιατρίνη* < *ιατρός*). Η παραγωγικότητα του, όμως, φαίνεται να ήταν αρκετά περιορισμένη, καθώς δεν το συναντάμε συχνά σε καμία από αυτές τις περιόδους. Σύμφωνα με το ΛΚΝ ([1998] 2009, 613), το θηλυκό επίθημα *-ίνη* της νέας ελληνικής που χρησιμοποιείται στην παραγωγή ουσιαστικών από ξένες λέξεις που δηλώνουν χημικές, φαρμακευτικές ή άλλες ουσίες, έχει την ετυμολογία του στο νεολατινικό επίθημα *-ina* (< λατινικό *-ina*), που σχημάτιζε γενικότερα θηλυκά ουσιαστικά (*regina*), όπως ανδρωνυμικά/ πατρωνυμικά ουσιαστικά (*Agrippina. Justina*) και αφηρημένα ουσιαστικά (*medicina*). Η προσαρμογή του επιθήματος *-α* σε *-η* έγινε λόγω της ομοιότητας του με το παλαιότερο ελληνικό επίθημα *-ίνη* και λόγω της ύπαρξης αντιστοιχίας μερικών αρχαίων ελληνικών λέξεων σε *-ίνη* (*σαρδίνη*) με λατινικές λέξεις σε *-ina* (*sardina*). Κατά τον Μπαμπινιώτη ([1998] 2002, 780) μάλιστα μία πιθανή προέλευση του νεολατινικού επιθήματος *-ina* ήταν το ελληνικό επίθημα *-ίνη* (*ἡρώνη*).

γένους (Χριστίδης [2005] 2010, 181). Όπως θα δούμε, όμως, και στις επόμενες περιόδους της ελληνικής γλώσσας παρόλο που το συγκεκριμένο επίθημα περιορίστηκε και γενικεύτηκε για τη δήλωση του αρσενικού γραμματικού γένους, στην περίοδο της νέας ελληνικής θα γίνει ξανά παραγωγικό σε θηλυκά ουσιαστικά, κυρίως στα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ λόγω της επίδρασης που δέχθηκε η γλώσσα από την καθαρεύουσα.

3.1.2 Περίοδος ελληνιστικής κοινής

Η περίοδος που ακολουθεί, η ελληνιστική κοινή, δέχθηκε σε μεγάλο βαθμό την επίδραση του αττικισμού (στον οποίο θα αναφερθούμε και στο κεφάλαιο 3.1.4.1), του κινήματος, δηλαδή, της καθαρολογίας που ήταν ενάντιο σε οποιαδήποτε αλλαγή συνέβαινε στην ελληνική γλώσσα. Ο αττικισμός λειτούργησε ανασταλτικά στη μορφολογική εξέλιξη της ελληνιστικής κοινής, δημιουργώντας ακόμη και υπερδιορθωμένους τύπους, και επηρέασε σημαντικά το λεξιλόγιό της (Browning [1969] 1983, 44-50)⁵⁴. Παρά όμως την επίδραση του αττικισμού, η ελληνιστική κοινή χαρακτηρίζεται σε σχέση με την αρχαία ελληνική από ποικίλες αλλαγές που σημειώθηκαν σταδιακά στα διάφορα επίπεδα της γλώσσας (φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη) καθώς και στο λεξιλόγιο (Browning [1969] 1983, 19-43).

Οι σημαντικότερες αλλαγές στο επίπεδο της μορφολογίας σημειώθηκαν στο ονοματικό σύστημα όπου παρατηρείται ο μεταπλασμός του, η απλοποίηση της τρίτης κλίσης ουσιαστικών (Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004, 99) και η αρχή της εξαφάνισης της δοτικής που ξεκίνησε με την αναλυτική δήλωση των λειτουργιών της από τις άλλες πτώσεις συνοδευόμενες από τις κατάλληλες προθέσεις (Browning [1969] 1983, 36-38). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο το σύνολο των επιθημάτων της αρχαίας ελληνικής, που παρουσιάστηκε προηγουμένως και που χρησιμοποιούταν στον μορφολογικό σχηματισμό ουσιαστικών που δήλωναν το πρόσωπο που ασκούσε κάποιο επάγγελμα ή

⁵⁴ Η έντονη επιρροή που άσκησε ο αττικισμός αντανακλώνται χαρακτηριστικά και στα λόγια του Ευστάθιου (859.51), που συναντάμε στο λήμμα *ιάτρια* του λεξικού Liddell & Scott ([1907] 2007, 508), για τη συνύπαρξη των λέξεων *ή ιάτρια* και *ή ιατρίνη*: ‘*φησι γοῦν Αἴλιος Διονύσιος ἰατρὸν γυναικα, Ἀλεξίς δε ἰατρίαν, ἢ δε ἰατρίνη οὐχ ἑλληνικὸν φησί.*’.

που ήταν φορέας κάποιας ιδιότητας, υπέστη αλλαγές ως προς την παραγωγικότητα του κάθε επιθήματος και εμπλουτίστηκε με ένα ακόμα επίθημα.

Συγκεκριμένα, κατά την ελληνιστική κοινή από τα επιθήματα της προηγούμενης περιόδου που δήλωναν πρόσωπο που ενεργεί, ορισμένα, όπως τα *-τήρ* και *-αίνα* σταμάτησαν να είναι παραγωγικά, ενώ άλλα, όπως τα *-της/ -τής*, *-εύς*, *-ισσα* και *-τρια*⁵⁵, απέκτησαν πιο ευρεία χρήση (Browning [1969] 1983, 38-40), ενώ εξαιρετικά διαδεδομένη έγινε και η χρήση του επιθήματος *-άς* σε ουσιαστικά για τη δήλωση επαγγέλματος (*μαχαιράς*) (Παπαναστασίου [2001] 2004β, 490-491). Η συγκεκριμένη περίοδος χαρακτηριζόταν γενικότερα από την παραγωγή ουσιαστικών που ο σχηματισμός τους βασιζόταν στη χρήση διαφόρων ελληνικών επιθημάτων δίπλα σε θέματα από ελληνικές λέξεις ή από 'δάνειες' λέξεις (*πασιλλᾶς*⁵⁶), κυρίως λατινικής προέλευσης. Οι 'δάνειες' αυτές λέξεις, που στην πλειοψηφία τους αποφεύγονταν από τη φιλολογική γλώσσα, αλλά διαδόθηκαν στην ελληνική μέσω του προφορικού λόγου και του επαγγελματικού λεξιλογίου, αφομοιώθηκαν στην ελληνική (Browning [1969] 1983, 40) και συνετέλεσαν στο να εισαχθούν σταδιακά στο ελληνικό λεξιλόγιο και λατινικά επιθήματα, όπως το *-άριος*⁵⁷ (< λατ. *-arius*, *μηχανάριος*) που θα γίνει ιδιαίτερα παραγωγικό για 'επαγγελματικά ουσιαστικά' (Φίλος 2009, 1231).

Χαρακτηριστικό φαινόμενο αυτής της περιόδου ήταν ο μεταπλασμός, δηλαδή, η διαδικασία που ο Παπαναστασίου ([2001] 2004α, 452) περιγράφει ως την αλλαγή της κλίσης των ονομάτων και την προσαρμογή τους σε μία άλλη κλίση. Παρατηρήθηκε σε ουσιαστικά με διάφορα επιθήματα, όπως στα αθέματα αρσενικά ουσιαστικά με το επίθημα *-ων*, που μεταπλάστηκαν προς την κλίση των ουσιαστικών σε *-ος* (διαδικασία που ολοκληρώθηκε κατά την περίοδο της μεσαιωνικής ελληνικής) και στα θηλυκά (αφηρημένα) ουσιαστικά με το επίθημα *-ις* (*πίστις*), που μεταπλάστηκαν προς την κλίση των ουσιαστικών σε *-η* (*πίστη*), διαδικασία που ολοκληρώθηκε (αρχικά από την αιτιατική πτώση) κατά την ίδια περίοδο (Παπαναστασίου [2001] 2004α, 453) και που

⁵⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα 'θηλυκού επαγγελματικού ουσιαστικού' με το επίθημα *-τρια* είναι το ουσιαστικό *ποιήτρια* (< *ποιητής*), το οποίο ουσιαστικό πρωτοεμφανίζεται στην περίοδο της ελληνιστικής κοινής (Liddell & Scott [1907] 2007, 621).

⁵⁶ 'ζαχαροπλάστης' (Φίλος 2009, 1229).

⁵⁷ Το επίθημα *-άριος* σύμφωνα με τον Φίλο (2009, 1231) δεν πρέπει να συγχέεται με αρχαίες ελληνικές λέξεις που είχαν κατάληξη *-άριος* (*καθάριος*) γιατί επρόκειτο για συνδυασμό του θέματος *-αρ-* με την κατάληξη *-ιος* και όχι για το καθαυτό παραγωγικό επίθημα.

καταλυτικός παράγοντάς της υπήρξε η απόκτηση της ίδιας φωνητικής αξίας του γράμματος *η* [ε:] με το *ι* [i] (Lejeune 1972, 237).

Μεταπλασμός, όμως, παρατηρήθηκε και στα υπό εξέταση ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ με το επίθημα *-ος*. Η τάση διτυπίας στα θηλυκά ουσιαστικά σε *-ος*, που, όπως προαναφέρθηκε, είχε ξεκινήσει ήδη από την αρχαία ελληνική, συνεχίστηκε και στην περίοδο της ελληνιστικής κοινής⁵⁸, οπότε και εμφανίστηκε η διαδικασία του μεταπλασμού τους, κυρίως προς το αρσενικό γένος (*τήν γύψον* > *τὸν γύψον*, 2^{ος} αι. μ.Χ.), παραδείγματα των οποίων διασώζονται έως τις μέρες μας στη νέα ελληνική (*ο γύψος*) (Παπαναστασίου [2001] 2004α, 452-453). Αυτή η διαδικασία εξομάλυνσης θα οδηγήσει στον σχεδόν ολοκληρωτικό περιορισμό τους και στη χρήση του επιθήματος *-ος* αποκλειστικά για το αρσενικό γένος (Χριστίδης, [2005] 2010, 181), όπως θα δούμε στην επόμενη περίοδο της ελληνικής γλώσσας, στη μεσαιωνική ελληνική.

3.1.3 Περίοδος μεσαιωνικής ελληνικής

Η πλειοψηφία γενικότερα των επιθημάτων της ελληνιστικής κοινής συνέχισε να χρησιμοποιείται συστηματικά και στην περίοδο της μεσαιωνικής ελληνικής με ορισμένες όμως αλλαγές. Το παραγωγικό επίθημα *-άριος* ξεκίνησε να αντικαθίσταται από το επίθημα *-άς* (*πασιλλάριος/πασιλλάς*) (Browning [1969] 1983, 66), το οποίο επικρατεί τη συγκεκριμένη περίοδο (*μυλωνᾶς, γαλατᾶς*) (Ανδριώτης 1992, 47). Παράλληλα, το παραγωγικό θηλυκό επίθημα *-ισσα*, που από την προηγούμενη περίοδο είχε ξεκινήσει να αυξάνεται η χρήση του (Browning [1969] 1983, 38-39), έγινε ακόμα πιο παραγωγικό (Browning [1969] 1983, 66· Παπαναστασίου [2001] 2004β, 493). Η συστηματική αυτή εξάπλωση του επιθήματος *-ισσα*, σύμφωνα με τον Browning ([1969] 1983, 66), οφειλόταν κυρίως στην απομάκρυνση από το λεξιλόγιο των θηλυκών ουσιαστικών σε *-ος*, λόγω του φαινομένου της ανάπλασης του ονοματικού παραδείγματος, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτόν χώρο για τη χρήση του επιθήματος *-ισσα*.

⁵⁸ Η διαδεδομένη τάση του μεταπλασμού συμπεραίνεται και από τον γραμματικό Φρόνιχο (2^{ος} αι.) *ἀλεκτρῶν ἐπὶ θήλεος καὶ ἐπὶ ἄρρενος ὡς οἱ παλαιοί, ἢ βῶλος θηλυκῶς δέον, οὐκ ἀρσενικῶς* (Τριανταφυλλίδης, [1953] 1963, 329).

Ο γενικότερος περιορισμός των θηλυκών ουσιαστικών σε -ος που είχε ξεκινήσει, όπως προαναφέρθηκε, ήδη στις προηγούμενες φάσεις της ελληνικής, ολοκληρώνεται στις αρχές της μεσαιωνικής ελληνικής (6^{ος} αιώνας-1100) με τους εξής τρόπους: είτε με τη διαδικασία του μεταπλασμού και την απλή αλλαγή του θηλυκού άρθρου, που λειτουργεί ως δείκτης θηλυκού γραμματικού γένους, αποκτώντας με τον τρόπο αυτό αρσενικό ή ουδέτερο γένος (ή *πλάτανος* > *ὁ πλάτανος*, ή *βάσανος* > *τὸ βάσανο*), είτε με την αντικατάσταση του επιθέματος -ος του θηλυκού ουσιαστικού από τα θηλυκά επιθήματα -α ή -η (ή *παρθένος* > ή *παρθένα* ή ή *παρθένη*, ή *κάμηλος* > ή *καμήλα*), τα οποία θεωρούνταν κατεξοχήν θηλυκά επιθήματα, είτε με τη δημιουργία ουδέτερων υποκοριστικών (ή *ἄμπελος* > *τὸ ἀμπέλι*, ή *ράβδος* > *τὸ ραβδί*), είτε τέλος με την αντικατάστασή τους από άλλες συνώνυμες λέξεις (ή *ὁδός* > *ὁ δρόμος*) (Browning [1969] 1983, 59· Λυπουρλής 1990, 118-119· Τριανταφυλλίδης, [1953] 1963, 328).

Οι αλλαγές κατά τη μεσαιωνική ελληνική σε σχέση με την ελληνιστική κοινή στα επιθήματα της κατηγορίας των ουσιαστικών που εξετάζουμε, και οι οποίες αναφέρθηκαν έως εδώ, είχαν σχέση στην ουσία με την αύξηση ή μείωση της παραγωγικότητάς τους. Ωστόσο πέρα από τις αλλαγές στην παραγωγικότητά τους, παρατηρήθηκαν και ορισμένες επιπλέον μορφολογικές αλλαγές στα επιθήματα των ουσιαστικών, που οφείλονταν στη διαδικασία προσαρμογής τους στο ονοματικό σύστημα της ελληνικής γλώσσας, που την περίοδο της μεσαιωνικής περιορίστηκε σε δύο κλίσεις.

Συγκεκριμένα το κλιτικό σύστημα της μεσαιωνικής ελληνικής διαμορφώθηκε με βάση την κλίση των ουσιαστικών με φωνηεντικό θέμα και την αιτιατική ενικού τους που σχηματιζόταν με την κατάληξη -ν. Με τον τρόπο αυτό ακόμα και τα ουσιαστικά με θέμα συμφωνόληκτο σχημάτιζαν πλέον την αιτιατική τους σε -ν κατά αναλογία με την αιτιατική των φωνηεντόληκτων (*την μητέρα* > *την μητέραν*, *τον πατέρα* > *τον πατέραν*). Με βάση αυτή τη νέα αιτιατική κατά αναλογία με τα φωνηεντόληκτα σχηματίστηκαν στη συνέχεια και οι υπόλοιπες πτώσεις ανάλογα με τα φωνηεντόληκτα (ή *μητέρα/ τῆς μητέρας*, *ὁ πατέρας/ τοῦ πατέρα*). Έτσι, στο νέο κλιτικό σύστημα, που διαμορφώθηκε με πρότυπο τα φωνηεντόληκτα ουσιαστικά, τα αρσενικά στον ενικό κλίνονταν ως εξής: ονομαστική -ς, γενική \emptyset , αιτιατική -ν και τα θηλυκά ως εξής: ονομαστική \emptyset , γενική -ς και αιτιατική -ν (Browning [1969] 1983, 58-59). Αποτέλεσμα αυτής της αλλαγής ήταν η συγχώνευση των ουσιαστικών της τρίτης κλίσης με τα ουσιαστικά των άλλων δύο κλίσεων και η δημιουργία δύο ομάδων ουσιαστικών (δικατάληκτων και τρικατάληκτων) (Μπαμπινιώτης 1985β· Καραντζόλα &

Φλιάτουρας 2004, 99-100). Στην ουσία τα παλιά τριτόκλιτα της ελληνικής γλώσσας, αν και έπαψαν να αποτελούν ξεχωριστή κλίση, θα απαντώνται πλέον και έως τη σύγχρονή μας νέα ελληνική ως πρωτόκλιτα έχοντας νέους τύπους στην ονομαστική, που οφείλουν τον σχηματισμό τους στην παλιότερη αιτιατική πτώση (*μητέρα*, *ελπίδα*, *φλόγα*) (Ανδριώτης 1992, 78, 127).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο και με βάση το νέο κλιτικό παράδειγμα γίνεται αντιληπτό ότι οι καταλήξεις της τρίτης κλίσης με τις οποίες παρατηρούνταν θηλυκά και αρσενικά ουσιαστικά που προσέδιδαν επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα σε γυναίκες ή άνδρες αντίστοιχα, υπέστησαν αλλαγές ώστε να προσαρμοστούν στο νέο κλιτικό σύστημα (*ίππεύς* > *ίππέας*, *μήτηρ* > *μητέρα*). Με αναλογικό, λοιπόν, σχηματισμό προς την αιτιατική πτώση τα θηλυκά ουσιαστικά της αρχαίας ελληνικής με το επίθημα *-ίς* (αιτιατική *-ίδα*) που δήλωναν γυναίκα που ενεργεί ή φέρει κάποια ιδιότητα, προσαρμόστηκαν στο νέο κλιτικό σύστημα και σχημάτισαν την ονομαστική τους σε *-ίδα* κατά αναλογία προς την παλιά τους αιτιατική (*ήρωίς* > *ήρωίδα*). Στη συνέχεια, όπως αναφέρεται και στο ΛΚΝ ([1998] 2009, 604), τα βαρύτονα θηλυκά ουσιαστικά σε *-ίς* (αιτιατική *-ιν*) σχημάτισαν την ονομαστική τους σε *-ίδα* μέσω της διαδικασίας της εξομάλυνσης προς τα οξύτονα *-ίς* (*προστάτις* > *προστάτιδα*). Θηλυκά ουσιαστικά με το επίθημα *-ίδα* θα συναντήσουμε και στη συνέχεια στην περίοδο της κοινής νέας ελληνικής (*προστάτιδα*, *καλλιτέχνιδα*).

Παράλληλα με τις μορφολογικές αλλαγές και τις αλλαγές στην παραγωγικότητα που σημειώθηκαν από την ελληνιστική κοινή στη μεσαιωνική ελληνική στα επιθήματα που χρησιμοποιούνταν για τη δήλωση της γυναίκας ή του άνδρα που ασκεί κάποιο επάγγελμα ή που χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα, αυτή την περίοδο παρατηρείται και η αρχή της χρήσης των θηλυκών επιθημάτων *-ίνα*, *-ού*, *-έσα*, που στην επόμενη φάση της ελληνικής γλώσσας θα χρησιμοποιηθούν στον σχηματισμό 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών'. Το επίθημα *-ίνα*, που σύμφωνα με το ΛΚΝ ([1998] 2009, 613) πρωτοεμφανίστηκε κατά τη μεσαιωνική ελληνική, εισήλθε στην ελληνική γλώσσα μέσω των λατινικών πατρωνυμικών και ανδρωνυμικών ονομάτων σε *-ina*⁵⁹, όπως *Αγριπίννα* (*Agrippina* < *Agrippa*), *Ιουστίννα* (*Justina* < *Justus*), *Μεσσαλίνα* (*Messalina* < *Messala*), *Τερεντίνα* (*Terentina* < *Terentius*), και στη συνέχεια

⁵⁹ Αρχικά ήταν το θηλυκό επίθημα του αρσενικού επιθήματος *-inus*, το οποίο στη συνέχεια ουσιαστικοποιήθηκε (ΛΚΝ [1998] 2009, 613).

επεκτάθηκε στην παραγωγή ανδρωνυμικών ουσιαστικών⁶⁰ με θέμα από ελληνικά ονόματα (*Αγγελίνα* (<Αγγελής), *Θοδωρίνα* (<Θόδωρος)) (Σακελλαριάδης 1997, 116· ΛΚΝ [1998] 2009, 613· Χατζιδάκις [1903] 1977, 98). Επιπλέον, την ίδια περίοδο ξεκίνησε η παραγωγή των θηλυκών ουσιαστικών με το επίθημα *-ού* που σχημάτιζε θηλυκά ουσιαστικά από αρσενικά ανδρωνυμικά και επαγγελματικά (ΛΚΝ [1998] 2009, 984). Η προέλευσή του έχει τις ρίζες της στην αιτιατική *-οῦν* των θηλυκών κύριων ονομάτων με κατάληξη *-ώ* της αρχαίας ιωνικής διαλέκτου, *Ἄρτεμοῦν*, *Ἰοῦν*, *Δημοῦν* (Χατζιδάκις [1903] 1977, 97-98), των οποίων ο μεταπλασμός τους με βάση την αιτιατική οδήγησε στην ονομαστική με το επίθημα *-ού* (ΛΚΝ [1998] 2009, 984). Τέλος, το θηλυκό επίθημα *-έσα* εμφανίστηκε κατά τους όψιμους αιώνες του μεσαίωνα (1100-1453) οπότε και πέρασε εκ νέου⁶¹ στην ελληνική γλώσσα μέσω ‘δάνειων’ λέξεων από την ιταλική (*κουρτέσα*). Αν και το επίθημα *-έσα* εκείνη την περίοδο δεν υπήρξε παραγωγικό στον σχηματισμό λέξεων από ελληνικά θέματα (Browning [1969] 1983, 86-87), αργότερα στην περίοδο της νέας ελληνικής θα είναι, κυρίως ως λαϊκότροπος αντίστοιχος τύπος των θηλυκών ουσιαστικών με θηλυκό επίθημα *-ισσα*, δηλώνοντας εκτός από τη γυναίκα που φέρει κάποιο τίτλο ευγενείας (*πριγκιπέσα*/*πριγκίπισσα*) και τη γυναίκα που ασκεί κάποιο επάγγελμα (*γιατρέ(σ)σα*/*γιάτρισσα*) (ΛΚΝ [1998] 2009, 531).

3.1.4 Περίοδος καθαρεύουσας

Η ελληνική γλώσσα παρόλο που στην πορεία της από την αρχαία ελληνική και έπειτα δεχόταν αλλαγές και εξελισσόταν τόσο στην παραγωγικότητα των επιθημάτων της, όσο και στο κλιτικό της σύστημα, παράλληλα επηρεάστηκε έντονα από την τάση συντηρητισμού της γλώσσας, που είχε εκδηλωθεί ήδη στην ελληνιστική εποχή με τον αττικισμό και συνεχίστηκε παίρνοντας σημαντικές διαστάσεις έως την περίοδο της κοινής νέας ελληνικής με την καθαρεύουσα. Εξαρχής η εμφάνιση της τάσης συντηρητισμού της γλώσσας δημιούργησε ένα δίπολο μεταξύ των υποστηρικτών της

⁶⁰ Πρόκειται για θηλυκά κύρια ονόματα που σχηματίζονται με την προσθήκη παραγωγικού επιθήματος στο βαπτιστικό ή οικογενειακό όνομα του άντρα (ΛΚΝ [1998] 2009, 112).

⁶¹ Πρόκειται στην ουσία για αντιδάνειο από το επίθημα της αρχαίας ελληνικής *-ισσα*< ιταλικά *-essa*< *-έσα* (ΛΚΝ [1998] 2009, 531).

από τη μία πλευρά και όσων ήταν υπέρ της εξέλιξης και των αλλαγών της γλώσσας από την άλλη, γεγονός που οδήγησε στη γέννηση της ‘κοινωνικής διγλωσσίας’ στις περιοχές χρήσης της ελληνικής γλώσσας. Η ‘κοινωνική διγλωσσία’ θα εξελιχθεί σε σημαντικό γλωσσικό ζήτημα στο πλαίσιο του οποίου, όπως θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια, θα αναπτυχθούν διάφορες ιδεολογίες που θα απασχολήσουν τους θεσμούς του ελληνικού κράτους. Η καθεμία από αυτές τις ιδεολογίες θα αποκτά οπαδούς στις εκάστοτε κυβερνήσεις με ανάλογες σε κάθε περίπτωση εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις. Ταυτόχρονα, μέσα στο πλαίσιο του γλωσσικού ζητήματος θα διαμορφωθεί και το μορφολογικό σύστημα της καθαρεύουσας. Στοιχεία του μορφολογικού συστήματος της καθαρεύουσας συναντάμε ακόμα και σήμερα στην κοινή νέα ελληνική, όπως στα επιθήματα των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ τα οποία η καθαρεύουσα φαίνεται να επηρέασε ως προς την παραγωγικότητά τους.

3.1.4.1 Η διγλωσσία στην ελληνική γλώσσα

Η ‘κοινωνική διγλωσσία’ (*diglossia*⁶²) σε αντιδιαστολή με την ‘ατομική διγλωσσία’ (*bilingualism*) εισήχθη ως όρος και μελετήθηκε για πρώτη φορά από τον Ferguson (1959)⁶³, ο οποίος και την περιέγραψε ως την κατάσταση της γλώσσας που έχει ως βασικό χαρακτηριστικό την διακριτή λειτουργία της σε γλώσσα υψηλής ποικιλίας και σε γλώσσα χαμηλής ποικιλίας. Η υψηλή ποικιλία θεωρείται η γλώσσα κύρους, που χρησιμοποιείται στην επίσημη εκπαίδευση, στη θρησκεία και στη γραμματεία, και η οποία βρίσκεται σε συμπληρωματική κατανομή με τη χαμηλή ποικιλία, που

⁶² Ο τρόπος απόδοσης του όρου ‘diglossia’ στην ελληνική γλώσσα ποικίλει (βλ. Σκούρτου 2011, 66). Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη ([1998] 2002, 501) ορθότερος τρόπος απόδοσης πρέπει να θεωρείται η λέξη ‘διμορφία’ αντί του ‘διγλωσσία’, διότι περιγράφει με μεγαλύτερη σαφήνεια την ύπαρξη δύο γλωσσικών μορφών (καθαρεύουσας-δημοτικής) της ίδιας της ελληνικής γλώσσας.

⁶³ Λίγα χρόνια νωρίτερα από τον Ferguson (1959), ο Weinreich (1953) είχε εισάγει τον όρο *bilingualism*. Από τη μελέτη του Ferguson (1959) όμως και έπειτα, η διγλωσσία, κοινωνική και ατομική, μελετήθηκε και εξειδικεύτηκε περαιτέρω από πολλούς ερευνητές, όπως ο Fishman (1967) (Σκούρτου 2011, 65-74). Έτσι, ο ορισμός της επεκτάθηκε και εξειδικεύτηκε από διάφορους επιστημονικούς κλάδους, καθώς, όπως αναφέρει η Σελλά-Μάζη (2001, 27), η διγλωσσία διερευνάται από διάφορες επιστήμες, όπως την κοινωνιογλωσσολογία, τη γλωσσολογία, την ψυχολογία, την παιδαγωγική κ.ά., με σκοπό τη μελέτη της συμπεριφοράς των δίγλωσσων ομιλητών σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο.

χρησιμοποιείται στον καθημερινό προφορικό λόγο, και παρουσιάζει σημαντικές γραμματικές διαφοροποιήσεις με αυτή. Ανάμεσα στις γλώσσες, που μελέτησε ο Ferguson (αραβική, ελβετική γερμανική, αιτιανή κρεολή), ήταν και η περίπτωση της νέας ελληνικής που παρουσίαζε την παράλληλη χρήση της καθαρεύουσας (υψηλή ποικιλία) και της δημοτικής (χαμηλή ποικιλία) (Ferguson 1959, 326-336).

Οι πρώτες ενδείξεις της *κοινωνικής διγλωσσίας* ή *γλωσσικής διμορφίας* στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας είχαν εκδηλωθεί, σύμφωνα με τον Mackridge ([1987] 1990, 46), ήδη από τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ., όταν πρωτοεμφανίστηκαν σημαντικές διαφορές μεταξύ του προφορικού και του γραπτού λόγου, στον οποίο υπήρχε η τάση να παραμένει πιστός στην παλαιότερη μορφή της γλώσσας. Στην ουσία, όμως, η *γλωσσική διμορφία* εκδηλώθηκε στα τέλη του 1^{ου} αι. π.Χ. (Μπαμπινιώτης 2011, 23), οπότε και εμφανίστηκε ο *αττικισμός*, το κίνημα, δηλαδή, της γλωσσικής καθαρολογίας, που είχε ως σκοπό του τη μίμηση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, η οποία ήταν συνώνυμη με το υψηλό κοινωνικό κύρος, και ταυτόχρονα τον παραγκωνισμό της κοινής ελληνιστικής τόσο στο επίπεδο του λεξιλογίου της, που είχε ήδη αντικαταστήσει αρχαίες λέξεις, και το οποίο, όμως, χαρακτηρίζονταν ως λανθασμένο και χυδαίο, όσο και στο επίπεδο της γραμματικής επαναφέροντας πεπαλαιωμένες κλίσεις και τον δυικό αριθμό. Αποτέλεσμα του υπερβολικού ζήλου του *αττικισμού* και της αρχαϊζουσας ήταν το φαινόμενο της *υπερδιόρθωσης* (*hypercorrection*), που αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 2.1, και που οδήγησε στη χρήση μη έγκυρων αρχαίων ελληνικών τύπων. Ο *αττικισμός* εφαρμόστηκε επίσημα στην εκπαίδευση και έγινε ο μοναδικός τύπος της ελληνικής γλώσσας που διδασκόταν στα σχολεία και που εξελίχθηκε ως ένα είδος *lingua franca* των μορφωμένων τάξεων (Browning [1969] 1983, 44-50). Η προφορική γλώσσα από την άλλη ακολουθούσε την πορεία των γλωσσικών αλλαγών και δέχθηκε νεωτερισμούς κάνοντας με τον τρόπο αυτό πιο διακριτή την ύπαρξη των δύο διαφορετικών γλωσσικών μορφών που χρησιμοποιούνταν εκείνη την εποχή, της προφορικής και της γραπτής (Ανδριώτης 1992, 65).

Η διγλωσσία της κοινής ελληνιστικής διαιώνιστηκε και κατά τις επόμενες φάσεις της ελληνικής γλώσσας. Αλλαγές, βέβαια, σημειώθηκαν τόσο στην προφορική μορφή της γλώσσας πρωτίστως έως τον 19^ο αιώνα, όσο και στη γραπτή μορφή της, η οποία όφειλε τις αλλαγές της σε συμβιβασμούς με την προφορική γλώσσα (Mackridge [1987] 1990, 46-47). Η γλωσσική συζήτηση για τη νέα ελληνική γλώσσα αναδείχθηκε για πρώτη φορά μέσα στο πλαίσιο ενός ανάλογου προβληματισμού για την επικράτηση έναντι της λατινικής των νεότερων εθνικών γλωσσών στην Ευρώπη (Λιάκος [2001]

2004, 963). Έτσι, κατά τον 18^ο αιώνα η ελληνική διγλωσσία πήρε τη μορφή γλωσσικού ζητήματος (Mackridge [1987] 1990, 47· Κριαράς 2005, 186) διότι, όπως παρατηρεί ο Μπαμπινιώτης (2011, 23), εξελίχθηκε σε γλωσσική διαμάχη σχετικά με το ποια από τις δύο μορφές, γραπτή ή προφορική⁶⁴, πρέπει να χρησιμοποιείται επίσημα και να διδάσκεται.

3.1.4.2 Γλωσσικό ζήτημα: οι ιδεολογίες που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του

Η γλωσσική διαμάχη διαδραματίστηκε μεταξύ τριών διαφορετικών υποστηρικτών-ομάδων, των αρχαϊστών-αττικιστών, των χυδαϊστών και των διαλλακτικών (Mackridge [1987] 1990, 48) και περιέλαβε τρεις κύριες αντιπαραθέσεις (Μπαμπινιώτης 2011, 25). Η πρώτη σύγκρουση (1761- 1781) αποτέλεσε την αρχή του γλωσσικού ζητήματος και έγινε μεταξύ του Ιώσηπου Μοισιόδακος που υπερασπίστηκε την κοινή γλώσσα και του Ευγένιου Βουλγάρεως που του αντιτάχθηκε στηρίζοντας την αρχαϊζουσα (Μπαμπινιώτης 2011, 25-26).

Η δεύτερη μεγάλη αντιπαραθεση διαδραματίστηκε ανάμεσα στον Αδαμάντιο Κοραή και στον Παναγιωτάκη Κοδρικά με τον Κοραή να θέτει το θέμα και να καταβάλει προσπάθεια για την επίλυση του γλωσσικού ζητήματος. Ο Κοραής προτείνει ως λύση της διαμάχης μεταξύ των οπαδών της ‘χυδαίας’ ομιλούμενης και των υποστηρικτών της λόγιας γραπτής, τη ‘μέση οδό’, δηλαδή, τη χρήση της Κοινής-προφορικής μητρικής και όχι τη ‘χυδαία’ γλώσσα των μη μορφωμένων ή τη γλώσσα των αρχαϊστών. Έχοντας εναντίον του και τους αρχαϊστές και τους δημοτικιστές, ο Κοραής υποστηρίζει αυτή την Κοινή γλώσσα, η οποία έκρινε ότι χρειαζόταν να ‘καθαριστεί’ από τις ξένες λέξεις που είχαν ενταχθεί στο λεξιλόγιο της ελληνικής. Αυτές θα έπρεπε να αντικατασταθούν από ελληνικές με προέλευση την αρχαία ελληνική, ενώ παράλληλα χρειαζόταν να ‘διορθωθούν’ ορισμένες άλλες, οι οποίες αν και ελληνικής προέλευσης, έφεραν κάποια χαρακτηριστικά ξένης ή ιδιοματικής ή λαϊκής προέλευσης (Μπαμπινιώτης 2011, 27-31). Σύμφωνα με τον Λιάκο ([2001]

⁶⁴ Οι δύο αυτές μορφές της γλώσσας, γραπτή και προφορική, προτού χαρακτηριστούν ως ‘καθαρεύουσα’ και ‘δημοτική’ ονομάζονταν αντίστοιχα ‘ελληνικά’ ως η άμεση συνέχεια της αρχαίας ελληνικής και ‘ρωμαίικα’ ως η γλώσσα του λαού. Ο όρος ‘καθαρεύουσα’ χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1796 και ο όρος ‘δημοτική’ το 1818 (Mackridge [1987] 1990, 48).

2004, 966) «η μέση οδός...Υιοθετούσε το συντακτικό της καθομιλουμένης και τη γραμματική της αρχαίας.» και όπως παρατηρεί στη συνέχεια «Αυτή η διάκριση γραμματικής και συντακτικού κληροδοτήθηκε στη σύγχρονη ελληνική, όπου η γραμματική καλείται να δείξει τη διαχρονικότητα, ενώ το συντακτικό τη συγχρονικότητα της γλώσσας.» (Λιάκος [2001] 2004, 966).

Η τρίτη και τελευταία σύγκρουση έμεινε μακριά από μη επιστημονικές απόψεις και από κριτήρια κοινωνικά, εθνικά ή παιδευτικά, αλλά έγινε μέσα σε ένα επιστημονικό, γλωσσολογικό πλαίσιο⁶⁵. Οι δύο πόλοι αυτής της διαμάχης ήταν ο Γεώργιος Χατζιδάκις και ο ακραίος δημοτικιστής Γιάννης Ψυχάρης, του οποίου την προσπάθεια για την επίσημη καθιέρωση της δημοτικής συνέχισε ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, ο οποίος, όμως, ταυτόχρονα έκανε την υπέρβαση και υπερασπίστηκε την υιοθέτηση λογίων στοιχείων στο λεξιλόγιό της (Μπαμπινιώτης 2011, 31-33). Το κίνημα του Ψυχάρη, που ξεκίνησε με το έργο του *‘Το ταξίδι μου’* (1888)⁶⁶, σηματοδότησε την επιστροφή της γλώσσας του λαού πρωτίστως στη λογοτεχνία και έπειτα σε όλους τους υπόλοιπους τομείς (Κριαράς 2005, 14), αποτελώντας έναυσμα στο να πάρει το γλωσσικό ζήτημα νέα τροπή, καθώς η εξάπλωση της δημοτικής σε περισσότερους τομείς χρήσης οδήγησε στις πρώτες κινητοποιήσεις για την εισαγωγή της δημοτικής στην εκπαίδευση (Ανδριώτης 1992, 153-154).

Η *‘μαλλιάρη’*, όπως ονομάστηκε η ακραία δημοτική του Ψυχάρη, και η καθαρεύουσα περιεγράφηκαν από τον Mirambel (1937) (πβ. Browning ([1982] 1995, 259-261· Χόρροκς 2006, 648) ως οι δύο βασικές όψεις του γλωσσικού ζητήματος με διάφορες ενδιάμεσες ποικιλίες. Καθεμία από τις πέντε στο σύνολο γλωσσικές ποικιλίες (*καθαρεύουσα, μικτή, καθομιλούμενη, δημοτική και μαλλιάρη*) εξυπηρετούσε τις ανάγκες συγκεκριμένων γλωσσικών περιστάσεων. Η *καθαρεύουσα* διατηρούσε τη μορφολογία, τη σύνταξη και το λεξιλόγιο της αρχαίας ελληνικής και χρησιμοποιούνταν επίσημα ως η γλώσσα του κράτους και της εκπαίδευσης. Η *μικτή* ακολουθούσε τη δομή της *καθαρεύουσας* αποφεύγοντας όμως τους αρχαϊσμούς και παράλληλα αποδεχόταν λέξεις της *ομιλούμενης* τις οποίες και προσάρμοζε στη μορφολογία της αρχαίας ελληνικής. Η *μικτή* χρησιμοποιούνταν στον ειδησεογραφικό, επιστημονικό και πολιτικό

⁶⁵ Παρά την προσπάθεια η συζήτηση σχετικά με τη διγλωσσία να μεταφερθεί σε επίπεδο όσο το δυνατόν πιο επιστημονικό, αξίζει να παρατηρήσουμε ότι λόγω της φύσης του θέματος, φαίνεται να μην μπορεί να αποφευχθεί ως ένα βαθμό και ο πολιτικός προσανατολισμός της συζήτησης.

⁶⁶ Πήρε τη μορφή ενός μανιφέστου του δημοτικισμού (Browning [1982] 1995, 253).

λόγο. Η *καθομιλούμενη* σε αντίθεση με τη *μητρική* ακολουθούσε τη δομή της *δημοτικής* υιοθετώντας, όμως, λέξεις της *καθαρεύουσας*, διατηρώντας πολλές φορές ακόμη και τη λόγια μορφολογία τους. Σε αρκετές περιπτώσεις, σε ορισμένες λέξεις διατηρούσε παράλληλα με τους τύπους της *δημοτικής* και τους αντίστοιχους τύπους της *καθαρεύουσας*, καθέναν από τους οποίους χρησιμοποιούσε σε διαφορετικές περιστάσεις (*άλατι* και *συκώτι* στη μαγειρική, ενώ *άλας* και *ήπαρ* στις επιστήμες). Η *καθομιλουμένη* φαίνεται ότι ήταν εύχρηστη από την αστική τάξη και επίσης από την δημοσιογραφία. Τέλος, η *δημοτική*, που ήταν η εξέλιξη της ελληνιστικής κοινής, είχε ελάχιστες επιρροές από την *καθαρεύουσα* και χρησιμοποιούνταν από την πλειοψηφία του λαού σε μη επίσημες περιστάσεις, καθώς και από τη λογοτεχνία. Η καθαρολόγα δημοτική, η λεγόμενη *μαλλιάρη*, είναι η δημοτική του Ψυχάρη, που με την κανονιστική γραμματική της προσπαθεί να ρυθμίσει με ορθολογιστικό τρόπο τον καθημερινό λόγο, παρόλο που δεν αποτελούσε μητρική γλώσσα κανενός (Mirambel 1937· Browning [1982] 1995, 259-261· Χόρροκς 2006, 648).

3.1.4.3 Το γλωσσικό ζήτημα θεσμικά

Η δημιουργία του ελληνικού κράτους ανέδειξε την ανάγκη ορισμού επίσημης γλώσσας του (Λιάκος [2001] 2004, 966). Θεσμικά το ελληνικό κράτος από τη ίδρυσή του το 1830 αναγνώρισε ως γλώσσα της κυβέρνησης, της διοίκησης, του τύπου και της εκπαίδευσης την καθαρεύουσα. Η ομιλούμενη δημοτική, όμως, κατά την περίοδο που ακολούθησε (1830- 1880), παρόλο που άμβλυσε την απόσταση από την καθαρεύουσα, ταυτόχρονα αύξανε συνεχώς τα πεδία χρήσης της (ποίηση, πεζογραφία, θέατρο), γεγονός που οδήγησε στην έντονη διεκδίκηση από τους δημοτικιστές για την επίσημη επικράτησή της. Ο αυξανόμενος κίνδυνος της επικράτησης της δημοτικής έναντι της καθαρεύουσας είχε ως αποτέλεσμα την εκδήλωση ακόμη και βίαιων επεισοδίων, όπως τα *Ευαγγελικά* (1901) και τα *Ορεσטיακά* (1903), καθώς και τη συνταγματική θέσπιση το 1911 της καθαρεύουσας ως επίσημης γλώσσας του ελληνικού κράτους και την οποιαδήποτε ενέργεια μεταβολής της ως αξιόποινης πράξης (Mackridge [1987] 1990, 49-50· Χόρροκς 2006, 636).

Το γλωσσικό ζήτημα θεσμικά σταμάτησε να υφίσταται το 1976 όταν, με υπουργό Παιδείας τον Γ. Ράλλη και κυβέρνηση Κ. Καραμανλή, η δημοτική

θεσπίστηκε ως η επίσημη γλώσσα του ελληνικού κράτους⁶⁷, ενώ η θέσπιση του μονοτονικού συστήματος γραφής επιτεύχθηκε λίγα χρόνια αργότερα το 1982 (Μπαμπινιώτης 2011, 37).

3.1.4.4 Το γλωσσικό ζήτημα και εκπαίδευση

Μέσα στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής Αναγέννησης έγινε εμφανές, κυρίως στους Έλληνες που επισκέφθηκαν την αναγεννησιακή Δύση, ότι η εκπαίδευση του ελληνικού λαού χρειάζεται να βασιστεί στην ομιλούμενη γλώσσα (Ανδριώτης 1992, 145) και, όπως διαπιστώθηκε στην πορεία, το ζήτημα-κλειδί στην επίλυση του γλωσσικού ζητήματος υπήρξε ο τομέας της εκπαίδευσης (Browning [1982] 1995, 254).

Η διδασκαλία της δημοτικής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση εισήχθη για πρώτη φορά το 1913, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση δεν εφαρμοζόταν η διδασκαλία καμίας από τις δύο μορφές της γλώσσας έως το 1909 (Mackridge [1987] 1990, 50-51), παρόλο που το 1908 ο Αλέξανδρος Δελμούζος ίδρυσε στο Βόλο και κατάφερε να λειτουργήσει μέχρι να αναγκαστεί το 1911 να το κλείσει, δημόσιο σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για κορίτσια στο οποίο χρησιμοποιούσε ως μέσο εκπαίδευσης τη δημοτική γλώσσα (Χόρροκς 2006, 638).

Την περίοδο 1917-1920 επικρατεί η διδασκαλία της δημοτικής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Mackridge [1987] 1990, 51· Ανδριώτης 1992, 154). Σημαντικό σημείο στην πορεία του γλωσσικού ζητήματος ήταν η επί κυβέρνησης Βενιζέλου ανάθεση στον Εκπαιδευτικό Όμιλο, που είχε ιδρυθεί το έτος 1910, του προγραμματισμού διδασκαλίας της δημοτικής στο δημοτικό και η διδασκαλία της για πρώτη φορά το 1917⁶⁸ (Χόρροκς 2006, 639· Μπαμπινιώτης 2011, 33).

Το γλωσσικό ζήτημα από το 1917 εξελίχθηκε σε μια διαμάχη γύρω από δύο πεδία, αυτό της επικοινωνίας (προφορικής και γραπτής) όπου η δημοτική ολοένα και κατακτά περισσότερους τομείς και όπου διαμορφώνεται μία ‘μικτή’- σύνθετη γλώσσα

⁶⁷ Παρόλο που η νεοελληνική (δημοτική) θεσπίστηκε ως η επίσημη γλώσσα του κράτους το 1976, το επόμενο διάστημα σε τομείς όπως η δικαιοσύνη, η Εκκλησία και ο στρατός, η καθαρεύουσα συνέχισε να χρησιμοποιείται ως ένα βαθμό (Mackridge [1987] 1990, 52· Χόρροκς 2006, 649· Browning [1982] 1995, 258).

⁶⁸ Τότε έγινε και η αρχή του εκπαιδευτικού ή όπως τον χαρακτήρισε ο Τριανταφυλλίδης του ‘κρατικού’ δημοτικισμού (Μπαμπινιώτης 2011, 33).

(με λόγια στοιχεία) και αυτό της εκπαίδευσης όπου η δημοτική διαμάχεται έντονα με την καθαρεύουσα και βρίσκεται άλλοτε σε πιο ευνοϊκή και άλλοτε σε λιγότερο ευνοϊκή θέση ανάλογα με την εκάστοτε κυβέρνηση και τις αντίστοιχες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις⁶⁹ (Μπαμπινιώτης 2011, 33-37). Η αναγνώριση ίσων δικαιωμάτων και για τις δύο γλωσσικές μορφές το 1963 είχε ως αποτέλεσμα την εισαγωγή στο σχολείο της Γραμματικής του Τριανταφυλλίδη (Χόρροκς 2006, 643), ενός έργου που πρωτοδημοσιεύθηκε το 1941⁷⁰ και συνεχίζει να αποτελεί πρότυπο για τον μορφολογικό σχηματισμό της ελληνικής (Mackridge [1987] 1990, 51-52), καθώς δεν είχε χαρακτήρα περιγραφικό, αλλά ρυθμιστικό απαλείφοντας τα λόγια μορφολογικά στοιχεία του καλλιεργημένου λόγου (Χόρροκς 2006, 642). Η δημοτική έπειτα από την αναγνώρισή της ως επίσημη γλώσσα του κράτους το 1976 επεκτάθηκε και στις υπόλοιπες βαθμίδες της εκπαίδευσης και έτσι έως το 1983 είχε επικρατήσει σε όλο το εκπαιδευτικό σύστημα (Mackridge [1987] 1990, 52).

3.1.4.5 Η μορφολογική παραγωγή ουσιαστικών στην καθαρεύουσα

Η καθαρεύουσα, η οποία, όπως είδαμε, υπήρξε η επίσημη γλώσσα του ελληνικού κράτους από την ίδρυσή του έως το 1976, φαίνεται να επηρέασε έντονα τη μορφολογία της ελληνικής γλώσσας λειτουργώντας, πιθανότατα, ανασταλτικά στις οποιεσδήποτε εξελίξεις που σημειώνονταν στη γλώσσα και αντικατοπτρίζονταν σε κάποιες μορφές του προφορικού λόγου, όπως η καθημερινή συνομιλία. Στοιχεία της μορφολογίας της καθαρεύουσας μπορούμε να εντοπίσουμε ακόμα και σήμερα στην κοινή νέα ελληνική. Όπως, άλλωστε, διατυπώνει και ο Κριαράς (2005, 159) «...μας κυβερνά όλους ένα 'προπατορικό αμάρτημα': η τάση προς τον αρχαϊσμό, κληρονομημένη από την καθαρεύουσα».

⁶⁹ Για παράδειγμα ενώ η Ένωση Κέντρου το 1964 είχε αναγνωρίσει επίσημα τη δημοτική ως ισότιμη της καθαρεύουσας, η περίοδος της στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974) που ακολούθησε επέτρεπε τη διδασκαλία της δημοτικής μονάχα στις πρώτες τέσσερις τάξεις της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (Mackridge [1987] 1990, 52).

⁷⁰ Η συγγραφή του ανατέθηκε από τον δικτάτορα Μεταξά στον Εκπαιδευτικό Όμιλο του οποίου ιδρυτικό μέλος ήταν ο Τριανταφυλλίδης (Mackridge [1987] 1990, 51-52).

Οι παραγόμενες λέξεις της καθαρεύουσας χρειαζόταν να διακρίνονται για το ανώτερο υφολογικό τους επίπεδο σε σχέση με τις αντίστοιχες τους της δημοτικής (Χαραλαμπάκης 1992, 124), καθώς χρειαζόταν να απέχουν από την προφορική γλώσσα, η οποία ήδη στην ελληνιστική κοινή, όπως αναφέρει και ο Λιάκος ([2001] 2004, 964), θεωρούνταν ‘χυδαία’ διότι χρησιμοποιούνταν από τον ‘όγλο’ και τις γυναίκες. Ο Mirambel (1964, 415, 417) αναφέρει ότι η καθαρεύουσα επιστράτευσε οποιαδήποτε στοιχεία της ελληνικής γλώσσας από τη γλώσσα του Ομήρου και έπειτα, αρκεί να μην ήταν στοιχεία της δημοτικής, γεγονός που ήρθε σε αντίθεση με τους πρώτους καθαρολόγους, οι οποίοι αποσκοπούσαν στη χρήση μιας συγκεκριμένης διαλέκτου, της αττικής της κλασικής εποχής. Ο τρόπος λειτουργίας της, όμως, στην ουσία δεν ήταν η επαναφορά παλαιών λέξεων, αλλά προσδίδοντας σε νεολογισμούς στοιχεία της αρχαίας, όπως κλιτικά στοιχεία, διαμόρφωνε νέες λέξεις με την όψη της αρχαίας και τις παλαιών («*vieillit des mots neufs*», Mirambel 1964, 415).

Η καθαρεύουσα συνέχισε να χρησιμοποιεί την τρίτη κλίση και επομένως και τα κλιτικά επιθήματά της, αν και με κάποιες μικρές διαφορές (ελληνιστικό *ἄλας* αντί του αττικού *ἄλς*), ενώ και στη σύνθεση λέξεων (κυρίως για μεταφραστικά δάνεια) χρησιμοποίησε τους κανόνες σύνθεσης της αρχαίας ελληνικής. Τα επιθήματα που χρησιμοποιούνταν στην παραγωγή ουσιαστικών ήταν περιορισμένα και αντλούνταν αποκλειστικά από τα παραγωγικά επιθήματα της αρχαίας ελληνικής, με την προϋπόθεση ότι υπήρξαν παραγωγικά στη λογοτεχνική γλώσσα της ελληνιστικής κοινής (Browning [1982] 1995, 263-265).

Συγκεκριμένα, ανάμεσα στα επιθήματα που έγιναν και πάλι παραγωγικά για τον μορφολογικό σχηματισμό των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’, ήταν το αρχαίο θηλυκό επίθημα *-ις* (αιτιατική *-ίδα*), το οποίο, όπως σημειώνει ο Τσοπανάκης ([1977] 1982, 340), χρησιμοποιούνταν κυρίως σε θηλυκά από αντίστοιχα αρσενικά σύνθετα επαγγελματικά ουσιαστικά με β’ συνθετικό το *-τέχνης* (ή *καλλιτέχνις* < *ὁ καλλιτέχνης*, ή *βιοτέχνις* < *ὁ βιοτέχνης*). Επίσης, παρατηρούμε ότι η καθαρεύουσα σχημάτιζε ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’, που ανήκαν στην κατηγορία των ουσιαστικών ‘κοινού γένους’, δηλαδή, όπως σημειώνει ο Χαραλαμπάκης (1992, 124), με αρσενικά επιθήματα και την παράλληλη πρόταξη του θηλυκού ή αρσενικού άρθρου για τη διάκριση του γένους, παρόλο που η ελληνική γλώσσα είχε την τάση, όπως είδαμε, να περιορίσει τα αρσενικά επιθήματα μονάχα για τη δήλωση του αρσενικού γραμματικού γένους. Τα επαγγελματικά ουσιαστικά που συναντάμε σε αυτήν την κατηγορία ουσιαστικών σχηματίζονταν με επιθήματα όπως *ός/-ος* (*ὁ/ἡ ἰατρός*, *ὁ/ἡ*

φιλόλογος), -ων (ό/ή αρχιτέκτων), -ης (ό/ή πρύτανης), -τής (ό/ή βουλευτής), -εύς (ό/ή γραμματέυς). Τα τελευταία, μάλιστα, από αυτά τα επιθήματα (-ης, -τής, -εύς), όπως και το επίθημα -ίας, ήταν επιθήματα που χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά κατά την καθαρεύουσα για τον σχηματισμό θηλυκών ουσιαστικών (Παυλίδου [2002] 2006, 48).

Η μορφολογία της καθαρεύουσας χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα στην κοινή νέα ελληνική για να καλύψει τις ανάγκες παραγωγής τεχνικών όρων. Λέξεις και όροι από το λεξιλόγιο των επιστημών, της πολιτικής και της θρησκείας που δημιουργήθηκαν στην καθαρεύουσα επιβιώνουν στη δημοτική η οποία δε διαθέτει αντίστοιχους όρους. Το φαινόμενο είναι έντονο και σε συγκεκριμένες επαγγελματικές ομάδες (δικηγόροι, γιατροί, επιστήμονες, αξιωματικοί, κληρικοί) καθώς, όπως παρατηρεί ο Browning ([1982] 1995, 267), λειτουργεί ως τρόπος επικύρωσης και επιβεβαίωσης της σύμπνοιας μεταξύ των μελών της ομάδας. Χαρακτηριστικό είναι ότι τα μορφολογικά σημεία της νέας ελληνικής στα οποία συναντάται δυσκολία σχετίζονται με την επιβίωση μέσω της καθαρεύουσας μορφολογικών και κλιτικών στοιχείων της αρχαίας ελληνικής, τα οποία δεν μπόρεσαν να αφομοιωθούν από το κλιτικό σύστημα της δημοτικής (όπως τα θηλυκά ουσιαστικά με το επίθημα -ος) (Browning [1982] 1995, 265-272).

3.1.5 Περίοδος κοινής νέας ελληνικής

Η σημερινή νεοελληνική γλώσσα στην ουσία προέρχεται από εκείνη την ίδια γλώσσα που θεσπίστηκε το 1976 και είναι ο συγκερασμός της δημοτικής-καθομιλούμενης με την καθαρεύουσα (Χόρροκς 2006, 649), η οποία παρείχε στη δημοτική εργαλεία για τη δημιουργία λέξεων επηρεάζοντας με τον τρόπο αυτόν τη μορφολογία της (Μπαμπινιώτης 2011, 35). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ορισμένα από τα θηλυκά ουσιαστικά της κοινής νέας ελληνικής που δηλώνουν επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα (κυρίως τα επαγγελματικά υψηλού κοινωνικού κύρους) έχουν σχηματιστεί μορφολογικά με επίδραση από τη λόγια γλώσσα (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014· Γεωργαλίδου κ.ά. 2018), όπως θα δούμε στη συνέχεια εξετάζοντας γενικότερα τα επιθήματα που χρησιμοποιούνται στο σχηματισμό των 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών'.

Η κοινή νέα ελληνική διαθέτει, όπως άλλωστε και όλες οι προηγούμενες φάσεις της, πληθώρα παραγωγικών επιθημάτων για τον σχηματισμό των θηλυκών ουσιαστικών που δηλώνουν επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα, όπως και για τον

σχηματισμό των αντίστοιχών τους αρσενικών από τα οποία και παράγεται η πλειοψηφία των θηλυκών. Τα επιθήματα της συγκεκριμένης κατηγορίας θηλυκών ουσιαστικών που είναι παραγωγικά στην κοινή νέα ελληνική μπορούν να χωριστούν σε ανάλογες κατηγορίες με αυτές που περιεγράφηκαν για την αρχαία ελληνική.

Σύμφωνα με τους Κλαίρη & Μπαμπινιώτη ([2004] 2011, 59) μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε τρεις ομάδες. Η πρώτη περιλαμβάνει θηλυκά επιθήματα που σχηματίζουν κυρίως θηλυκά ουσιαστικά από τα αντίστοιχα τους αρσενικά με αλλαγή του επιθήματος (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης [2004] 2011, 59). Τέτοια είναι τα θηλυκά επιθήματα *-α/-ά* και *-η/-ή* για τα οποία ο Τσοπανάκης ([1977] 1982, 338-339) αναφέρει ότι χρησιμοποιούνται ελάχιστα στη δήλωση επαγγελματικών θηλυκών. Τα αρσενικά επαγγελματικά ουσιαστικά από τα οποία παράγονται είναι κυρίως βαρύτενα σε *-ος* (*δασκάλα* < *δάσκαλος*, *σερβιτόρα* < *σερβιτόρος*, *διπλωματούχα* < *διπλωματούχος*, *προϊσταμένη* < *προϊστάμενος*⁷¹) και οξύτονα σε *-ός* (*νονά* < *νονός*, *αδελφή* < *αδελφός*). Επίσης, θηλυκά επαγγελματικά σε *-α* σχηματίζονται από αρσενικά βαρύτενα σε *-ίστας* (*η αρτίστα* < *ο αρτίστας*, *η πιανίστα* < *ο πιανίστας*), ενώ θηλυκά ουσιαστικά που δηλώνουν άλλη ιδιότητα πέραν της επαγγελματικής συναντάμε από αρσενικά σε *-ης* (*γαλανομάτα* < *γαλανομάτης*, *ξανθομάλλα* < *ξανθομάλλης*) και ουδέτερα επίκοινα (*περιστέρα* < *περιστέρι*) (Τσοπανάκης [1977] 1982, 338-339). Σπανιότερα φαίνεται να είναι τα 'θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά' με τα επιθήματα *-α/-ά* και *-η/-ή* που δεν είναι παράγωγα από αρσενικά, καθώς πρόκειται για επαγγέλματα με τα οποία απασχολούνται κυρίως οι γυναίκες (*μαία*, *μαμή*).

Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει θηλυκά ουσιαστικά που δηλώνουν επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα, είναι παράγωγα από αρσενικά ουσιαστικά και σχηματίζονται με θηλυκά παραγωγικά επιθήματα (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης [2004] 2011, 59), τα οποία και δεν είναι άλλα από αυτά που η Ράλλη ([2005] 2012, 152) καταγράφει ως εκείνα που παράγουν ουσιαστικά θηλυκού γένους, δηλαδή, τα επιθήματα *-ισσα*, *-(τ)ρια*⁷², *-ίνα* και *-ού*. Τα περισσότερα από αυτά τα θηλυκά επιθήματα (*-ισσα*, *-(τ)ρια*, *-ού*) εμπίπτουν στην ομάδα επιθημάτων που η

⁷¹ Για τα επαγγελματικά ουσιαστικά με τα επιθήματα *-μενος*, *-μένη* και *-ούχος*, *-ούχα* θα γίνει αναφορά ειδικότερα και στη συνέχεια οπότε και θα εξετάζουμε την κατηγορία με τις ουσιαστικοποιημένες μετοχές και τα ουσιαστικοποιημένα επίθετα που δηλώνουν επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα.

⁷² Το *-τ-* σημειώνεται σε παρένθεση διότι σύμφωνα με την Ράλλη ([2005] 2012, 152) δεν αποτελεί μέρος του παραγωγικού επιθήματος καθώς υπάρχει ήδη στο αρσενικό επίθημα *-της* από το οποίο παράγεται και επομένως το επίθημα είναι *-ρια* και όχι *-τρια*.

Μελισσαροπούλου (2002) ονόμασε ‘συνδυαστικά επιθήματα’, καθώς έχουν το χαρακτηριστικό να συνδυάζονται σε ήδη παράγωγα θέματα που περιλαμβάνουν επιθήματα της ίδιας κατηγορίας (*φουρνάρισα* < *φούρναρης* < *φούρνος*) (Ράλλη [2005] 2012, 159). Ας εξετάσουμε, όμως, αναλυτικά με ποια αρσενικά επιθήματα συνδυάζεται το καθένα από αυτά τα θηλυκά επιθήματα για την παραγωγή ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’.

Το θηλυκό παραγωγικό επίθημα *-ισσα* μπορεί να συνδυαστεί με τα παραγωγικά επιθήματα των αρσενικών επαγγελματικών ουσιαστικών *-αδόρος*⁷³ (*τζογαδόρισα* < *τζογαδόρος*), *-(ι)έρης* (*λαντζιέρισα* < *λαντζιέρης*, *πορτιέρισα* < *πορτιέρης*), *-άρης*⁷⁴ (*βαρκάρισα* < *βαρκάρης*, *φουρνάρισα* < *φούρναρης*) (Ράλλη [2005] 2012, 159-160), το οποίο *-άρης* κατά τον Τσοπανάκη ([1977] 1982, 332) παράγει την πλειοψηφία των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών με το επίθημα *-ισσα*, όπως παραγωγικό θεωρεί και το επίθημα *-της* (*αγρότισα* < *αγρότης*, *διπλωμάτισα* < *διπλωμάτης*, *ενορίτισα* < *ενορίτης*, *ταξιδιώτισα* < *ταξιδιώτης*). Επίσης, με το θηλυκό επίθημα *-ισσα* συναντάμε θηλυκά ουσιαστικά με επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα από αρσενικά με τα επιθήματα *-ας* (*πριγκίπισσα* < *πρίγκιπας*, *μαγείρισα* < *μάγειρας*, *εμπόρισα* < *έμπορας*), *-ιάς* (*βασιλίσα* < *βασιλιάς*, *φόνισσα* < *φονιάς*), *-ης* (*χασάπισσα* < *χασάπης*) και ελάχιστα από αρσενικά με το επίθημα *-ος* (*καπετάνισσα* < *καπετάνιος*, *ξενοδόχισσα* < *ξενοδόχος*, *συντρόφισσα* < *σύντροφος*) (Τσοπανάκης [1977] 1982, 331-333). Σε ορισμένες περιπτώσεις στον προφορικό λόγο το επίθημα *-ισσα* αντικαθίσταται από τον λαϊκότερο τύπο *-έσ(σ)α* ακόμα και για τον σχηματισμό θηλυκών ουσιαστικών που δηλώνουν επάγγελμα ή ιδιότητα (*πριγκιπέσα*, *γιατρέ(σ)σα*) (ΛΚΝ [1998] 2009, 531).

Το θηλυκό επίθημα *-(τ)ρια*, που χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα από την καθαρεύουσα, συνδυάζεται με ‘αρσενικά επαγγελματικά ουσιαστικά’ με το παραγωγικό επίθημα *-τής/-της* (*καθηγήτρια* < *καθηγητής*, *μεταφράστρια* < *μεταφραστής*, *γλύπτρια* < *γλύπτης*) (Τσοπανάκης [1977] 1982, 333-336), καθώς και με τα παραγωγικά επιθήματα *-ιστής* (*λογίστρια* < *λογιστής*, *τυμπανίστρια* < *τυμπανιστής*) και *-ίστας* (*πιανίστρια* < *πιανίστας*, *στιλίστρια* < *στιλίστας*) (Ράλλη [2005] 2012, 160· ΛΚΝ [1998]

⁷³ Έχει ως ρίζα του το βενετσιάνικο επίθημα *-ador* (ΛΚΝ [1998] 2009, 26) και στη νεοελληνική παρατηρείται σε ουσιαστικά με ιταλική κυρίως προέλευση (Ράλλη [2005] 2012, 151).

⁷⁴ Το παραγωγικό επίθημα *-άρης* προέρχεται ετυμολογικά από το λατινικό επίθημα *-arius*, το οποίο, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα εισήχθη στη γλώσσα κατά την ελληνιστική κοινή και αργότερα κατά τη μεσαιωνική προσάρμοσε την κατάληξη του σε *-ης* (ΛΚΝ [1998] 2009, 199).

2009, 1358). Εκτός από τα αρσενικά παραγωγικά επιθήματα με τα οποία συνδυάζεται, το επίθημα *-(τ)ρια* χρησιμοποιείται και στον σχηματισμό μιας πιο λόγιας εκδοχής θηλυκών ουσιαστικών σε *-ισσα* (*μεσίτισσα/ μεσίτρια*) και *-(τ)ρα* (*υφάντρα/ υφάντρια*). Το επίθημα *-(τ)ρα* χρησιμοποιείται στον σχηματισμό ουσιαστικών θηλυκού γένους από ‘αρσενικά επαγγελματικά ουσιαστικά’ σε *-της*, που έχουν ρηματική ρίζα (*ράφτρα* < *ράφτης*) ή προέρχονται απευθείας από κάποιο ρήμα (και όχι από κάποιο αντίστοιχο αρσενικό ουσιαστικό) (*κεντίστρα, παραδουλεύτρα*), και λειτουργεί σε ορισμένες περιπτώσεις ως η πιο εκλαϊκευμένη μορφή του επιθήματος *-(τ)ρια* (*υφάντρα/ υφάντρια*) (ΛΚΝ [1998] 2009, 1352, 1358).

Το θηλυκό επίθημα *-ού* συνδυάζεται με τα αρσενικά επιθήματα *-άς*⁷⁵ και *-τζής*⁷⁶ των ‘αρσενικών επαγγελματικών ουσιαστικών’ σχηματίζοντας αντίστοιχα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ (*μυλωνού* < *μυλωνάς*, *παπλωματού* < *παπλωματάς*, *περιπτερού* < *περιπτεράς*, *καφετζού* < *καφετζής*, *ψιλικατζού* < *ψιλικατζής*). Ορισμένα, όμως, ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ με το επίθημα *-ού* δεν είναι παράγωγα από αντίστοιχα αρσενικά, καθώς πρόκειται για επαγγέλματα που απασχολούν κυρίως γυναίκες (*η καμπαρετζού*) (ΛΚΝ [1998] 2009, 984). Επιπρόσθετα, το θηλυκό επίθημα *-ού* χρησιμοποιείται, πέραν της δήλωσης επαγγελματικής ιδιότητας, στην παραγωγή θηλυκών ουσιαστικών από αντίστοιχα αρσενικά σε *-ας/ -άς*, *-αράς*, *-ης*, *-λής* και *-τζής* που δηλώνουν και άλλες ιδιότητες, όπως ελαττώματα (*κλαψού* < *κλάψας*, *φαγού* < *φαγάς*, *μυταρού* < *μυταράς*, *ναζού*⁷⁷ < *ναζιάρης*, *μερακλού* < *μερακλής*, *καβγατζού* < *καβγατζής*) (Τσοπανάκης [1977] 1982, 337-338).

Η δεύτερη ομάδα των υπό εξέταση θηλυκών ουσιαστικών σχηματίζεται επίσης με τα θηλυκά επιθήματα *-ίνα*, *-αίνα* και *-ίδα*. Το επίθημα *-ίνα* παράγει ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ από ‘αρσενικά επαγγελματικά’ με τα επιθήματα *-ός/ -ος* (*γιατρίνα* < *γιατρός*, *δικηγορίνα* < *δικηγόρος*), *-ας* (*πρακτορίνα* < *πράκτορας*), *-ης* (*νομαρχίνα* < *νομάρχης*, *αραπίνα* < *αράπης*) και με το επίθημα *-τής* (*βουλευτίνα* <

⁷⁵ Το επίθημα *-άς* (*ψαράς, ψωμάς*) ανήκει στα παραγωγικά στοιχεία που αρχικά χρησιμοποιούνταν σε συγκεκριμένες περιοχές και στη συνέχεια γενικεύτηκαν με αποτέλεσμα να θεωρούνται ότι διαφοροποίησαν τη νέα ελληνική από την αρχαία (Ανδριώτης 1992, 130).

⁷⁶ Η παραγωγική χρήση του αρσενικού επιθήματος *-τζής* (< τουρκικό επίθημα *-CI*), (όπως και το *-LI*, *μερακλής*) για αρσενικά ουσιαστικά που προσδίδουν επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα ξεκίνησε την περίοδο της τουρκοκρατίας και επεκτάθηκε και στην κοινή νέα ελληνική (ΛΚΝ [1998] 2009, 1337).

⁷⁷ Δεύτερος τύπος του θηλυκού επιθέτου *ναζιάρια* που λειτουργεί και ως ουσιαστικό (ΛΚΝ [1998] 2009, 900, 985).

βουλευτής, δικαστίνα < δικαστής). Επίσης, ορισμένα παράγονται από γραμματικά ουδέτερα ουσιαστικά που έχουν όμως αρσενικό φυσικό γένος (η αφεντικίνα < το αφεντικό) (Τσοπανάκης [1977] 1982, 336-337). Το επίθημα -άινα χρησιμοποιείται για τον σχηματισμό θηλυκών ουσιαστικών που δηλώνουν επάγγελμα από αντίστοιχα αρσενικά, όπως σε -άς (ψωμάδαινα < ψωμάς⁷⁸), με σημασία περισσότερο λαϊκότροπη (ΛΚΝ [1998] 2009, 38). Το επίθημα -ίδα και η πιο λόγια από την επίδραση της καθαρεύουσας μορφή του -ις χρησιμοποιούνται στην παραγωγή από αρσενικά ουσιαστικά αντίστοιχων θηλυκών, όπως ηγέτιδα/ ηγέτις < ηγέτης, προστάτιδα/ προστάτις < προστάτης, καλλιτέχνιδα/ καλλιτέχνις < καλλιτέχνης (ΛΚΝ [1998] 2009, 604, 617). Μάλιστα η προέλευση ορισμένων ουσιαστικών της κοινής νέας ελληνικής σε -ίδα βρίσκεται σε αρχαίες ελληνικές λέξεις σε -ίς (ηρωίδα < ήρωίς) και σε λέξεις της καθαρεύουσας με τη βαρύτονη κατάληξη -ις (καλλιτέχνιδα < καλλιτέχνις⁷⁹) (Τσοπανάκης [1977] 1982, 340).

Η τρίτη και τελευταία κατηγορία ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ περιλαμβάνει ουσιαστικά που η δήλωση του φύλου γίνεται με τη χρήση του θηλυκού άρθρου (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης [2004] 2011, 59) και τα οποία ανήκουν στην κατηγορία των διγενών ουσιαστικών ή του ‘κοινού γένους’⁸⁰, όπως, δηλαδή, περιγράφεται από τη γραμματική των Holton, Mackridge & Philippaki-Warburton (2004, 42) η ομάδα εκείνη των ουσιαστικών που χρησιμοποιούν τα ίδια αρσενικά επιθήματα τόσο για τον σχηματισμό των αρσενικών, όσο και για των αντίστοιχών τους θηλυκών με την παράλληλη χρήση του άρθρου ή άλλων προσαρτημάτων ως δείκτες γένους. Σε αυτήν λοιπόν την κατηγορία ουσιαστικών ‘κοινού γένους’ συναντάμε μεγάλο αριθμό ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ με επιθήματα όπως -ός/ -ος⁸¹ (ο/η

⁷⁸ Το αρσενικό επίθημα -άς στον πληθυντικό του σχηματίζεται με το αλλόμορφο -αδ- (ψωμάς < ψωμάδ-αδ-ες) (Ράλλη [2005] 2012, 91), από το οποίο σχηματίζεται και ο θηλυκός παράγωγος τύπος (ψωμάδ-αινα).

⁷⁹ Η εξέλιξη σε -ίδα στην κοινή νέα ελληνική των θηλυκών ουσιαστικών σε -ις της καθαρεύουσας από σύνθετα αρσενικά επαγγελματικά σε -τέχνης, δεν υπήρξε καθολικό φαινόμενο (Τσοπανάκης [1977] 1982, 340).

⁸⁰ Η περαιτέρω αυτή κατηγοριοποίηση των γενών, πέρα από το αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο γένος, και σε ‘κοινό γένος’ φαίνεται να δημιουργεί προβληματισμό για την ελληνική γλώσσα.

⁸¹ Ανάμεσα τους και όλα τα σύνθετα ‘επαγγελματικά’ σε -λόγος (Mackridge [1987] 1990, 248), όπως φιλόλογος, γραφολόγος, και γενικότερα πολλά σύνθετα ‘επαγγελματικά’ ουσιαστικά που αν και αρχικά είχαν σχηματιστεί για τη δήλωση ‘αρσενικών επαγγελματικών ουσιαστικών’ στη συνέχεια η ανάγκη

γιατρός, ο/η φιλόλογος), -έας⁸² (ο/η γραμματέας), -ίας (ο/η ταμίας), -ας (ο/η αρχιτέκτονας), -τής (ο/η δικαστής), -ης (ο/η πρύτανης) (Lampropoulou & Georgalidou 2017, 51· Mackridge [1987] 1990, 248).

Αρκετά από τα επαγγελματικά ουσιαστικά ‘κοινού γένους’ ανήκουν στην κατηγορία των σύνθετων λέξεων που έχουν σχηματιστεί από λόγια στοιχεία, για τις οποίες η Ράλλη ([2005] 2012, 188-189) αναφέρει ότι παρόλο που έχουν λεξικοποιηθεί, παρουσιάζουν πρόβλημα στη συγχρονική ανάλυσή τους. Η Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1996, 110) αναφερόμενη γενικότερα στις σύνθετες λέξεις των οποίων και τα δύο συνθετικά είναι λόγιας προέλευσης, παρατηρεί ότι κάποιες από αυτές υπήρχαν ήδη στην αρχαία ελληνική και χρησιμοποιούνται εκ νέου στη νέα ελληνική (*αεροπόρος*), ενώ ορισμένες άλλες δημιουργήθηκαν σχετικά πρόσφατα (τους δύο τελευταίους αιώνες) χρησιμοποιώντας θέματα της αρχαίας ελληνικής (*δημοσιογράφος*). Θέματα της αρχαίας ελληνικής χρησιμοποιήθηκαν και για την παραγωγή ‘νεοκλασικών’ σύνθετων λέξεων σε ξένες γλώσσες, οι οποίες λέξεις αργότερα προσαρμόστηκαν και στη νεοελληνική (*αστροναύτης* < γαλλ. *astronaute*) (Ράλλη [2005] 2012, 188-189).

Αν και η παραδοσιακή δημοτική δε διέθετε ουσιαστικά της κατηγορίας του ‘κοινού γένους’, στην κοινή νέα ελληνική τα συναντάμε, παρόλο που η ίδια η γλώσσα διαθέτει μορφολογικούς μηχανισμούς για να σχηματίσει με ξεχωριστά επιθήματα τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ και να ακολουθήσει την τάση της ελληνικής γλώσσας να δηλώνει με διαφορετικούς γραμματικούς τύπους το θηλυκό γραμματικό γένος από το αρσενικό γραμματικό γένος (Mackridge [1987] 1990, 97-104, 247-248). Η χρήση αρσενικών επιθημάτων σε ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ οφείλεται, στη μορφολογική επίδραση της καθαρεύουσας, η οποία, όπως ήδη αναφέρθηκε, επιστράτευσε αρσενικά επιθήματα της αρχαίας ελληνικής και τα χρησιμοποίησε ακόμα

δήλωσης των αντίστοιχων ‘θηλυκών επαγγελματικών’ επέκτεινε τη χρήση τους και στα θηλυκά (Λυπουρλής 1990, 118-122).

⁸² Το -έας (<εύς) αποτελεί ένα από τα πιο παραγωγικά επιθήματα ουσιαστικών της αρχαίας ελληνικής που επανάφερε η καθαρεύουσα (Ανδριώτης 1992, 129-144) και το οποίο, παρουσιάζει διαφορά στον σχηματισμό της γενικής ενικού μεταξύ των γενών (*του γραμματέα/της γραμματέως*) (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης [2004] 2011, 27). Συχνά για αποφευχθεί η χασμωδία του επιθήματος -έας γίνεται συνίζηση και δημιουργούνται παράλληλοι τύποι σε -ίας (*γραφέας* > *γραφιάς*), οι οποίοι σε ορισμένες περιπτώσεις λειτουργούν με μειωτική σημασία (ΛΚΝ [1998] 2009, 603).

και στα θηλυκά ουσιαστικά. Ανάμεσα τους ήταν και το αρσενικό επίθημα *-ός/-ος*⁸³ που η ελληνική γλώσσα προσπάθησε να περιορίσει στα αρσενικά ουσιαστικά μεταπλάθοντας με διάφορους τρόπους όσα θηλυκά είχαν αυτό το επίθημα. Έτσι, παρόλο που, όπως παρατηρούν οι Παπαναστασίου ([2001] 2004α, 452-453) και Λυπουρλής (1990, 118-119), τα θηλυκά ουσιαστικά σε *-ός/-ος* μειώθηκαν σταδιακά από την αρχαία ελληνική με αποτέλεσμα να είναι σχεδόν ανύπαρκτα στη νεοελληνική, η νέα ελληνική διαθέτει αρκετά των οποίων η ύπαρξη τους οφείλεται στην προσπάθεια δήλωσης λογιότητας και στην επίδραση της καθαρεύουσας (*η οδός, η μέθοδος*).

Τα ‘θηλυκά επαγγελματικά’ που ανήκουν στην κατηγορία των ουσιαστικών ‘κοινού γένους’ έχουν το χαρακτηριστικό ότι μπορούν να διαθέτουν επίσης παράλληλους τύπους, διτυπίες (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης [2004] 2011, 59), οι οποίοι βρίσκονται σε συμπληρωματική κατανομή με βάση το κοινωνιογλωσσολογικό κριτήριο της +/- επισιμότητας. Οι παράλληλοι τύποι σχηματίζονται με κάποια από τα θηλυκά παραγωγικά επιθήματα που περιεγράφηκαν στη δεύτερη κατηγορία ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’, ώστε να ανταποκρίνονται στο γραμματικό σύστημα της ελληνικής γλώσσας που ζητά ξεχωριστά επιθήματα για τα διαφορετικά του γένη (*η γιατρός/ γιατρίνα/ γιάτρισσα/ γιατρέ(σ)σα, η βουλευτής/ βουλευτρία/ βουλευτίνα, η αρχιτέκτονας/ αρχιτεκτόνισσα*). Η χρήση των παράλληλων τύπων με τα θηλυκά παραγωγικά επιθήματα, όπως παρατηρεί ο Λυπουρλής (1990, 121-122), εμφανίζεται κυρίως στον καθημερινό προφορικό λόγο και καθόλου στον επίσημο γραπτό λόγο. Όπως θα δούμε και σε επόμενο κεφάλαιο (4.1.2), αυτοί οι εναλλακτικοί τρόποι μορφολογικού σχηματισμού των ‘θηλυκών επαγγελματικών’ ‘κοινού γένους’ έχουν αποτελέσει αντικείμενο έρευνας σχετικά με την επιλογή τους ή όχι στα διάφορα είδη γραπτού ή προφορικού λόγου και έχουν προταθεί διάφορες απόψεις σχετικά με το ποιος μπορεί να είναι ο σωστότερος τρόπος σχηματισμού αυτών των θηλυκών.

Αξίζει να αναφερθεί ότι πέρα από τα επιθήματα που περιεγράφηκαν παραπάνω, η κοινή νέα ελληνική χρησιμοποιεί για τη δήλωση της γυναίκας που ασκεί κάποιο επάγγελμα ή που χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα ορισμένες ουσιαστικοποιημένες θηλυκές μετοχές, οι οποίες συντακτικά παίρνουν τη θέση της κεφαλής της ονοματικής

⁸³ Σύμφωνα με την Παυλίδου ([2002] 2006, 48) η χρήση του επιθήματος *-ος* για τον σχηματισμό ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’, καθώς επίσης και των υπόλοιπων αρσενικών επιθημάτων, οφείλεται στη διγλωσσία και αποτέλεσε τον πυρήνα του προβληματισμού και των ερευνών για τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’.

φράσης (Γεωργαλίδου & Λαμπροπούλου 2016, 28). Συγκεκριμένα πρόκειται για τις μετοχές παθητικού παρακειμένου με το επίθημα *-μένη* (αρσ. *-μένος*) (*κριμένη* < *κρίνω*, *καταχωρημένη*, *απαλλαγμένη*), για τις μετοχές παθητικού ενεστώτα σε *-ούμενη* ή *-ουμένη* (αρσ. *-ούμενος*) (*κρατούμενη/κρατουμένη*), *-όμενη* (αρσ. *-όμενος*) (*εργαζόμενη*), *-ώμενη* ή *-ωμένη* (αρσ. *-ώμενος*) (*τιμώμενη/τιμωμένη*), *-άμενη* (αρσ. *-άμενος*) (*λεγόμενη*) και για τις μετοχές ενεργητικού ενεστώτα της πρώτης και δεύτερης ρηματικής συζυγίας με τα επιθήματα *-ουσα* (αρσ. *-ων*) και *-ούσα* (αρσ. *-ών*) αντίστοιχα (*προεδρεύουσα*, *αιτούσα*). Το θηλυκό επίθημα *-ούσα/ -ουσα* (αρσ. *-ών/ -ων*) χρησιμοποιείται στην κοινή νέα ελληνική λόγω της επίδρασης της καθαρεύουσας, η οποία το έκανε ξανά παραγωγικό αντλώντας από τον μορφολογικό σχηματισμό θηλυκών μετοχών της αρχαίας ελληνικής⁸⁴.

Τέλος, στην κοινή νέα ελληνική συναντάμε και ορισμένα θηλυκά ουσιαστικά (συνήθως αναφέρονται ως ουσιαστικοποιημένα επίθετα) που προσδίδουν κάποιο αξίωμα στο πρόσωπο που αναφέρονται και παρουσιάζουν διτυπία, αφού με βάση το κοινωνιογλωσσολογικό κριτήριο της +/-επισημότητας βρίσκονται σε συμπληρωματική κατανομή και άλλοτε εμφανίζονται ως επίκοινα με το επίθημα *-ούχος* (*η/ ο διπλωματούχος*, *η/ο πτυχιούχος*) και άλλοτε με το επίθημα *-ούχα* (*η διπλωματούχα*, *η πτυχιούχα*). Στο ΛΚΝ ([1998] 2009, 990) τα συγκεκριμένα θηλυκά ουσιαστικά περιγράφονται ως σύνθετα που δηλώνουν το πρόσωπο που κατέχει ό,τι δηλώνει το α' συνθετικό της λέξης, ενώ β' συνθετικό θεωρείται το επίθημα *-ούχος*, που έχει δεχθεί επίδραση από την καθαρεύουσα (*η/ο συνταξιούχος*), ή σπανιότερα το επίθημα *-ούχα* που χρησιμοποιείται στον προφορικό λόγο (*η συνταξιούχα*). Οι Ιορδανίδου & Μάντζαρη (2005, 77) διακρίνουν μία ασάφεια στο κατά πόσο ο παράλληλος τύπος που σχηματίζεται με το επίθημα *-ούχα* για τα θηλυκά επίθετα σε *-ούχος* μπορεί να θεωρηθεί δόκιμος και στις περιπτώσεις εκείνων των λέξεων σε *-ούχος* που αναγνωρίζονται ως ουσιαστικοποιημένα επίθετα ή ουσιαστικά.

⁸⁴ Ετυμολογικά το επίθημα *-ούσα* προέρχεται από την αρχαία ενεστωτική θηλυκή μετοχή των συνηρημένων ρημάτων σε *-έω* και *-άω* που σχημάτιζαν τις μετοχές τους με τις καταλήξεις *-ών*, *-ούσα*, *-ούν*, που στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκαν στον σχηματισμό μετοχών και μη συνηρημένων ρημάτων, καθώς και σε άλλα παράγωγα με μία πιθανή επίδραση από την αρχαία ελληνική θηλυκή κατάληξη τοπωνυμίων *-οῦσσα/ -όεσσα*. Το βαρύτονο θηλυκό επίθημα *-ουσα* προέρχεται από τον σχηματισμό της αρχαίας ενεστωτικής μετοχής ρημάτων με κατάληξη *-ω* (*-ων*, *-ουσα*, *-ον*) (Μπαμπινιώτης ([1998] 2002, 1289, 2000).

Η κοινή νέα ελληνική, επομένως, δεν παρουσιάζει ακριβή αντιστοιχία ανάμεσα στις μορφολογικές τάξεις και σε συγκεκριμένες γραμματικές κατηγορίες των ουσιαστικών (Παυλίδου [2002] 2006, 38), μια αντιστοιχία που όπως είδαμε η ελληνική γλώσσα είχε την τάση να εφαρμόσει πριν την επίδραση της καθαρεύουσας. Όπως σημειώνει και η Παυλίδου [2002] 2006, 38), αποτέλεσμα αυτής της αναντιστοιχίας είναι η ύπαρξη ορισμένων επιθημάτων που από τη μορφολογία τους και μόνο είναι ασαφή ως προς τη δήλωση του γραμματικού τους γένους και κατά επέκταση και ως προς τη δήλωση του φύλου που θέλουν να προσδιορίσουν. Σε αυτές τις περιπτώσεις η δήλωση του γραμματικού γένους γίνεται είτε με τη χρήση κατάλληλου άρθρου ή/και προσαρτημάτων, είτε περιφραστικά με τη χρήση των ουσιαστικών, όπως *‘άνδρας’* ή *‘γυναίκα’* (*άνδρας/ γυναίκα δικηγόρος*), ή επιθέτων, όπως *‘αρσενικό’* ή *‘θηλυκό’* (*αρσενικό/ θηλυκό παιδί*) (Παυλίδου [2002] 2006, 38-41). Η Παυλίδου ([2002] 2006, 41) συμπεραίνει ότι πίσω από αυτή τη μορφολογική αναντιστοιχία βρίσκονται σημασιοπραγματολογικές ασυμμετρίες σχετικές με τη δήλωση αρσενικού και θηλυκού, με πιο σημαντική τη γενικευτική χρήση του αρσενικού για τη δήλωση όλων των γενών. Στην ουσία η κοινωνική ιεραρχία και οι ασυμμετρίες της ίδιας της κοινωνίας αντανακλώνται στη γλώσσα με τη γενικευτική χρήση του αρσενικού, η οποία έχει τόσο διευρυμένη χρήση, ώστε οι τύποι του θηλυκού γένους να θεωρούνται κάποιες φορές αντιγραμματικοί, αδύνατοι ή ακόμα και περίεργοι (Παυλίδου [2002] 2006, 41-44).

Η έννοια της παραγωγικότητας σε κάθε γλώσσα, σύμφωνα με τη Ράλλη ([2005] 2012, 95), είναι αντιπροσωπευτική του συνόλου της συγκεκριμένης γλωσσικής κοινότητας και δεν πρέπει να ταυτίζεται με την ατομική παραγωγικότητα που διαμορφώνεται και επηρεάζεται από τα ατομικά χαρακτηριστικά των ομιλητών/τριών της. Αντίστοιχα επομένως, μπορούμε να πούμε ότι η παραγωγικότητα του συνόλου των επιθημάτων των *‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’* στην κοινή νέα ελληνική που περιεγράφηκε πιο πάνω αντιπροσωπεύει το σύνολο της ελληνικής κοινότητας. Η επιλογή της χρήσης τους, όμως, εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά του/της κάθε ομιλητή/τριας, όπως το μορφωτικό του επίπεδο ή ακόμα και από τη διαλεκτική ομάδα από την οποία προέρχεται (στην κυπριακή για παράδειγμα τα θηλυκά επιθήματα *-ίνα*, *-αίνα*, *-ου* και *-ισσα* έχει παρατηρηθεί ότι είναι πιο παραγωγικά (βλ. Καβάζη 2009)) και την επικοινωνιακή περίσταση στην οποία συμμετέχει (+/- επισημότητα, υφολογικές και κειμενικές παράμετροι, χιούμορ, ευγένεια κ.λπ.).

3.2 'Θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά': συμβατικές σημασίες, κείμενα και «φαινόμενο του γένους»

Ορισμένα από τα 'θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά' της νέας ελληνικής και κατ' επέκταση και ορισμένα από τα επιθήματα, που παίρνουν μέρος στον μορφολογικό τους σχηματισμό, μπορούν να έχουν το χαρακτηριστικό της πολυσημίας και να χρησιμοποιούνται με μία ακόμη συμβατική σημασία ή/και μπορούν να εκφράζουν κάποια συνδήλωση ανάλογα με το συμφραστικό πλαίσιο, το περικείμενο και το μήνυμα που θέλει να μεταφέρει ο/η ομιλητής/-ρια. Οι διαφορετικές σημασίες μίας λέξης που σύμφωνα με τη διάκριση του Levinson (1983, 15-19) χωρίζονται σε 'sentence-meaning/ προτασιακή σημασία' και σε 'speaker-meaning/ σημασία του ομιλητή', που οδηγούν στη διάκριση μεταξύ πρότασης και εκφωνήματος ή πιο απλά λεξημάτων-εκφωνημάτων, καθώς και η σημασιολογική αλλαγή-εξέλιξη τους απασχολεί ποικιλοτρόπως τόσο τα επίπεδα της σημασιολογίας και της πραγματολογίας, όσο και γενικότερα της κοινωνιογλωσσολογίας, ανάλογα με το θεωρητικό πλαίσιο που ακολουθεί ο/η κάθε μελετητής/-ρια. Σύμφωνα με τον Βελούδη (2005, 87-148) οι συμβατικές σημασίες των λεξημάτων αποτελούν αντικείμενο της σημασιολογικής ανάλυσης, ενώ οι συνδηλώσεις, όσα δηλαδή υπονοούνται, απασχολούν το πεδίο της πραγματολογικής ανάλυσης (Κανάκης 2007, 178).

3.2.1 Συμβατικές σημασίες

Παράλληλα, λοιπόν, με τη συμβατική σημασία της δήλωσης της γυναίκας που ασκεί κάποιο επάγγελμα ή που χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα, τα ίδια αυτά θηλυκά ουσιαστικά μπορούν να έχουν μία επιπλέον συμβατική σημασία, αυτή των ανδρωνυμικών ουσιαστικών, δηλαδή των ουσιαστικών που ονοματοδοτούν τη γυναίκα με το βαφτιστικό ή οικογενειακό όνομα του συζύγου της και κατ' επέκταση και με το επάγγελμα ή την ιδιότητα με την οποία χαρακτηρίζεται εκείνος⁸⁵. Ως ανδρωνυμικά

⁸⁵ Η λειτουργία των ανδρωνυμικών έχει κοινά χαρακτηριστικά με την περίπτωση του επωνύμου που μπορεί να πάρει μία γυναίκα. Και στις δύο περιπτώσεις ο προσδιορισμός της γυναίκας συνδέεται πάντα με το όνομα του συζύγου ή του πατέρα της. Στην κατηγορία των επωνύμων η γυναίκα προσδιορίζεται

ουσιαστικά τους προσδίδεται η σημασία της συζύγου εκείνου που ασκεί το επάγγελμα ή που χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα, ανεξάρτητα με το εάν η ίδια η γυναίκα ασκεί και αυτή από τη μεριά της το ίδιο επάγγελμα ή χαρακτηρίζεται από την ίδια ιδιότητα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση συναντάμε την ίδια μορφή με διαφορετικές λεξικές-συμβατικές σημασίες, η ερμηνεία των οποίων, η απόδοση δηλαδή της επιδιωκόμενης έννοιάς τους, μπορεί να γίνει κατανοητή στην εκάστοτε περίπτωση ανάλογα με το περιεχόμενο μέσα στο οποίο εκφράζονται. Το περιεχόμενο χρήσης των λεξημάτων, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Lyons (1999, 24), είναι ο βασικός συντελεστής ερμηνείας τους, καθώς όταν βρίσκονται εκτός περιεχόμενου μπορούν να δεχθούν ποικίλες ερμηνείες, χαρακτηριστικό που παρατηρείται στις περισσότερες φυσικές γλώσσες.

Η διαφορετική αυτή σημασιολογική ερμηνεία που μπορούν να λάβουν τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ παρατηρείται κυρίως σε θηλυκά ουσιαστικά που είναι παράγωγα από ‘αρσενικά επαγγελματικά ουσιαστικά’ και όχι στα θηλυκά ουσιαστικά της κατηγορίας των επίκοινων ή ‘κοινού γένους’ που σχηματίζουν επαγγέλματα υψηλού κύρους ανεξάρτητα με το αν διαθέτουν διτυπίες ή όχι. Συνήθως συναντάται σε θηλυκά ουσιαστικά με τα ακόλουθα παραγωγικά επιθήματα, όπως εξακριβώνεται στα αντίστοιχα λήμματά τους στο ΛΚΝ ([1998] 2009, 38, 531, 613, 620, 984-985), *-ισσα* (*αγρότισσα* < *αγρότης*, *μανάβισσα* < *μανάβης*, *βασίλισσα* < *βασιλιάς*, *γιάτρισσα* < *γιατρός*⁸⁶), *-εσ(σ)α* (*γιατρέ(σ)σα* < *γιατρός*), *-ού* (*μυλωνού* < *μυλωνάς*, *περιπτερού* < *περιπτεράς*), *-αίνα* (*ψωμάδαινα* < *ψωμάς*) και *-ίνα* (*προεδρίνα* < *πρόεδρος*, *γιατρίνα* < *γιατρός*)⁸⁷. Η ύπαρξη πολυσημίας και η χρήση και των δύο

με τη γενική του επιθέτου του συζύγου της ή του πατέρα της και στην κατηγορία των ανδρωνυμικών με τον μορφολογικό μετασχηματισμό του ονόματος του συζύγου (Παυλίδου [2002] 2006, 39). Οι παρατηρήσεις στην ελληνική γλώσσα σχετικά με το επίθετο που μπορεί να πάρει μία γυναίκα έχουν κοινά γνωρίσματα και με άλλες γλώσσες (πρβ. Aikhenvald 2016, 204-206).

⁸⁶ Σύμφωνα με τον Σακελλαριάδη (1997, 178-179) ο τύπος *γιάτρισσα* χρησιμοποιείται για τη γυναίκα που ασκεί το επάγγελμα του γιατρού ή που παριστάνει τον γιατρό και ως ανδρωνυμικό χρησιμοποιείται με τους τύπους *γιατρίνα* και *γιάτραινα*. Ο Χαραλαμπίδης (1992, 129) σημειώνει, όμως, ότι και οι τρεις τύποι *γιάτρισσα*, *γιατρίνα* και *γιάτραινα* χρησιμοποιούνται και με τις δύο συμβατικές σημασίες σε αντίθεση με τον τύπο *η γιατρός* που είναι υψηλού κύρους και χρησιμοποιείται μονάχα με τη συμβατική σημασία της γυναίκας που ασκεί το επάγγελμα του γιατρού.

⁸⁷ Σύμφωνα με τον Σακελλαριάδη (1997, 116) ένα ακόμη επίθημα ανδρωνυμικών ουσιαστικών είναι το επίθημα *-ιά* (*Μιχαλιά* < *Μιχάλης*, *παπαδιά* < *παπάς*), το οποίο όμως δεν είναι παραγωγικό για τη δήλωση γυναίκας που ασκεί κάποιο επάγγελμα.

συμβατικών σημασιών για όσα από τα υπό εξέταση ουσιαστικά σχηματίζονται με αυτά τα επιθήματα δεν αποτελεί κανόνα. Άλλωστε τα περισσότερα από τα επιθήματα που μετέχουν στον μορφολογικό σχηματισμό των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ σχηματίζουν και άλλου είδους ουσιαστικά (π.χ. εθνικά, ανδρωνυμικά ονόματα), όπως τα θηλυκά παραγωγικά επιθήματα *-ού*, *-ίνα*, *-αίνα* που χρησιμοποιούνται και για τον σχηματισμό ανδρωνυμικών κύριων ονομάτων με το βαφτιστικό ή οικογενειακό όνομα του συζύγου (*Μιχαλού* < *Μιχάλης*, *Αγγελίνα* < *Άγγελος*, *Γιώργαινα* < *Γιώργος*).

Η προϋπαρξη κάποιας από τις δύο συμβατικές σημασίες των υπό εξέταση θηλυκών ουσιαστικών χρειάζεται περαιτέρω κοινωνιογλωσσολογική έρευνα σε αντιπροσωπευτικά ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’, ώστε να αναλυθούν οι συνθήκες και οι γλωσσικές ανάγκες τόσο της χρονικής περιόδου που δημιουργήθηκε η αρχική συμβατική σημασία τους, όσο και εκείνης κατά την οποία επήλθε η σημασιολογική αλλαγή και εμφανίστηκε η επιπρόσθετη συμβατική σημασία τους. Η σημασιολογική αλλαγή, η οποία, όπως επισημαίνουν και οι Καραντζόλα & Φλιάτουρας (2004, 161-168), μελετάται από τον κλάδο της διαχρονικής σημασιολογίας, ανάμεσα στους τρόπους με τους οποίους μπορεί να επιτευχθεί είναι η *επέκταση* της σημασίας (*broadening*), κατά την οποία η αρχική σημασία της λέξης επεκτείνεται αποκτώντας επιπλέον σημασίες στις οποίες όμως συνυπάρχει η πρωταρχική σημασία (Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004, 161-168).

Πιθανότατα στις περισσότερες περιπτώσεις των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ η συμβατική σημασία η οποία προϋπήρχε της άλλης ήταν αυτή της ερμηνείας ως ‘η σύζυγος του άνδρα που ασκεί κάποιο επάγγελμα ή χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα’ και η οποία στη συνέχεια επεκτάθηκε και στη συμβατική σημασία της ‘γυναίκας που ασκεί η ίδια το επάγγελμα ή χαρακτηρίζεται η ίδια από την ιδιότητα’ ανεξάρτητα από τον σύζυγό της⁸⁸. Το κριτήριο που μας οδηγεί στην υπόθεση ότι προϋπήρχε αυτή η σημασία είναι κοινωνικό, καθώς η θέση της γυναίκας υπήρξε αρκετά περιορισμένη σε όλους τους τομείς και ακόμη περισσότερο στον επαγγελματικό τομέα, ώστε να υπάρχει η αναγκαιότητα για χρήση μίας σημασίας που να δηλώνει τη γυναίκα που ασκεί κάποιο επάγγελμα. Με την κατάκτηση όλων και περισσότερων επαγγελμάτων από τη γυναίκα δημιουργήθηκε η γλωσσική ανάγκη δήλωσής της με

⁸⁸ Κάτι τέτοιο φαίνεται να συνέβη με τα ουσιαστικά που σχηματίζονται με το επίθημα *-ίνα*, το οποίο αρχικά χρησιμοποιήθηκε στον σχηματισμό ανδρωνυμικών ουσιαστικών και αργότερα επεκτάθηκε και σε άλλες σημασίες (ΛΚΝ [1998] 2009, 613).

κατάλληλη μορφολογία, που να δηλώνει το θηλυκό γραμματικό γένος λόγω της γραμματικής δομής της ελληνικής που το χρειάζεται. Ο τρόπος που χρησιμοποιήθηκε για να καλυφθεί αυτή η ανάγκη ήταν είτε με την επέκταση της σημασίας ορισμένων ανδρωνυμικών ουσιαστικών σε επαγγελματικά ουσιαστικά, είτε με την διεύρυνση της χρήσης ορισμένων επιθημάτων που χρησιμοποιούνταν στον μορφολογικό σχηματισμό των ανδρωνυμικών για τον σχηματισμό και επαγγελματικών ουσιαστικών. Σε κάθε περίπτωση, καθώς δεν μπορεί να υπάρξει κάποιος απόλυτος κανόνας για όλα τα υπό εξέταση θηλυκά ουσιαστικά που να κάνει σαφές ποια συμβατική σημασία ήταν η πρωταρχική, χρειάζεται, όπως προαναφέρθηκε, περαιτέρω έρευνα για αντιπροσωπευτικά 'θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά', η οποία με βάση τα περικείμενα που χρησιμοποιήθηκαν τα ουσιαστικά θα καταλήγει σε σαφή συμπεράσματα.

3.2.2 *Κειμενική σημασία και συνδηλώσεις*

Σύμφωνα με την Παυλίδου ([2002] 2006, 44-47) η περαιτέρω παραγωγή και σύνθεση λεξημάτων που αντανakλούν το βιολογικό φύλο (*άντρας* > *αντράκι/ αντρούλης, γυναίκα* > *γυναικάκι/ γυναικούλα*), διακρίνονται ανάλογα με το συμφραστικό πλαίσιο με σημαντικές σημασιολογικές διαφορές και συνδηλώσεις, που σχετίζονται με τη διαφορετική θέση που έχει το κάθε φύλο στην κοινωνική ιεραρχία, με αποτέλεσμα ορισμένες από αυτές που αναφέρονται στη γυναίκα να εκφράζουν και ειρωνικές ή μειωτικές συνδηλώσεις. Τόσο η μορφολογία, όσο και η σημασιολογία αποκλείουν τη γυναίκα από διάφορους τομείς δραστηριοτήτων ή ακόμα και όταν δεν τις αποκλείουν τους αποδίδουν μειωτικά χαρακτηριστικά (Παυλίδου [2002] 2006, 47). Ακόμα και η κατηγορία των 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών' δέχεται τέτοιου είδους συνδηλώσεις.

Ανάμεσα στις συνδηλώσεις που μπορούν να παρατηρηθούν για τα συγκεκριμένα ουσιαστικά είναι η υποτίμηση, η οικειότητα, ο θαυμασμός κ.ά. (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης [2004] 2011, 59). Η σημαντικότερη και πιο συχνή συνδήλωση με την οποία φαίνεται ότι μπορούμε να τα συναντήσουμε είναι αυτή της μειωτικής-αρνητικής σημασίας, η οποία μάλιστα έχει επεκταθεί και σε ορισμένες από τα θηλυκά επιθήματα που χρησιμοποιούνται στον σχηματισμό θηλυκών ουσιαστικών που προσδίδουν

επαγγελματική ή άλλη ιδιότητα με αποτέλεσμα να συνδέονται ανεξάρτητα από τα ουσιαστικά που εντέλει σχηματίζουν με τη μεταφορά μειωτικής σημασίας.

Η μειωτική-αρνητική συνδήλωση παρατηρείται σε θηλυκά ουσιαστικά που προσδίδουν ιδιότητα, καθώς και σε ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’, συνήθως υψηλού κύρους, τα οποία είναι παράγωγα από τα αντίστοιχα αρσενικά τους και τα οποία παρόλο που σχηματίζουν διτυπίες με χρήση του ‘κοινού γένους’ (η *δικηγορίνα/ η δικηγόρος*), η υπόρρητη σημασία δηλώνεται μονάχα με τους παράγωγους θηλυκούς τύπους. Οι παράγωγοι θηλυκοί τύποι με τη μειωτική-αρνητική συνδήλωση (*connotation*) και οι παράλληλοι τύποι ‘κοινού’ γένους που διαθέτουν, όμοια με τη σημασιολογική προσέγγιση που κάνει ο Μπαμπινιώτης (1985α, 33) για τα συνώνυμα *πολιτικός/ πολιτάντης* και *νομικός/ νομικός*, μπορούν να θεωρηθούν και ‘οιωνεί’ συνώνυμες λέξεις κατά τη θεωρία του Lyons (1999, 83-88). Σύμφωνα με τη θεωρία του Lyons (1999), η απόλυτη συνωνυμία μεταξύ λεξημάτων είναι σπάνια, αφού για να υπάρχει πρέπει να ικανοποιούνται ορισμένες συνθήκες, όπως η ταύτιση τους σε όλες τις μορφές σημασίας με κυριότερες την περιγραφική και εκφραστική ή κοινωνικοεκφραστική σημασία (παρόλο που σε ορισμένες περιπτώσεις δεν είναι εύκολη η διάκριση αυτών των δύο σημασιών) (Lyons 1999, 83-88). Τα συγκεκριμένα λοιπόν ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’, που παρουσιάζουν διτυπίες, μπορούν να χαρακτηρίζονται με απόλυτη συνωνυμία όταν χρησιμοποιούνται με την ίδια συμβατική σημασία, αλλά μπορούν να χαρακτηριστούν και ‘οιωνεί’ συνώνυμα, όταν ο παράγωγος τύπος τους χρησιμοποιείται με μειωτική σημασία με αποτέλεσμα να μην ταυτίζονται σε όλα τα επίπεδα σημασίας, καθώς έχουν όμοια περιγραφική σημασία, αλλά διαφορετική εκφραστική ή κοινωνικοεκφραστική σημασία.

Το θηλυκό παραγωγικό επίθημα *-ίνα* (*δικηγορίνα, γιατρίνα, προεδρίνα*) είναι ένα από αυτά τα επιθήματα που παρατηρείται ότι χρησιμοποιείται με μειωτική σημασία. Η μειωτική σημασία που αποκτούν τα ‘θηλυκά επαγγελματικά’ με αυτό το επίθημα συνδέεται εν μέρει με τη συμβατική σημασία της γυναίκας που ασκεί κάποιο επάγγελμα, αλλά υπονοώντας ότι δεν ανταποκρίνεται επάξια στις ανάγκες του επαγγέλματος της (*δικηγορίνα, γιατρίνα*, οι Κλαίρης & Μπαμπινιώτης ([2004] 2011, 60) αναφέρουν ως παράδειγμα τη φράση ‘*Σιγά την προεδρίνα!*’)). Κατά τον Τσοπανάκη ([1977] 1982, 336-337), το επίθημα *-ίνα*, το οποίο προέρχεται από το αρχαίο επίθημα *-αίνα*, που χρησιμοποιήθηκε πολύ για τη δήλωση θηλυκών ζώων και την παράλληλη δήλωση γυναικείων ελαττωμάτων (*δράκαινα, κάπραινα, ύαινα, τράγαινα, φά(λ)λαινα, φώκαινα, αλεκτρύαινα*, κ.ά.) και ελάχιστα για τη δήλωση θηλυκών επαγγελμάτων

(*θεράπαινα, ιάτραινα, ιχθυοπόλαινα, κ.ά.*), απέκτησε αρνητική σημασία την οποία και πιθανότατα κληροδότησε στο σημερινό επίθημα *-ίνα* και έτσι θηλυκά επαγγέλματα με αυτό το επίθημα, όπως *βουλευτίνα, προεδρίνα*, ελλείπει σεβασμού χαρακτηρίζονται από σημασία αρνητική και μειωτική. Ο Χαραλαμπίδης (1992, 125) από την άλλη πλευρά σημειώνει ότι η μειωτική-αρνητική σημασία που έχει πάρει το παραγωγικό επίθημα *-ίνα* οφείλεται στις μειωτικές-αρνητικές συνδηλώσεις του θηλυκού ουσιαστικού *θεατρίνα* που στη συνέχεια επεκτάθηκαν και γενικεύτηκαν στα ουσιαστικά σε *-ίνα*. Με παράδειγμα τη λέξη *δικηγόρινα* που μπορεί να πάρει τη μειωτική σημασία της πονηρής δικηγόρου, παρατηρεί ότι τα 'θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά' με το επίθημα *-ίνα* θα επιλέγονται να χρησιμοποιηθούν δύσκολα στον επίσημο λόγο, ακόμα και από τις ίδιες τις γυναίκες που επαγγέλλονται τα αντίστοιχα επαγγέλματα αν το επίθημα *-ίνα* δεν αποχρωματιστεί πρώτα από τις αρνητικές συνδηλώσεις (Χαραλαμπίδης 1992, 125).

Ένα ακόμη επίθημα το οποίο χρησιμοποιείται στο σχηματισμό θηλυκών ουσιαστικών που δηλώνουν επάγγελμα ή ιδιότητα και το οποίο μπορεί να αποκτήσει μειωτική-αρνητική σημασία, είναι το επίθημα *-ού*. Ο Τσοπανάκης ([1977] 1982, 337-338) παρατηρεί ότι ενώ αρχικά το επίθημα *-ού* είχε σημασιολογικά αρνητική χροιά για οτιδήποτε και αν σχημάτιζε, αυτή η αρνητική χροιά περιορίστηκε μονάχα στα ουσιαστικά δηλωτικά ιδιότητας με μειωτική ή μεγεθυντική σημασία (*γλωσσού, καβγατζού*), ενώ χάθηκε τελείως από τα 'θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά'⁸⁹.

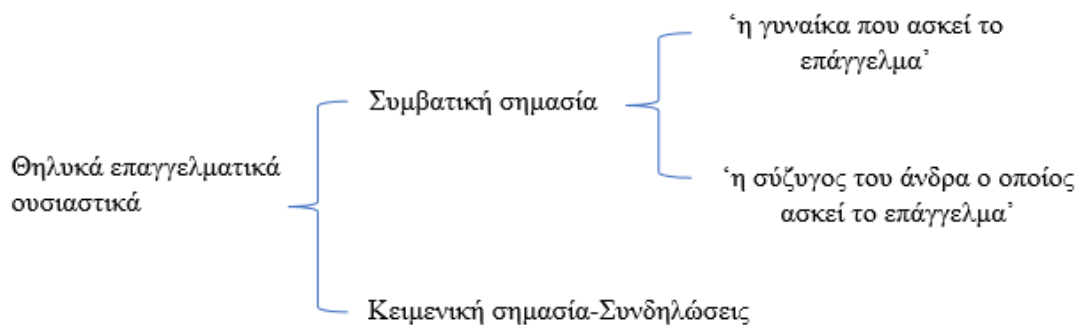
Η χρήση των θηλυκών ουσιαστικών επαγγέλματος ή ιδιότητας με σημασία ± μειωτική εξαρτάται πάντοτε από το είδος του μηνύματος που θέλει να μεταδώσει ο ομιλητής και το συμφραστικό πλαίσιο, τόσο το γλωσσικό όσο και το εξωγλωσσικό, που σύμφωνα με τον Yule ([1996] 2006, 30-32) το μεν γλωσσικό περιορίζει τις πιθανές ερμηνείες του λεξήματος, το δε εξωγλωσσικό διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ερμηνεία των αναφορικών προτάσεων. Η επέκταση της χρήσης των υπό εξέταση θηλυκών ουσιαστικών πέρα από τις συμβατικές σημασίες τους σε συνδηλώσεις συχνά σχετίζεται με την *υποκειμενικοποίηση (subjectification)*. Η *υποκειμενικοποίηση* περιεγράφηκε από την Traugott (1989, 31) ως η διαδικασία εκείνη που οι σημασίες ορίζονται με βάση την υποκειμενική στάση του/της κάθε ομιλητή/ ομιλήτριας. Για

⁸⁹ Σε ορισμένα, όμως, 'θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά', όπως *καμπαρετζού, στριπτιτζού*, υπάρχουν αρνητικές συνδηλώσεις, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με την παραπάνω παρατήρηση του Τσοπανάκη ([1977] 1982, 337-338).

παράδειγμα η αγγλική λέξη *boor* με τη συμβατική σημασία *αγρότης* διευρύνθηκε και στην ερμηνεία *άξεστος, ωμός* (Traugott 1989, 34-35), κάτι ανάλογο με την ελληνική λέξη *χωριάτης* με τη σημασία *κάτοικος χωριού* που εξελίχθηκε σε *άξεστος* (Κανάκης 2007, 284). Η σημασιολογική εξέλιξη της κάθε λέξης εξαρτάται από τη στάση του ομιλητή προς αυτή και το περιβάλλον χρήσης μέσα στο οποίο θα τη χρησιμοποιήσει, παράμετροι που μπορούν να οδηγήσουν στη σημασιολογική *χειροτέρευση* (*pejoration*) της εκάστοτε λέξης που με τη σειρά της μπορεί να εξελιχθεί μελλοντικά από μία απλή *συνδήλωση* ή *υποδήλωση* (*connotation*) σε βασική σημασία της λέξης, σε *δήλωση* (*denotation*) (Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004, 164-168).

Σε κάθε περίπτωση η ύπαρξη μειωτικών συνδηλώσεων σχετίζεται με τη σεξιστική χρήση της γλώσσας και τις υπόρρητες συνδηλώσεις που αναλύονται στο πλαίσιο του 3^{ου} κύματος Φεμινιστικής γλωσσολογίας (Mills 2008). Επιπλέον, οι συμφραστικές συνδηλώσεις, όπως και η ύπαρξη του γενικευτικού αρσενικού, μπορεί να συνδεθεί με το «φαινόμενο ή αντίκτυπο του γένους» ('gender effect') (Alvanoudi [2014] 2015, 6), που βασίζεται στην αντίληψη ότι η γλώσσα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο οι ομιλητές/-ριες αντιλαμβάνονται τον κόσμο. Η κυριαρχία του αρσενικού γραμματικού γένους έχει αντίκτυπο στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται και αναπαρίσταται νοητικά ο άνδρας και ο κυρίαρχος ρόλος του στην κοινωνία. Κατ' επέκταση, καθώς η γραμματική αναπαράσταση του θηλυκού γένους είναι περιορισμένη, αυτό έχει αντίκτυπο και στο ρόλο που νοείται ότι έχει η γυναίκα στην κοινωνία με αποτέλεσμα οι συνδηλώσεις λέξεων που αναφέρονται σε αυτή να αποκτούν πιο εύκολα μειωτική σημασία σε σχέση με λέξεις που αναφέρονται στους άνδρες.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, τις πιθανές διαφορετικές σημασίες με τις οποίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν τα υπό εξέταση θηλυκά ουσιαστικά, παρατηρούμε ότι καθένα από αυτά μπορούν συναντηθούν με κάποια ή με κάποιες ή ακόμα και με όλες τις πιθανές και πιο συχνές σημασίες που αναλύθηκαν προηγουμένως και που διακρίνονται στον πίνακα που ακολουθεί:

Πίνακας 2: Πιθανές σημασίες 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών'

Η επιλογή καθεμίας από αυτές φαίνεται να εξαρτάται κυρίως από την προτασιακή σημασία και το συμφραστικό (γλωσσικό και εξωγλωσσικό) πλαίσιο στο οποίο χρησιμοποιούνται αποκτώντας κάποια από τις συμβατικές σημασίες ή κάποια κειμενική σημασία-συνδήλωση (μειωτική-αρνητική, ειρωνική, χιουμοριστική κ.ά.), ενώ άλλοι παράγοντες, όπως το φύλο, η ηλικία, το επάγγελμα και η εκπαίδευση, χρειάζονται περαιτέρω κοινωνιογλωσσολογική ανάλυση.

Συγκεφαλαιώνοντας παρατηρείται ότι η διαχρονική εξέταση των επιθημάτων των ουσιαστικών που δηλώνουν τη γυναίκα που ασκεί κάποιο επάγγελμα ή χαρακτηρίζεται από κάποιο αξίωμα ή ιδιότητα αναδεικνύει την ύπαρξη δύο παράλληλων και αντίρροπων τάσεων που καθορίζουν τον μορφολογικό σχηματισμό αυτών των ουσιαστικών στην κοινή νέα ελληνική. Η πρώτη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μία τάση που ακολουθεί τις γλωσσικές αλλαγές (μορφολογικές και γραμματικές) της ελληνικής γλώσσας και η οποία χρησιμοποιεί διαφορετικά επιθήματα ανά γένος ουσιαστικών. Αντίθετα, η 'τάση συντηρητισμού' εμμένει στον γλωσσικό συντηρητισμό της καθαρεύουσας και χρησιμοποιεί αρσενικά επιθήματα και για τα δύο γένη σχηματίζοντας έτσι, διγενή επαγγελματικά ουσιαστικά. Η δεύτερη αυτή τάση, που φαίνεται να επικρατεί έναντι της πρώτης καθώς συνδέεται με τα κοινωνιογλωσσολογικά κριτήρια της +λογιότητας και της +επισημότητας, συνδέεται με την αντίληψη του αρσενικού γένους ως γενικευτικού. Η γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους που οδηγεί στην απουσία δήλωσης του γυναικείου φύλου από τον λόγο, όπως και το θέμα σχηματισμού των 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών' συνδέεται επομένως στην περίπτωση της ελληνικής με έναν ιζηματοποιημένο γλωσσικό σεξισμό ως απόρροια του συντηρητισμού παλαιότερων γλωσσικών περιόδων. Αν και, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, οι πολιτικές αντιμετώπισης

του γλωσσικού σεξισμού ποικίλουν στη διεθνή βιβλιογραφία, στο πλαίσιο της ελληνικής γλώσσας η πιο οργανωμένη προσέγγισή του έγινε με την πρόσφατη προσπάθεια του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014), για την εφαρμογή του οποίου θα επιχειρηθεί στη συνέχεια μία πρώτη έρευνα, ώστε να εκτιμηθεί αν υπάρχουν ενδείξεις μείωσης του ιζηματοποιημένου γλωσσικού σεξισμού.

Κεφάλαιο 4: Ερευνητικό πλαίσιο

4.1 Πολιτικές αντιμετώπισης του γλωσσικού σεξισμού: γλωσσική μεταρρύθμιση, γλωσσικός σχεδιασμός και γλωσσική αλλαγή

Η αύξηση ενδιαφέροντος για τον γλωσσικό σεξισμό και την ανάδειξη των σεξιστικών διακρίσεων σε διάφορα επίπεδα είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία προτάσεων για γλωσσικές μεταρρυθμίσεις που θα οδηγούσαν στη μη σεξιστική χρήση της γλώσσας. Όλες οι ενέργειες σχετικά με τη μη σεξιστική χρήση της γλώσσας αποτελούν μια μορφή γλωσσικού σχεδιασμού και οι φεμινιστικές εκστρατείες για τη μείωση του γλωσσικού σεξισμού έχουν τα χαρακτηριστικά γλωσσικής μεταρρύθμισης. Στους φεμινιστικούς κύκλους η γλωσσική μεταρρύθμιση θεωρήθηκε ως ο πιο κατάλληλος τρόπος παρέμβασης και αντιμετώπισης του γλωσσικού σεξισμού. Η φεμινιστική γλωσσική μεταρρύθμιση συνδέεται με την κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση της γλώσσας και στοχεύει στην κοινωνική αλλαγή με όχημα τη γλωσσική αλλαγή⁹⁰. Στον πυρήνα αυτών των αναζητήσεων και πρωτοβουλιών βρίσκεται η υπόθεση Sapir-Whorf ότι η κοινωνική πραγματικότητα αντανακλάται στη γλώσσα (Pauwels 2003, 550-554). Η υπόθεση Sapir-Whorf, άλλωστε, εντάσσεται στο ίδιο πλαίσιο με την άποψη της Lakoff (1973, 72), σύμφωνα με την οποία η γλωσσική αλλαγή συμβαδίζει με την κοινωνική αλλαγή, η μία έχει ανάγκη από την άλλη. Ωστόσο, η Lakoff (1973, 72) θεωρεί ότι είναι απαραίτητη η προϋπαρξη της κοινωνικής αλλαγής για να επέλθει η γλωσσική αλλαγή και ότι σε αντίθετη περίπτωση, αν γίνει πρώτα η γλωσσική αλλαγή, η οποία γίνεται αργά και έμμεσα, δεν μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνική αλλαγή. Η άποψη της Lakoff (1973), βέβαια, έρχεται σε αντίθεση με τις φεμινιστικές γλωσσικές προσεγγίσεις και με την προσέγγιση του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014), που επιχειρούν να επιφέρουν αλλαγές σε γλωσσικά πεδία που υπάρχει γλωσσικός σεξισμός, χωρίς να περιμένουν τη φυσική εξέλιξη της

⁹⁰ Ο γλωσσικός σχεδιασμός κατά την Κοινωνιογλωσσολογία περιλαμβάνει τέσσερα βασικά στάδια: τον εντοπισμό του προβλήματος (*fact-finding*) που χρειάζεται αλλαγή, τον σχεδιασμό (*planning*) της αλλαγής, την εφαρμογή (*implementation*) του σχεδιασμού και την αξιολόγηση (*evaluation/feedback*) της επίτευξης ή όχι του στόχου με βάση τον βαθμό που οι αλλαγές που προτάθηκαν υιοθετήθηκαν και με ποιον τρόπο χρησιμοποιούνται (Pauwels 2003, 552)

γλώσσας ως απόρροια της κοινωνικής εξέλιξης. Παρόμοια και η Mills (2008, 17-18) θεωρεί ότι η γλωσσική αλλαγή μπορεί να επιφέρει κοινωνική αλλαγή.

Παρά όμως την κοινή αποδοχή ότι η γλωσσική αλλαγή είναι απαραίτητο εργαλείο στην αντιμετώπιση του γλωσσικού σεξισμού, παρατηρούνται διαφορές στη μέθοδο προσέγγισης. Οι διαφορές βασίζονται κυρίως στο γεγονός ότι η γλωσσική αλλαγή θεωρείται αντίκτυπο της κοινωνικής αλλαγής και επομένως οι οποιεσδήποτε γλωσσικές τροποποιήσεις οφείλουν να αντανακλούν την κοινωνική αλλαγή. Επιπλέον, καθώς η φεμινιστική γλωσσική μεταρρύθμιση εστιάζει στην ανάδειξη της περιθωριοποίησης και του αποκλεισμού της γυναίκας στη γλώσσα, εξαιτίας των πατριαρχικών δομών της κοινωνίας, δεν αρκείται σε απλές γλωσσικές τροποποιήσεις. Ταυτόχρονα, ορισμένοι παράμετροι που μπορούν να επηρεάσουν την προσέγγιση του/της κάθε ερευνητή/-ριας για την αντιμετώπιση του γλωσσικού σεξισμού είναι ο τρόπος κατανόησης από τον/την καθένα/καθεμία από αυτούς/-ές της δομής της γλώσσας (γραμματική, μορφήματα, φωνήματα κ.λπ.), της σημασιολογίας και της σχέσης της με τη γραμματική και τη μορφολογία, καθώς και η κατανόηση της γλωσσικής αλλαγής. Σε κάθε περίπτωση, η επιλογή της μεθόδου, που θα ακολουθηθεί, εξαρτάται από παράγοντες κοινωνικούς και γλωσσολογικούς, καθώς οι γλωσσικές αλλαγές για την ισότητα των φύλων θα πρέπει να λειτουργούν θετικά στην κοινωνία και να αντανακλούν την κοινωνική αλλαγή των φύλων, ενώ ταυτόχρονα θα πρέπει να είναι γλωσσολογικά βιώσιμες και να σέβονται την τυπολογία της εκάστοτε γλώσσας (Pauwels 2003, 555-557).

Η ανάδειξη του σεξισμού στη γλώσσα, η τροποποίηση της γλώσσας ώστε να εκφράζει ισότητα και συμμετρία και για τα δύο φύλα και η ακραία προσπάθεια δημιουργίας μίας εναλλακτικής γλώσσας από την οπτική της γυναικειάς πραγματικότητας αποτελούν τα τρία βασικά σημεία εστίασης γύρω από τα οποία δομούνται οι προτάσεις μη σεξιστικής χρήσης της γλώσσας. Όσον αφορά το πρώτο σημείο εστίασης, η *γλωσσική παρέμβαση (linguistic disruption)* είναι μία μέθοδος που αναδεικνύει την ύπαρξη σεξισμού σε ένα υπάρχον γλωσσικό σύστημα. Επιτυγχάνεται είτε με παρεμβάσεις σε γραμματικές συμβάσεις της γλώσσας, είτε με την ανατροπή στερεοτύπων για τα γένη ή με αλλαγές στην προφορά λέξεων, ώστε να μην παραπέμπουν φωνητικά σε λέξεις για το ανδρικό φύλο⁹¹ ή και με παρεμβάσεις σε

⁹¹ Όπως στη αγγλική λέξη *women*, που για να μην ακούγεται το *men* προτείνεται να προφέρεται ως '*wommin*' (Pauwels 2003, 555).

μορφολογικούς κανόνες της γλώσσας και τη δημιουργία διαφορετικών λέξεων. Η χρήση εναλλακτικών τύπων είναι η πιο συχνή και αποτελεσματική στρατηγική που εφαρμόζεται για την αντιμετώπιση του ρητού σεξισμού που αφορά συγκεκριμένες λέξεις ή φράσεις. Η στρατηγική αυτή βέβαια δεν έχει τη δυνατότητα να εφαρμόζεται σε όλες τις περιπτώσεις και ακόμα και αν υπάρχει δυνατότητα εφαρμογής της, η επιτυχία της εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, όπως το εύρος χρήσης του εναλλακτικού τύπου, από το αν όταν χρησιμοποιείται με ιδιαίτερο επιτονισμό κ.ά. (Mills 2008, 14-16· Castro 2007). Τέλος, η εκ νέου αξιολόγηση λέξεων που σημασιολογικά παραπέμπουν σε στερεότυπα σχετικά με το γυναικείο φύλο υποβιβάζοντάς το και η δημιουργία νέων λέξεων που αίρουν την κυριαρχία του αρσενικού φύλου έναντι του γυναικείου αποτελούν ακόμα δύο τρόπους *γλωσσικής παρέμβασης*.

Οι μέθοδοι γλωσσικής αλλαγής που χρησιμοποιούνται με έμφαση στην τροποποίηση της γλώσσας, ώστε να εκφράζει ισότητα και συμμετρία και για τα δύο φύλα (δεύτερο σημείο εστίασης προτάσεων μη σεξιστικής χρήσης της γλώσσας), είναι η *ουδετεροποίηση του γένους* (*gender-neutralization*) και η *συγκεκριμενοποίηση του γένους* (*gender-specification / feminization*)⁹² με διαφορετική λειτουργία η καθεμία. Και οι δύο μέθοδοι εφαρμόζονται κυρίως στο επίπεδο του λεξιλογίου, καθώς πιστεύεται ότι οι αλλαγές σε αυτό μπορούν να μειώσουν τον γλωσσικό σεξισμό. Η πρώτη προσπαθεί να εξαλείψει τα επιθήματα που δηλώνουν γένος, ώστε να ουδετεροποιήσει τη γλώσσα, ενώ η δεύτερη λειτουργώντας αντιθετικά με την πρώτη επιδιώκει να δηλώνονται εξίσου και τα δύο γένη και όχι μονάχα το αρσενικό ως γενικευτικό (Pauwels 2003, 556· Παυλίδου [2002] 2006, 24, 51-52). Τέλος, όσον αφορά το τρίτο σημείο εστίασης των προτάσεων μη σεξιστικής χρήσης της γλώσσας, η μέθοδος που επιχειρείται είναι η ακραία και αντιδεοντολογική, θα λέγαμε, προσπάθεια δημιουργίας μιας γλώσσας με τέτοιο σύστημα, ώστε στο κέντρο της να βρίσκεται η γυναίκα, όπως η γλώσσα-πείραμα της συγγραφέας και γλωσσολόγου Suzette Haden Elgin (1988) (Pauwels 2003, 555-556).

Η Mills (2008, 22-32) παρατηρεί επιπλέον ότι οι φεμινιστικές προσεγγίσεις διαφέρουν ανάλογα με το εάν εντάσσονται στο πλαίσιο του Δεύτερου Κύματος Φεμινισμού ή του Τρίτου. Το Δεύτερο Κύμα Φεμινιστικής ανάλυσης λαμβάνοντας

⁹² Η Παυλίδου ([2002] 2006, 51-52) χρησιμοποιεί αντίστοιχα τους όρους *ελαχιστοποίηση της διαφοροποίησης των φύλων* και *μεγιστοποίηση της 'μικρής διαφοράς'*.

υπόψη ότι το γυναικείο φύλο θεωρείται κατώτερο, εστίασε στη μελέτη της γυναικείας γλώσσας και κατάφερε, τουλάχιστον στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και στις χώρες της δυτικής Ευρώπης, μεγαλύτερη ισότητα μεταξύ των φύλων σε διάφορα επίπεδα (νομοθεσίας, πρόσβασης στην εργασία, δικαιώματα αναπαραγωγής κ.ά.). Το Τρίτο Κύμα Φεμινισμού, το οποίο θεωρείται ως εξέλιξη του Δεύτερου και αντίδραση προς εκείνο, απομακρύνεται από τις έρευνες και τις αναλύσεις σχετικά με τη γλώσσα των γυναικών και τους τρόπους με τους οποίους γίνεται αναφορά στις γυναίκες και εστιάζει σε πιο στοχευμένες μελέτες. Απομακρυσμένες από την αντιμετώπιση των γυναικών ως μίας ομάδας με ομογενοποιημένα χαρακτηριστικά ως προς τη φυλετική καταγωγή, την κοινωνική τάξη και τις σεξουαλικές προτιμήσεις, οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις θεωρούν ότι η εικόνα που σχηματίζεται για τη γυναίκα διαφέρει ανάλογα με το περιεχόμενο. Αντίθετα με το Δεύτερο Κύμα Ανάλυσης, δεν αναλύονται συγκεκριμένες λέξεις που θεωρούνται σεξιστικές, αλλά το πώς οι λέξεις αποκτούν συγκεκριμένο νόημα και συγκεκριμένη λειτουργία ανάλογα με το συγκεκριμένο (Christie 2001). Μελετώνται, δηλαδή, οι παράγοντες εκείνοι (συνήθως χιούμορ ή ειρωνεία) που συμβάλουν στο να μεταδίδονται σημασίες προσβλητικές προς τις γυναίκες. Όπως, αναφέρθηκε ήδη στο δεύτερο κεφάλαιο, μία επιτυχής προσέγγιση ανάλυσης του σεξισμού είναι δυνατό να συνδυάσει τις μεθόδους της Φεμινιστικής Γλωσσολογίας και της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου. Τόσο ο φεμινισμός, όσο και η Κριτική Ανάλυση Λόγου συγκλίνουν στο ότι στοχεύουν στην αλλαγή ακολουθώντας μια καθαρά πολιτική προσέγγιση (Mills 2008, 22-32).

Παρά όμως την ανάδειξη του θέματος της σεξιστικής γλώσσας και τις προτάσεις γλωσσικού σχεδιασμού για την αντιμετώπισή της, οι προτάσεις φεμινιστικού σχεδιασμού αρχικά προκάλεσαν αρνητικές αντιδράσεις και παραγκωνίστηκαν τουλάχιστον μέχρι το έργο της Cooper (1989), οπότε και συνδυάστηκε η κοινωνική αλλαγή με τον γλωσσικό σχεδιασμό. Η διεκδίκηση των γυναικών να ορίζουν και εκείνες τη νόρμα φάνταζε απειλητική και έτσι παρατηρήθηκε αντίσταση στην εφαρμογή του φεμινιστικού γλωσσικού σχεδιασμού από τις αρμόδιες γλωσσικές αρχές, το εκπαιδευτικό σύστημα, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ενώ εφαρμογή του παρατηρείται σε ατομικό επίπεδο με άτομα να προσπαθούν να πείσουν για την εφαρμογή του από το σύστημα (Pauwels 2003, 550, 552). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αντίθετης αντίδρασης είναι η διάσταση που πήρε ο όρος ‘πολιτική ορθότητα’ (‘political correctness’), κυρίως από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ως

αστεισμός και όχι ως μια σοβαρή προσπάθεια αντιμετώπισης του γλωσσικού σεξισμού, καθώς και ο υπόρρητος σεξισμός (indirect sexism) (Mills 2008, 1, 11-12).

Η επιτυχία των γλωσσικών σχεδιασμών για τη μη σεξιστική χρήση της γλώσσας εξαρτάται τόσο από το κατά πόσο αφύπνισε την κοινωνία για το θέμα του γλωσσικού σεξισμού, όσο και από το πόσο υιοθετήθηκαν και εφαρμόστηκαν οι προτάσεις τους και εντέλει αν η εφαρμογή τους έχει επιφέρει κοινωνική και γλωσσική αλλαγή και ισότητα στα φύλα⁹³ (Pauwels 2003, 566-567). Σύμφωνα με την Cameron (1990), τα κριτήρια που καθορίζουν αν μια μεταρρύθμιση είναι επιτυχής είναι να έχει υιοθετηθεί και να εφαρμόζεται από τους επίσημους θεσμούς, τους/τις συντάκτες/-ριες των λεξικών, των εφημερίδων και τους/τις εκδότες/-ριες. Παράλληλα, σημαντικό ρόλο για την επιτυχία τέτοιου είδους γλωσσικών σχεδιασμών έχει η αποδοχή και υιοθέτησή τους από το κάθε άτομο ξεχωριστά (Bosmajian 1972, 306), καθώς ο γλωσσικός σεξισμός μπορεί και αναπαράγεται μέσω όσων ασπάζονται σεξιστικές ιδεολογίες (Cameron 1985, 90).

Καθώς η γλώσσα αντανakλά τον τρόπο με τον οποίο οι ομιλητές/-ριες αντιλαμβάνονται την κοινωνική τους θέση, μια γλωσσική μεταρρύθμιση μπορεί να επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο εκφράζονται και ταυτόχρονα να δώσει το έναυσμα για επαναπροσδιορισμό στερεοτυπικών αντιλήψεων (Mills 2008, 17-18). Επομένως, είναι πολύ σημαντική η διεξαγωγή έρευνας για την επιτυχία ή όχι ενός γλωσσικού σχεδιασμού κατά της σεξιστικής χρήσης της γλώσσας. Παρόλο που ακόμα δεν υπάρχουν ολοκληρωμένες έρευνες για τη μελέτη του βαθμού λειτουργίας και αποδοχής των γλωσσικών μεταρρυθμίσεων, φαίνεται ότι πιο μεγάλη είναι η αποδοχή των προτάσεων, που στοχεύουν στην ίση γλωσσική αναπαράσταση των δύο φύλων, παρά οι πιο ακραίες προτάσεις *γλωσσικής παρέμβασης (linguistic disruption)*, που στοχεύουν περισσότερο στην υιοθέτηση κάποιων τακτικών από τις φεμινιστικές κυρίως οργανώσεις (Pauwels 2003, 561-563, 566-567). Χαρακτηριστική περίπτωση εφαρμογής της συγκεκριμένης στρατηγικής αποτελεί η περίπτωση των 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών' σε διάφορες γλώσσες (Mills 2008, 14-16· Castro 2007). Το θέμα τους και η ανάγκη τροποποίησής τους προσέλκυσε το ενδιαφέρον των φεμινιστικών κύκλων, των γλωσσικών ακαδημιών, των επαγγελματικών συνδικάτων κ.λπ. αναδεικνύοντας την ανάγκη περαιτέρω προσπαθειών για πολιτικές μη σεξιστικής

⁹³ Η Mills (2008, 17-18) θεωρεί ότι τόσο η κοινωνική αλλαγή μπορεί να επιφέρει αλλαγές στη γλώσσα, όσο και το αντίθετο, ότι δηλαδή η γλωσσική αλλαγή μπορεί να προκαλέσει κοινωνική αλλαγή.

χρήσης της γλώσσας, ώστε να εκφράζουν ισότητα μεταξύ των φύλων (Pauwels 2003, 560-561).

4.1.1 Πολιτικές άλλων χωρών για την αντιμετώπιση του γλωσσικού σεξισμού

Η ανάδειξη του γλωσσικού σεξισμού μέσω του φεμινιστικού κινήματος παρόλο που ξεκίνησε από την αγγλική γλώσσα, τα τελευταία χρόνια έχει προσελκύσει το έντονο ενδιαφέρον για τη μελέτη και αντιμετώπισή του και σε άλλες γλώσσες (γαλλικά, σουηδικά, ισπανικά, αλλά και ιταλικά, κινέζικα, ιαπωνικά κ.ά.) (Pauwels 2003, 553· Milles 2011, 22). Οι προτάσεις μη σεξιστικής χρήσης της γλώσσας εστιάζουν κυρίως σε τρεις περιοχές. Η πρώτη αφορά τη χρήση του αρσενικού γένους ως γενικευτικό γένος που μπορεί να χρησιμοποιείται για την γλωσσική αναπαράσταση και του θηλυκού γένους. Η δεύτερη σχετίζεται με τη χρήση λέξεων που αν και κανονικά αναφέρονται σε άνδρες, επιλέγονται και για αναφορά σε γυναίκες, όπως είναι η περίπτωση των 'επαγγελματικών ουσιαστικών'. Τέλος, η τρίτη συνδέεται με την απόδοση ταυτότητας στη γυναίκα με βάση την οικογενειακή της κατάσταση, ώστε να της αποδίδεται είτε το επίθετο του πατέρα της, είτε του συζύγου της. Οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν γενικότερα από διάφορες χώρες για τη μη σεξιστική χρήση της γλώσσας, αλλά και ειδικότερα για τον μορφολογικό σχηματισμό των 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών', ποικίλουν και ως προς τις μεθόδους που προτάθηκαν, αλλά κυρίως ως προς τον βαθμό αποδοχής και εφαρμογής τους (Aikhenvald 2016, 194-206).

Η αγγλική γλώσσα από την οποία, όπως ήδη αναφέρθηκε, αναδείχθηκε το ζήτημα του γλωσσικού σεξισμού (πρβλ. Lakoff 1973), αποτελεί μία γλώσσα στην οποία οι προσπάθειες περιορισμού του σεξιστικού λόγου έχουν ξεκινήσει εδώ και αρκετές δεκαετίες κυρίως μέσω του φεμινιστικού κινήματος. Συγκεκριμένα, οι προτάσεις μη σεξιστικής χρήσης της αγγλικής γλώσσας ξεκίνησαν από το ενδιαφέρον που έδειξε το φεμινιστικό κίνημα κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα για τη χρήση της γενικευτικής αντωνυμίας *he* ('αυτός'). Οι μέθοδοι που προτάθηκαν στοχεύουν στην ουδετεροποίηση της γλώσσας είτε μέσω της κοινής αντωνυμίας στον πληθυντικό (*they*), είτε μέσω της παράλληλης χρήσης της αρσενικής και θηλυκής αντωνυμίας με τις επιλογές *he/she*, *she/he*, *s/he* ή *he or she*. Ταυτόχρονα, στην αγγλική γλώσσα παρατηρήθηκε και η προσπάθεια παρέμβασης στο λεξιλόγιο σε λέξεις που θεωρούνταν

γενικευτικές και συνδέονταν με το αρσενικό γένος, όπως με την αντικατάσταση ή τροποποίηση σύνθετων λέξεων με δεύτερο συνθετικό τη λέξη ‘-man’ ‘άνδρας’ (*Chairman* < *Chairperson* ή *Chair*). Παρά, όμως, τις οποιεσδήποτε προσπάθειες περιορισμού της γενικευτικής χρήσης του αρσενικού γένους, φαίνεται ότι οι τύποι του αρσενικού γένους συνεχίζουν να θεωρούνται ως αμαρκάριστοι και να επιλέγονται ως γενικευτικοί για τη δήλωση και των δύο γενών (Aikhenvald 2016, 195-204). Ωστόσο, η Pauwels (2003, 563-565) παρατηρεί ότι τουλάχιστον όσο αφορά τα αγγλικά της Αυστραλίας σημειώνεται μείωση (σχεδόν ολοκληρωτική) της αρσενικής αντωνυμίας στον γραπτό και προφορικό λόγο και υιοθέτησης κάποιων από τις προτάσεις που αναφέρθηκαν.

Ανάμεσα στις γλώσσες που γίνονται έντονες προσπάθειες αντιμετώπισης του γλωσσικού σεξισμού είναι και η ισπανική. Σύμφωνα με την Aikhenvald (2016, 202) ο πρώτος οδηγός μη σεξιστικής χρήσης της γλώσσας εφαρμόστηκε στην Ισπανία το 1988, οπότε και προτάθηκε η χρήση του συμβόλου @ για να αναπαριστά ταυτόχρονα το αρσενικό και θηλυκό επίθημα των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ (*l@s alumn@s* < αρσ. *los alumnos* και θηλ. *las alumnas*) και επομένως να περιοριστεί η χρήση του γενικευτικού αρσενικού. Παρόλο που οι προτάσεις του οδηγού δεν έγιναν αποδεκτές και δεν υιοθετήθηκαν επίσημα από την ισπανική ακαδημία (la Academia) και δεν εφαρμόζονται από τους/τις εκπαιδευτικούς, η έρευνα της Bengoechea (2011) παρατηρεί ότι υπάρχει μια αυξανόμενη αποδοχή και εφαρμογή της πρότασης με το σύμβολο @ κυρίως από τους/τις μαθητές/-ριες, ενώ οι προτάσεις της Academia για χρήση συγκεκριμένων όρων, που δημιούργησε η ίδια για τη γλωσσική αναπαράσταση γυναικών που ασκούν ορισμένα επαγγέλματα, φαίνεται να μην επιλέγονται σε μεγάλο ποσοστό (Bengoechea 2011, 47-49). Αντίθετα, στην ισπανική, όπως και στην ιταλική, στις περιπτώσεις που προτάθηκαν εναλλακτικοί θηλυκοί τύποι, αυτοί δεν υιοθετήθηκαν εύκολα, καθώς εκλαμβάνονται ως τύποι που επιβάλλονται, με αποτέλεσμα να συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται οι αρσενικοί τύποι. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της ισπανικής για επαγγέλματα που ενώ αρχικά ήταν γυναικοκρατούμενα, όταν δημιουργήθηκαν τα αντίστοιχα τους ‘αρσενικά επαγγελματικά’, αυτά επικράτησαν και θεωρήθηκαν γενικευτικοί τύποι, υπογραμμίζοντας με αυτόν τον τρόπο ότι οι γραμματικές επιλογές συνδέονται με τη σχέση του ανδρικού φύλου με την εξουσία (Mills 2008, 14-16· Castro 2007).

Αντίστοιχα με την περίπτωση της ισπανικής και η σουηδική στην οποία, ενώ παρατηρούνται προσπάθειες εφαρμογής πρακτικών μη σεξιστικής χρήσης της

γλώσσας, αυτές δεν υιοθετούνται από τους επίσημους φορείς. Συγκεκριμένα, παρατηρείται μία τάση πιο διευρυμένης χρήσης του τύπου *hen* για την ταυτόχρονη αντιπροσώπευση των τύπων της δεικτικής αντωνυμίας. Αντίθετα, όμως, η Ακαδημία γλώσσας της Σουηδίας (Language Council of Sweden), δεν υποστηρίζει αυτή την επιλογή και θεωρεί ότι είναι καταλληλότερη η χρήση είτε του γενικευτικού αρσενικού *han* (αυτός), είτε η παράλληλη δήλωση και των τριών γενών της αντωνυμίας (*han* ‘αυτός’, *hon* ‘αυτή’, *den* ‘αυτό’) (Aikhenvald 2016, 200). Η Milles (2011) αναφέρει επιπλέον την προσπάθεια υιοθέτησης νέων λέξεων στη σουηδική, ώστε να αντικαταστήσουν ήδη υπάρχουσες που θεωρούνται σεξιστικές.

Αντίθετα, στη γαλλική γλώσσα η ανάγκη δημιουργίας ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ αντιμετωπίστηκε επίσημα με τη δημιουργία λίστας ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ από το *Institut National de la Langue Française*. Παράλληλα, στον γραπτό λόγο προωθήθηκε η ταυτόχρονη δήλωση και των δύο γενών με τη χρήση του θηλυκού επιθήματος με κεφαλαία στο τέλος του αρσενικού ουσιαστικού (*manifestant-E*) (Aikhenvald 2016, 201-202). Ωστόσο, όπως παρατηρεί και η Abbou (2011, 73) για τη γαλλική γλώσσα, η δήλωση των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’, όπως και ο τρόπος που επιλέγεται αυτά να δηλωθούν, αποτελεί περισσότερο προσωπική στρατηγική του/της κάθε συντάκτη/-ριας παρά υιοθέτηση ρυθμιστικών γλωσσικών σχεδιασμών.

Ωστόσο σε ορισμένες άλλες γλώσσες, όπως τα πορτογαλικά της Βραζιλίας, το ζήτημα των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ είναι αρκετά πιο απλό. Στη συγκεκριμένη γλώσσα για παράδειγμα τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ σχηματίζονται απλά με την προσθήκη του επιθήματος *-a* στο τέλος των ‘αρσενικών επαγγελματικών ουσιαστικών’ (*professor* < *proffessora*) και μάλιστα χωρίς την ύπαρξη κάποιας αρνητικής συνδήλωσης (Aikhenvald 2016, 202). Χωρίς ιδιαίτερο πρόβλημα φαίνεται να εφαρμόζεται και η πρόταση της *ουδετεροποίησης* στα ολλανδικά κυρίως λόγω του ότι τα προσαρτήματα των ουσιαστικών συντάσσονται σε ‘κοινό γένος’ (common gender) και έτσι γίνεται πιο εύκολο να εφαρμοστεί η συγκεκριμένη πρόταση (Pauwels 2003, 557-558).

4.1.2 Πολιτική μη σεξιστικής χρήσης της γλώσσας στην Ελλάδα

Η μελέτη της σχέσης γλώσσας και φύλου στην Ελλάδα ξεκίνησε με καθυστέρηση συγκριτικά με την αγγλική γλώσσα εξαιτίας δύο βασικών παραμέτρων. Συγκεκριμένα, το φεμινιστικό κίνημα, το οποίο, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, ώθησε σημαντικά την έρευνα της σχέσης γλώσσας-φύλου στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και σε χώρες της Ευρώπης, στην Ελλάδα δεν απέκτησε ευρεία αναγνωρισιμότητα, καθώς και ανάλογη δυναμική. Παράλληλα, η Κοινωνιογλωσσολογία, που, όπως παρουσιάστηκε πρωτύτερα στο δεύτερο κεφάλαιο, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις πρώτες έρευνες για τη γλώσσα και το φύλο σε χώρες του εξωτερικού, στην Ελλάδα άρχισε να ανθεί αρκετά αργότερα κατά τη δεκαετία του 1980. Έτσι, και σε συνδυασμό με την ανδροκρατούμενη δομή της ελληνικής κοινωνίας, δεν άνθισε συστηματικά η φεμινιστική κριτική στην ελληνική γλώσσα, παρά ελαχίστων προσπαθειών ενημέρωσης και αφύπνισης του κοινού (Παυλίδου [2002] 2006, 36-37, 52).

Οι στρατηγικές αντιμετώπισης του γλωσσικού σεξισμού, που περιεγράφηκαν νωρίτερα, σύμφωνα με την Παυλίδου ([2002] 2006, 53) δεν είναι εύκολο να εφαρμοστούν στην ελληνική γλώσσα λόγω του ότι το γραμματικό γένος είναι βαθιά ριζωμένο στο γλωσσικό σύστημα της ελληνικής. Η μοναδική στρατηγική που θεωρεί ότι μπορεί να εφαρμοστεί στην ελληνική γλώσσα είναι εκείνη της ‘θηλυκοποίησης’, η οποία, όμως, φαίνεται ατελέσφορη κατά την εφαρμογή της λόγω της ευρείας χρήσης του γραμματικού γένους στην ελληνική γλώσσα. Παρά, όμως, την απουσία συστηματικής φεμινιστικής κριτικής σημειώθηκαν κάποιες προσπάθειες γλωσσικής αλλαγής για την αντιμετώπιση του γλωσσικού σεξισμού, τόσο στο επίπεδο του λεξιλογίου με την αντικατάσταση ή τη δημιουργία λέξεων, όσο και με την προσπάθεια δήλωσης του θηλυκού γένους παράλληλα με το αρσενικό (Παυλίδου [2002] 2006, 53-54).

Το ενδιαφέρον για θέματα που συνδέονται με τον γλωσσικό σεξισμό στην ελληνική γλώσσα ξεκίνησε από το ζήτημα των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’. Τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’, όπως αναφέρει η Παυλίδου ([2002] 2006, 47-48), προσέλκυσαν το ενδιαφέρον των δημοτικιστών κατά τη δεκαετία του ’50 (στο πλαίσιο της διαμάχης καθαρεύουσας-δημοτικής), όταν αυξήθηκε η ανάγκη δημιουργίας τους, καθώς το πεδίο επαγγελματικής ενασχόλησης της γυναίκας διευρυνόταν και σε επαγγέλματα που μέχρι τότε απασχολούνταν μονάχα οι άνδρες.

Αρχικά, λοιπόν, διατυπώθηκαν προτάσεις που προσπάθησαν να ρυθμίσουν το γλωσσικό σύστημα, ώστε να ανταποκρίνεται στο μορφολογικό σύστημα της δημοτικής (Παυλίδου [2002] 2006, 49· Ιορδανίδου & Μάντζαρη 2005, 74). Στόχος αυτών των αρχικών προτάσεων κατ' επέκταση ήταν η προσπάθεια ανταπόκρισης του γλωσσικού συστήματος στην τάση της ελληνικής γλώσσας να δηλώνει με ξεχωριστό γραμματικό γένος και ξεχωριστό επίθημα το φύλο των προσώπων στα οποία γίνεται αναφορά και κατά συνέπεια η προσπάθεια απομάκρυνσης από τη στερεοτυπική γλωσσική ιδεολογία που διαιώνιζε η καθαρεύουσα.

Συγκεκριμένα, ο Τριανταφυλλίδης ([1953] 1963) αρκετά χρόνια προτού η δημοτική αναγνωριστεί ως η επίσημη γλώσσα του ελληνικού κράτους και καταργηθεί το πολυτονικό σύστημα γραφής, εξέφρασε μία από τις πρώτες απόψεις για τον τρόπο με τον οποίο είναι σωστό να σχηματίζονται μορφολογικά τα 'θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά'. Με αφορμή την εκλογή του 1953 της πρώτης γυναίκας στην Βουλή των Ελλήνων, της Ελένης Σκούρας, δημοσιεύει την ίδια χρονιά το άρθρο *Η βουλευτίνα και ο σχηματισμός των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών*. Έχοντας ως αφετηρία της έρευνάς του την αναζήτηση της πιο σωστής επιλογής για τον σχηματισμό του θηλυκού τύπου του αρσενικού ουσιαστικού 'βουλευτής'⁹⁴ αναπτύσσει και αναλύει την άποψή του σχετικά με τον μορφολογικό σχηματισμό των 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών'. Όπως διαπιστώνει από παλαιότερες και πιο σύγχρονες του πηγές, η ελληνική διαθέτει και χρησιμοποιεί ποικίλα θηλυκά επιθήματα (-ισσα, -ίνα, -τρα, -ού, -α, καθώς και τον πιο λόγιο τύπο -τρια). Θεωρεί, ωστόσο, επιχειρηματολογώντας κατά των υπολοίπων επιθημάτων, ότι το πιο κατάλληλο επίθημα για την κάλυψη των αναγκών για τον σχηματισμό των νέων 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών' είναι το επίθημα -ίνα το οποίο χρησιμοποιούνταν έντονα και από τον Τύπο της εποχής του άρθρου. Υποστηρίζει μάλιστα ότι η καθιέρωσή του μπορεί να επιτευχθεί μέσω της χρήσης και της επανάληψης, ώστε να συνηθιστεί και να μην ξενίζει στους/στις ομιλητές/-ριες (Τριανταφυλλίδης [1953] 1963, 326-334).

Ακριβώς μετά την επίσημη κατάργηση της καθαρεύουσας, στο πλαίσιο της αυξημένης ανάγκης δημιουργίας λεξιλογίου για τη γλώσσα της ελληνικής διοίκησης και της επιστήμης με βάση τη δημοτική, ο Τσοπανάκης ([1977] 1982, 325-342)

⁹⁴ Οι ονομασίες που χρησιμοποιήθηκαν από τον τύπο της εποχής ήταν ποικίλες, στο σύνολο επτά: η βουλευτής, η βουλευτού, η βουλευτίς (-ίδος), η βούλευτις (βουλευτίδος), η βουλευτρια, η βουλευτρα, η βουλευτίνα (-ίνας ή -ίνης) (Τριανταφυλλίδης [1953] 1963, 326).

διατυπώνει τη δική του σχετική πρόταση, καθώς παρατηρεί δισταγμό στον σχηματισμό των ‘θηλυκών επαγγελματικών’⁹⁵. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει τη χρήση του επιθήματος *-τρια* ως το πιο επίσημο και αξιοπρεπές, καθώς δεν χρωματίζεται από αρνητικές και μειωτικές συνδηλώσεις και το παραγωγικό επίθημα *-ισσα* για την περίπτωση των ουσιαστικών με β’ συνθετικό το *-τέχνης* (*βιοτέχνης* < *βιοτέχνησσα*) (Τσοπανάκης [1977] 1982, 326-327, 333-336, 340).

Ο Κριαράς (1988), λίγα χρόνια αργότερα, υποστηρίζει ότι μπορεί να διατηρείται το επίθημα *-ος* στον σχηματισμό των θηλυκών ουσιαστικών από αρσενικά σε *-ος* και το θηλυκό άρθρο να λειτουργεί ως δείκτης γένους (*ο δικηγόρος/η δικηγόρος*). Θεωρεί ότι ο σχηματισμός αυτός, παρόλο που αντιβαίνει στο κλιτικό σύστημα της νέας ελληνικής, είναι επιτρεπτός γιατί η νέα ελληνική γλώσσα διατήρησε από την αρχαία ελληνική ορισμένα θηλυκά ουσιαστικά σε *-ος* (*η πρόοδος, η εγκύκλιος*) και επομένως η ύπαρξή τους αποτελεί ένα είδος συμβιβασμού του κλιτικού συστήματος της νέας ελληνικής γλώσσας έναντι της αρχαίας. Ωστόσο, στον σχηματισμό θηλυκών από ‘αρσενικά επαγγελματικά’ σε *-ης* (*ο γυμνασιάρχης, ο νομάρχης*) *-έας* (*ο γραμματέας, ο συγγραφέας*) και *-ιάς* (*ο βασιλιάς, ο φονιάς*) θεωρεί ότι πρέπει να χρησιμοποιείται το επίθημα *-ισσα* (*γυμνασιάρχισσα, νομάρχισσα, γραμματίσσα, συγγράφισσα, βασίλισσα, φόνισσα*). Η ύπαρξη θηλυκών ουσιαστικών σε *-ης*⁹⁶ θα δημιουργούσε πρόβλημα κατά την κλίση τους, ενώ η ύπαρξη θηλυκών ουσιαστικών σε *-έας* και *-ιάς* αντιβαίνει στην ίδια τη φύση της γλώσσας που δεν τα χρησιμοποίησε ποτέ στην πορεία της ως δηλωτικά θηλυκών ουσιαστικών. Ταυτόχρονα απορρίπτει τον σχηματισμό τους με τα επιθήματα *-ίνα* και *-αίνα*, διότι τα θεωρεί καθαρά ανδρωνυμικά (Κριαράς 1988, 114-118).

⁹⁵ Στηριζόμενος στην παρατήρηση του Τριανταφυλλίδη στη Νεοελληνική Γραμματική ότι «*η λαϊκή γλώσσα δημιουργεί συνήθως τις λέξεις που χρειάζονται κατά τα παραπάνω πρότυπα*», δηλαδή τα επιθήματα (*-τρια, -τρα, -ισσα, -ίνα, -αίνα, -α*) ο Τσοπανάκης ([1977] 1982, 326-327) θεωρεί ότι ο δισταγμός αυτός δεν προέρχεται από τους/τις απλούς/-ές ομιλητές/-ριες, που ορίζουν τη νόρμα χρησιμοποιώντας υπάρχοντα παραγωγικά επιθήματα, αλλά από άτομα με υψηλό μορφωτικό επίπεδο που επιλέγουν είτε περιφραστικούς τύπους (*οι γυναίκες συγγραφείς*), είτε τύπους των αρσενικών (*η συγγραφέας*) ή και ακόμα πιο συντηρητικούς τύπους της καθαρεύουσας (*η συγγραφέως*).

⁹⁶ Αν διατηρηθεί το αρσενικό επίθημα *-ης*, στην γενική ενικού δημιουργείται προβληματισμός για το πώς θα έπρεπε να σχηματίζεται: *της γυμνασιάρχη* ή *της γυμνασιάρχου*, τύποι που δεν συμφωνούν στο κλιτικό σύστημα των θηλυκών ουσιαστικών (Κριαράς 1988, 114-115).

Ωστόσο, ο Λυπουρλής (1990, 121-124) θεωρεί τα επιθήματα *-ίνα* και *-ισσα* ως τις ασφαλέστερες επιλογές για τον σχηματισμό των αντίστοιχων θηλυκών ουσιαστικών από αρσενικά σε *-ος*, διότι εξασφαλίζουν με το καταληκτικό φωνήεν *-α* τη δήλωση του θηλυκού γραμματικού γένους και παρέχουν μια ομαλότερη κλίση του θηλυκού (κυρίως της γενικής ενικού). Τα ίδια πλεονεκτήματα υποστηρίζει ότι εξασφαλίζει και το επίθημα *-τρια* για τον σχηματισμό θηλυκών από ‘αρσενικά επαγγελματικά’ σε *-της* (*η βουλευτρια* < *ο βουλευτής*). Τέλος, για τα αρσενικά επαγγελματικά με τα επιθήματα *-άρχης*, *-δίκης*, *-μέτρης*, *-πώλης* θεωρεί ότι για τον σχηματισμό των αντίστοιχων θηλυκών τους ορθότερο είναι το επίθημα *-ισσα* (*γυμνασιάρχισσα*, *νομάρχισσα*), το οποίο επιλύει και τον προβληματισμό γύρω από τον σχηματισμό της κλιτικής των θηλυκών σε *-ης* (*κυρία γυμνασιάρχη* ή *κυρία γυμνασιάρχα*) (Λυπουρλής (1990, 125-129).

Σε αυτό το πλαίσιο των αρχικών ερευνών διατυπώθηκαν και οι πρώτες παρατηρήσεις σχετικά με την τήρηση της συμφωνίας μεταξύ των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ και των προσαρτημάτων τους. Συγκεκριμένα, η συμφωνία γραμματικού γένους μεταξύ ορισμένων επιθέτων με τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ σε *-ος* δεν τηρείται, καθώς συνηθίζεται να μην χρησιμοποιείται ο θηλυκός τύπος τους, αλλά ο αρσενικός (*η *προεδρεύων αντιπρόεδρος* αντί *η προεδρεύουσα αντιπρόεδρος*) (Κριαράς 1988, 30-32). Σύμφωνα με τον Κριαρά (1988, 31), αυτού του είδους η ασυμφωνία⁹⁷ μπορεί να επιλυθεί είτε με τον σχηματισμό του θηλυκού επιθέτου (*η προεδρεύουσα αντιπρόεδρος*), είτε με την περιφραστική δήλωσή του (*η αντιπρόεδρος που προέδρευε*). Με τη συμφωνία γένους επιθέτων ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ σχετίζεται και ο προβληματισμός για τη σωστή προσαρμογή στο μορφολογικό και κλιτικό σύστημα της νέας ελληνικής των αρχαιοελληνικών επιθέτων σε *-ων* (*ο ευγνώμων*, *ο μείζων*) και σε *-ης* και *-ες*. Η χρήση συνώνυμων λέξεων με μη προβληματικά επιθήματα για τη νέα ελληνική, καθώς και η χρήση περιφραστικής δήλωσης του νοήματος φαίνεται να αποτελούν τις κατάλληλες επιλογές για την αποφυγή ασυμφωνίας. Τέλος, ανάλογος προβληματισμός παρατηρήθηκε και για τα θηλυκά επίθετα σε *-ος*, που παρόλο που είχαν μειωθεί ήδη κατά την πορεία της ελληνικής και είχαν μεταπλαστεί με τα επιθήματα *-η* και *-α*,

⁹⁷ Η ύπαρξή της οφείλεται στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, που ενώ έχει καθιερώσει ως επίσημη γλώσσα διδασκαλίας τη δημοτική δεν τη διδάσκει πλήρως και συνεχίζει και διαιωνίζει τύπους της καθαρεύουσας (Κριαράς 1988, 31).

συνεχίζουν να συνοδεύουν θηλυκά ουσιαστικά, δημιουργώντας αντιγραμματικές καταλήξεις κατά την κλίση τους (η **γενεσιουργός αιτία> οι γενεσιουργές αιτίες*⁹⁸) (Λυπουρλής 1990, 118-120, 130-133).

Σε δεύτερη φάση, η έρευνα των 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών' απομακρύνθηκε από τις ρυθμιστικές προτάσεις των παλαιότερων ερευνών για τον μορφολογικό σχηματισμό τους και στράφηκε στην περιγραφή της χρήσης τους υπό το πρίσμα της κοινωνιογλωσσολογίας (Παυλίδου [2002] 2006, 48-51· Ιορδανίδου & Μάντζαρη 2005, 74). Παράλληλα, στο πλαίσιο της φεμινιστικής γλωσσολογίας διεξάγονται μελέτες και για άλλα θέματα γλωσσικού σεξισμού⁹⁹.

Με την πιλοτική έρευνα της Παυλίδου (1985) μελετήθηκαν για πρώτη φορά οι γλωσσολογικοί και κοινωνικοί παράγοντες που επιδρούν στην επιλογή είτε του λόγιου τύπου με 'διγενές' επίθημα, είτε του τύπου της δημοτικής με θηλυκό επίθημα, όσο αφορά τα 'θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά' που εμφανίζουν διτυπίες (Παυλίδου [2002] 2006, 49). Ο σχηματισμός 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών' με θηλυκά επιθήματα παρατηρείται πιο συχνά όταν τα 'αρσενικά επαγγελματικά ουσιαστικά' λήγουν σε *-ας* και *-ης* (επιθημάτων που δεν ήταν 'διγενή' σε παλαιότερες φάσεις της ελληνικής γλώσσας) και πιο σπάνια όταν έχουν το επίθημα *-ος* (επίθημα που ήταν και παλαιότερα 'διγενές'), γεγονός που υποδεικνύει ότι το γλωσσικό υπόστρωμα που προϋπήρχε σε πρωτότερες φάσεις της δημοτικής επηρεάζει το γλωσσικό αίσθημα. Εξωγλωσσικοί παράγοντες, όπως το φύλο σε σχέση με την ηλικία ή σε σχέση με τη συνείδηση της γυναικείας ταυτότητας, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην επιλογή του τύπου, ενώ σε επίσημες περιστάσεις παρατηρήθηκε η προτίμηση των λογιότερων τύπων των 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών' από ότι η χρήση των αντίστοιχων τύπων της δημοτικής (Παυλίδου 1985, 216).

Η διπλή επανάληψη της ίδιας αυτής έρευνας από τη συγκεκριμένη ερευνήτρια στα μετέπειτα χρόνια, επιβεβαίωσε ότι το γλωσσικό αίσθημα των ομιλητών και ομιλητριών είχε συμφιλιωθεί περισσότερο με το διγενές επίθημα *-ος* και την προτίμηση

⁹⁸ Η κατάληξη *-ες* σχηματίζεται από θηλυκά επίθετα σε *-α* και όχι σε *-ος* (*γενεσιουργός*) (Λυπουρλής 1990, 119-120).

⁹⁹ Επιπλέον έχουν διεξαχθεί και αρκετές κοινωνιογλωσσολογικές έρευνες για την ελληνική γλώσσα, οι οποίες δεν εστιάζουν στον γλωσσικό σεξισμό, αλλά στη μελέτη της διαφορετικής γλωσσικής συμπεριφοράς μεταξύ γυναικών και ανδρών (Παυλίδου [2002] 2006, 56-63).

λόγιων τύπων¹⁰⁰ μένοντας μακριά από τις προτάσεις του Τριανταφυλλίδη ([1953] 1963) για τον μορφολογικό σχηματισμό των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ (Παυλίδου [2002] 2006, 50-51). Ωστόσο, η Μακρή-Τσιπλάκου (1996, 435-446) παρατήρησε μέσω ποιοτικής εξέτασης παραδειγμάτων ομιλητών/-ριών της ελληνικής ότι υπάρχουν κάποιες θετικές ενδείξεις προσπάθειας μείωσης του γλωσσικού σεξισμού στην ελληνική γλώσσα.

Με πρότυπο την πιλοτική έρευνα της Παυλίδου (1985) ακολούθησαν και άλλες έρευνες στο ίδιο πλαίσιο, όπως η κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση του Μπασλή (1996) για τους παράγοντες διαφορετικής επιλογής τύπου των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’¹⁰¹, έρευνα που ανέδειξε ως σημαντικό κριτήριο επιλογής μορφολογικού τύπου των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ το υψηλό ή χαμηλό κοινωνικό κύρος του κάθε επαγγέλματος (Μπασλής 1996, 450-456). Παράλληλα άλλες σχετικές μελέτες εστίασαν στη σχέση των φύλων με τους τύπους της δημοτικής και της καθαρεύουσας (Αραποπούλου 1996, [2002] 2005) και στη σχέση του γραμματικού γένους και του φύλου με τον γλωσσικό σεξισμό και τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ (Παυλίδου κ.ά. 2015). Σε λεξιλογικό επίπεδο ερευνήθηκε η τυποποίηση ή μη των διάφορων κατηγοριών των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ (Ιορδανίδου & Μάντζαρη 2005), καθώς και οι πρακτικές που εφαρμόζονται στη λεξιλογική αναπαράσταση των φύλων και που επιβεβαιώνει την κυριαρχία του αρσενικού φύλου έναντι του θηλυκού, γεγονός που αντανακλά την ίδια την ελληνική κοινωνία και επιβεβαιώνει τη θέση της φεμινιστικής γλωσσολογίας σχετικά με την απουσία των γυναικών από τη γλώσσα (Παυλίδου κ.ά. 2004).

Ωστόσο, το ερευνητικό ενδιαφέρον σχετικά με την ύπαρξη γλωσσικού σεξισμού στη νέα ελληνική γλώσσα δεν περιορίζεται μονάχα στην έρευνα για τον μορφολογικό σχηματισμό των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’, αλλά επεκτείνεται, αν και περιορισμένα, και στη μελέτη λέξεων που από τη σημασιολογική ανάλυσή τους γίνεται αντιληπτό ότι εμπεριέχουν έμφυλες συνδηλώσεις. Ανάμεσα σε αυτές τις έρευνες αξίζει να αναφερθεί η μελέτη της Μακρή-Τσιπλάκου (1984) για τις υποτιμητικές

¹⁰⁰ Η χρήση των πρότυπων τύπων συνδέεται με την προσπάθεια απόκτησης κύρους και δηλώνει ταυτόχρονα την τάση συντηρητισμού προς τις γλωσσικές εξελίξεις (Παυλίδου [2002] 2006, 58).

¹⁰¹ Σύμφωνα με τον Μπασλή (1996, 449) η σύγχυση που επικρατεί σχετικά με το ποιος τύπος είναι ο ορθότερος συνδέεται και με την απουσία των δημοτικών τύπων των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ από τη σχολική εκπαίδευση και τα σχολικά εγχειρίδια.

συνδηλώσεις ορισμένων προσφωνήσεων προς τις γυναίκες κάνοντάς τες αόρατες ως ξεχωριστά άτομα και ορίζοντάς τες μέσω του φύλου τους ή μέσω του συζύγου τους (Μακρή-Τσιλιπάκου 1984, 234-235) και η πιο στοχευμένη μελέτη του Ντάλτα (1992) για την περίπτωση της λέξης ‘επανδρώνω’ και της ανάγκης αντικατάστασής της από τη λέξη ‘στελεχώνω’¹⁰².

Στο πλαίσιο της φεμινιστικής γλωσσολογίας οι πιο πρόσφατες έρευνες μελετούν τον γλωσσικό σεξισμό προς το γυναικείο φύλο σε σχέση με τον κοινοβουλευτικό λόγο (Georgalidou 2016· Lampropoulou & Georgalidou 2017) και γενικότερα σε σχέση με τον δημόσιο λόγο (Γεωργαλίδου & Λαμπροπούλου 2016· Γεωργαλίδου κ.ά. 2018). Οι συγκεκριμένες έρευνες διεξάγονται τόσο στο επίπεδο της σημασιολογίας-πραγματολογίας, όσο και ως προς τη γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους στη σύνταξη των ουσιαστικών και των προσαρτημάτων τους, δηλαδή ως προς όλες τις μορφές γλωσσικού σεξισμού που σύμφωνα με την Τσοκαλίδου (1996, 23-35) παρατηρούνται στην ελληνική γλώσσα.

Η χρήση του αρσενικού γένους ως γενικευτικού, που παρατηρείται σε όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες, πρόκειται για αυτό που η Μακρή-Τσιλιπάκου (1996) ονόμασε «γενετική» ή «ρυθμιστική» χρήση του αρσενικού γραμματικού γένους. Τα τελευταία χρόνια, όπως αναφέρθηκε, η γενικευτική χρήση αρσενικού δέχεται μία προσπάθεια αναθεώρησής της (Τσοκαλίδου 1996, 25-35). Στην ελληνική γλώσσα η πρώτη προσπάθεια αναθεώρησης του γενικευτικού αρσενικού έγινε με τον ‘Οδηγό μη Σεξιστικής Γλώσσας για τον Δημόσιο Ελληνικό Λόγο’ (Τσοκαλίδου 1996) και πολύ πρόσφατα με τον ‘Οδηγό χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014). Ο τελευταίος αυτός οδηγός δημιουργήθηκε στο πλαίσιο της ‘Ένταξης της ισότητας των φύλων στη γλώσσα των διοικητικών εγγράφων’ και αποτελεί ένα εξειδικευμένο και ταυτόχρονα εύχρηστο εργαλείο που βοηθάει στην κατανόηση του γλωσσικού σεξισμού και στην αναγνώρισή του στα διοικητικά έγγραφα. Ταυτόχρονα περιλαμβάνει προτάσεις που υποδεικνύουν μεθόδους

¹⁰² Το ‘επανδρώνω’ χαρακτηρίζεται από ουδετερότητα ως προς την κοινωνική ιεραρχία, αλλά σημασιολογικά διαθέτει ανδροκρατικό πυρήνα και η χρήση του υποδηλώνει την υποχρεωτική παρουσία ανδρών. Το ρήμα ‘στελεχώνω’ δεν περιέχει αυτόν τον σημασιολογικό περιορισμό ως προς τη δήλωση του φύλου και έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί στη δήλωση ατόμων και των δύο φύλων που απασχολούνται τόσο σε χαμηλότερες ιεραρχικά επαγγελματικές βαθμίδες, όσο και σε υψηλότερες ηγετικές βαθμίδες (διευθύντριες/διευθυντές) (Ντάλτα 1992, 272-275).

αποφυγής του γλωσσικού σεξισμού κατά τη σύνταξη των διοικητικών εγγράφων (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014, 4).

Στη συνέχεια θα εξεταστεί ο βαθμός εφαρμογής των προτάσεων του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014) σε πρόσφατα δημόσια έγγραφα, ώστε να εκτιμηθεί αν υπάρχουν ενδείξεις αλλαγής στη χρήση του γενικευτικού αρσενικού και επομένως ενδείξεις αντιμετώπισης του ιζηματοποιημένου γλωσσικού σεξισμού.

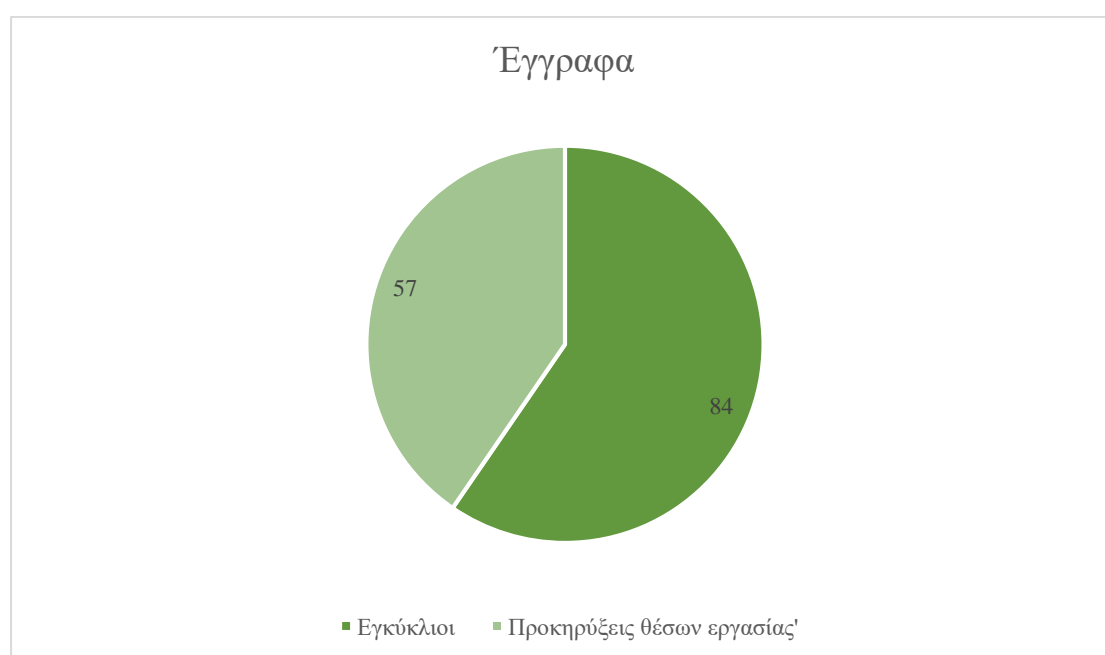
4.2 Μεθοδολογικά στοιχεία έρευνας

Με σκοπό μία αρχική εξέταση του ποσοστού εφαρμογής του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014)¹⁰³ από τους κρατικούς φορείς κρίθηκε απαραίτητη η συγκέντρωση πρόσφατου υλικού δημόσιων εν χρήσει εγγράφων, ώστε να έχουν συνταχθεί χρονικά έπειτα από τη δημοσίευσή του και την αποδοχή του από τους κρατικούς φορείς και επομένως να έχει λόγο η αποτίμηση της εφαρμογής του. Για αυτό τον σκοπό συγκεντρώθηκε και αξιοποιήθηκε υλικό από την ιστοσελίδα του προγράμματος ‘Διαύγεια’ (<https://diavgeia.gov.gr/>) του Υπουργείου Διοικητικής Ανασυγκρότησης, το οποίο αναρτά διαδικτυακά το σύνολο των αποφάσεων πράξεων των διοικητικών και κυβερνητικών οργάνων από τον Οκτώβριο του 2010 (<https://diavgeia.gov.gr/info>). Συγκεκριμένα, επιλέχθηκαν οι κατηγορίες ‘Εγκύκλιοι’ και ‘Προκηρύξεις θέσεων εργασίας’ των Υπουργείων του προγράμματος ‘Διαύγεια’, καθώς αποτελούν κατηγορίες εγγράφων που απευθύνονται στο ευρύτερο κοινό και επομένως και στα δύο φύλα. Το είδος της δειγματοληψίας, που εφαρμόστηκε στη συνέχεια για τη συγκέντρωση εγγράφων από αυτές τις κατηγορίες ήταν η ‘απλή τυχαία δειγματοληψία’, που σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο ([2005] 2015, 151) επιτρέπει την επιλογή του δείγματος μέσα από το σύνολο του ‘πληθυσμού’ με τυχαίο τρόπο και όχι με βάση υποκειμενικά κριτήρια.

¹⁰³ Στο εξής θα αναφέρεται και απλά ως ‘Οδηγός’.

4.2.1 Αναλυτική περιγραφή του δείγματος

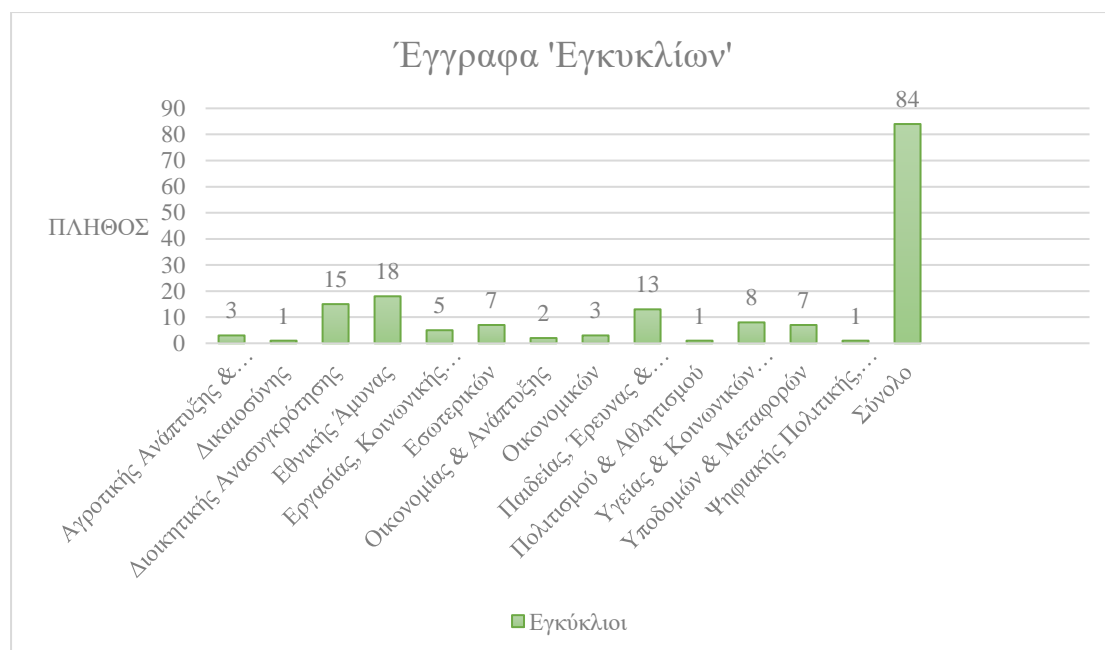
Σύμφωνα με τη μεθοδολογία που εφαρμόστηκε, το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 141 έγγραφα υπουργείων (Παράρτημα Ι) που αναρτήθηκαν στη 'Διαύγεια' στις κατηγορίες 'Εγκύκλιοι' και 'Προκηρύξεις θέσεων εργασίας' την περίοδο του μήνα Σεπτεμβρίου του 2017 (01/09/2017 έως και 30/09/2017), που ορίστηκε τυχαία ως περίοδος λήψης του δείγματος. Πρόκειται για 84 έγγραφα από την κατηγορία 'Εγκύκλιοι' και 57 από την κατηγορία 'Προκηρύξεις θέσεων εργασίας' (Γράφημα 1).

Γράφημα 1: Κατανομή εγγράφων ανά κατηγορία εγγράφων της Διαύγειας.

Ειδικότερα, η κατανομή των εγγράφων ανά υπουργείο από την κατηγορία 'Εγκύκλιοι' που συγκεντρώθηκε στο δείγμα παρουσιάζεται στο Γράφημα 2. Τα υπόλοιπα υπουργεία που συμμετέχουν στο πρόγραμμα Διαύγεια (Εξωτερικών, Μεταναστευτικής Πολιτικής, Ναυτιλίας και Νησιωτικής Πολιτικής, Περιβάλλοντος

και Ενέργειας, Τουρισμού) τη συγκεκριμένη περίοδο που ορίστηκε η συλλογή δείγματος και στη συγκεκριμένη κατηγορία εγγράφων δεν δημοσίευσαν έγγραφα στο πρόγραμμα Διαύγεια.

Γράφημα 2: Έγγραφα κατηγορίας 'Έγκυκλίων' ανά Υπουργείο.

Για την κατηγορία των εγγράφων 'Προκηρύξεις θέσεων εργασίας' η κατανομή των εγγράφων ανά υπουργείο παρουσιάζεται στο Γράφημα 3. Τα υπόλοιπα υπουργεία που συμμετέχουν στο πρόγραμμα Διαύγεια (Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Διοικητικής Ανασυγκρότησης, Εξωτερικών, Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης & Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Μεταναστευτικής Πολιτικής, Οικονομίας και Ανάπτυξης, Οικονομικών, Περιβάλλοντος και Ενέργειας, Τουρισμού, Υγείας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Υποδομών και Μεταφορών, Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης) τη συγκεκριμένη περίοδο δειγματοληψίας δεν δημοσίευσαν διαδικτυακά κάποιο έγγραφο στη συγκεκριμένη κατηγορία εγγράφων.

Γράφημα 3: Έγγραφα κατηγορίας 'Προκηρύξεις' ανά Υπουργείο.

Στον συγκεντρωτικό πίνακα (Πίνακας 3), που ακολουθεί, διακρίνεται το πλήθος των εγγράφων της έρευνας ανά κατηγορία καταχώρησής τους στο πρόγραμμα της Διαύγειας σε σχέση με το υπουργείο σύνταξής τους. Στις τελευταίες δύο στήλες αναγράφεται το συνολικό πλήθος εγγράφων που παρέχει για τη συγκεκριμένη περίοδο εξέτασης το κάθε υπουργείο στο δείγμα της έρευνας:

Υπουργείο	Έγκυκλιοι	Προκηρύξεις	Σύνολο	Σύνολο %
Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων	3	0	3	2,13
Δικαιοσύνης, Διαφάνειας & Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων	1	1	2	1,42
Διοικητικής Ανασυγκρότησης	15	0	15	10,64
Εθνικής Άμυνας	18	3	21	14,89
Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης & Κοινωνικής Αλληλεγγύης	5	0	5	3,55
Εσωτερικών	7	2	9	6,38
Ναυτιλίας & Νησιωτικής Πολιτικής	0	5	5	3,55
Οικονομίας & Ανάπτυξης	2	0	2	1,42
Οικονομικών	3	0	3	2,13
Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων	13	27	40	28,37
Πολιτισμού & Αθλητισμού	1	19	20	14,18
Υγείας & Κοινωνικών Ασφαλίσεων	8	0	8	5,67
Υποδομών & Μεταφορών	7	0	7	4,96

Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών & Ενημέρωσης	1	0	1	0,71
Σύνολο	84	57	141	100

Πίνακας 3: Κατανομή εγγράφων ανά είδος και Υπουργείο.

4.2.2 Ταξινόμηση και αρχειοθέτηση των στοιχείων/υποκειμένων (elements) της έρευνας

Αρχικά τα έγγραφα, στοιχεία/υποκείμενα, της έρευνας, ταξινομήθηκαν και αρχειοθετήθηκαν σε πίνακα excel με βάση τις εξής πληροφορίες για το κάθε έγγραφο:

α) Ονομασία εγγράφου: Σε αυτό το πεδίο καταχωρήθηκε ο Αριθμός Διαδικτυακής Ανάρτησης (ΑΔΑ) του κάθε εγγράφου.

β) Φορέας σύνταξης-Υπουργείο: Σε αυτό το πεδίο καταγράφηκε το Υπουργείο από το οποίο συντάχθηκε και δημοσιεύθηκε το κάθε έγγραφο.

γ) Διεύθυνση σύνταξης: Το πεδίο διεύθυνση σύνταξης λειτούργησε συμπληρωματικά προς το προηγούμενο πεδίο, ώστε να δηλωθούν πιο συγκεκριμένα στοιχεία ως προς το ποια συγκεκριμένη διεύθυνση του κάθε υπουργείου δημιούργησε το εκάστοτε έγγραφο.

δ) Κατηγορία στη Διαύγεια: Στο συγκεκριμένο πεδίο συμπληρώθηκε από ποια κατηγορία ομαδοποίησης εγγράφων της Διαυγείας ανακτήθηκε το κάθε έγγραφο, δηλαδή από τις κατηγορίες ‘Εγκύκλιοι’ ή ‘Προκηρύξεις’.

ε) Τύπος εγγράφου: Σε αυτό το πεδίο καταγράφηκε το είδος του κάθε εγγράφου, το οποίο τις περισσότερες φορές αναφερόταν μέσα στο ίδιο το έγγραφο. Στο μεγαλύτερο μέρος των εγγράφων το είδος τους δεν ταυτιζόταν με τον τίτλο των κατηγοριών της ‘Διαύγειας’ από τις οποίες αντλήθηκε το υλικό, δηλαδή των ‘Προκηρύξεων’ και των ‘Εγκυκλίων’. Τα βασικά είδη των εγγράφων ήταν τα εξής:

- Ανακοινώσεις, Ανακοινώσεις πρόσληψης, Ανακοίνωση για τη σύναψη σύμβασης εργασίας ορισμένου χρόνου, Ανακοινώσεις Προκηρύξεων Θέσεων-Προσκλήσεων
- Προκήρυξη, Προκηρύξεις πλήρωσης θέσεων, Προκήρυξη διαγωνισμού, Προκηρύξεις-προσκλήσεις, Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος για απόσπαση, Προκήρυξη Μετάταξης, Πρόσκληση μόνιμων εκπαιδευτικών ΠΕ & ΔΕ, Προκηρύξεις πρόσληψης (επιστημονικού προσωπικού, εργατοτεχνικού

προσωπικού, διδακτικού προσωπικού κ.λπ.), Συμπληρωματική Πρόσκληση Επιτυχόντων, Πρόσκληση επιτυχόντων, Πρόσκληση επιλαχόντων

- Αποφάσεις, Αποφάσεις προσκλήσεων εκδήλωσης ενδιαφέροντος, Αποφάσεις Αποσπάσεων υπαλλήλων, Αποφάσεις προκήρυξης διαγωνισμού, Απόφαση Πρόσληψης, Αποφάσεις για Εισαγωγικές Εξετάσεις
- Ανάκληση πρόσκλησης εκδήλωσης ενδιαφέροντος
- Αιτήσεις-Υπεύθυνες Δηλώσεις, Παραρτήματα αναγνώρισης τίτλων γνώσης Η/Υ και Ξένων γλωσσών.
- Λήψεις μέτρων προστασίας, Λήψη μέτρων διασφάλισης της Δημόσιας Υγείας
- Ενημερώσεις
- Κοινοποίηση-Γνωστοποίηση Διατάξεων, Εφαρμογές Διατάξεων, Τροποποίηση διατάξεων, Γνωστοποιήσεις, Γνωστοποίηση ρυθμίσεων, Τροποποιήσεις, Κοινοποιήσεις
- ΦΕΚ
- Ειδική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας
- Οδηγίες, Κατευθυντήριες Οδηγίες, Παροχή συμπληρωματικών οδηγιών, Οδηγίες για χρηματοδότηση προγραμμάτων
- Διευκρινίσεις, Παροχή Πρόσθετων Διευκρινίσεων
- Εγγραφές εισαγομένων Αλλοδαπών-Αλλογενών στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, Εγγραφές Αλλοδαπών Μαθητών
- Εγκύκλιοι, Εγκύκλιος Πλαισίου Λειτουργίας, Διευκρινιστική Εγκύκλιος
- Διαβιβάσεις εγγράφων
- Διόρθωση
- Μητρώα Εξουσιοδοτήσεων

ς) Ημερομηνία σύνταξης: Στο πεδίο αυτό σημειώθηκε η ημερομηνία σύνταξης ή ανάρτησης του εγγράφου, όπως αναγραφόταν στο ίδιο το έγγραφο. Σε κάποιες περιπτώσεις η ημερομηνία αντιστοιχεί στην ημερομηνία της τελευταίας τροποποίησης του εγγράφου και όχι στην ημερομηνία της αρχικής δημοσίευσης του εγγράφου.

ζ) Παρατηρήσεις: Σε αυτό το πεδίο καταγράφηκαν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με το κάθε έγγραφο και τη μικρο-δομή του ως προς τη χρήση των 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών'. Λαμβάνοντας υπόψη τη σπουδαιότητα της πρόσληψης του κειμένου ως ολότητα το κάθε έγγραφο κατηγοριοποιήθηκε ανάλογα με το βαθμό γλωσσικού σεξισμού που παρουσιάζει σε τέσσερις βασικές κατηγορίες, σε αντιστοιχία

με τη στατιστική απεικόνιση των αποτελεσμάτων της έρευνας που προηγήθηκε της σύνταξης του παρόμοια με τον ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014, 86-132): 1) έγγραφα που δεν διαθέτουν γλωσσικά στοιχεία συναφή με φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού που εξετάζει η παρούσα έρευνα, 2) έγγραφα συνταγμένα αποκλειστικά στο γενικευτικό αρσενικό, 3) έγγραφα στα οποία χρησιμοποιούνται και τα δύο γένη, αλλά χωρίς τη συστηματική δήλωση του θηλυκού γένους και 4) έγγραφα με τη συστηματική χρήση και δύο γενών.

η) Παραλήπτες/-ριες: Το πεδίο αυτό περιλαμβάνει πληροφορίες για τους/τις παραλήπτες/-ριες (κοινό, προσωπικό, υπουργεία, υπηρεσίες κ.λπ.) του εγγράφου, που δηλώνονται στον ‘πίνακα αποδεκτών’ του εκάστοτε εγγράφου. Σε ελάχιστες περιπτώσεις εγγράφων ο ‘πίνακας αποδεκτών’ παραλείπεται (ΑΔΑ: 7Χ6Υ6-ΨΑΓ, Ψ6ΔΩ6-ΥΣΛ, Ω7ΦΧ6-ΙΓΒ, ΩΞΙ46-ΓΗΥ, ΩΤΜ76-ΧΕΒ, ΩΖΘΙ465ΧΙ8-7ΧΙ) ή δεν είναι ολοκληρωμένος (ΑΔΑ: ΨΒΗ0Η-ΣΩΦ, ΩΕΩΥΗ-195) και έτσι το αντίστοιχο πεδίο δεν συμπληρώθηκε.

θ) Ανάλυση εγγράφου με το λογισμικό QDA Miner¹⁰⁴: Στο συγκεκριμένο πεδίο σημειώθηκε αν το έγγραφο, πέρα από την ανάλυση ‘με το χέρι’, αναλύθηκε από το λογισμικό ανάλυσης δεδομένων QDA Miner για την ποσοτική ανάλυση της έρευνας. Η πλειοψηφία των εγγράφων αναλύθηκε από το συγκεκριμένο λογισμικό με εξαίρεση ελάχιστα έγγραφα τα οποία παρουσίασαν δυσκολία στην ‘ανάγνωσή’ τους από το λογισμικό, καθώς ήταν κωδικοποιημένα (ΑΔΑ: Ω70Ρ4653ΠΩ-6ΓΩ, ΩΣ5Λ4653ΠΩ-ΛΥΡ, 7ΗΦΝ4653ΠΣ-1ΩΥ, 7ΧΝΟ4653ΠΣ-ΡΗ5, 732Α4653ΠΣ-Μ6Υ, ΨΕΑΕ4653ΠΣ-0Τ8, ΩΗΛΩ4653ΠΣ-ΘΗΥ, ΩΙΨΗ4653ΠΣ-ΒΣ2, 6ΚΤΕ4653Π4-ΘΣΤ, 7ΧΔΨ4653Π4-ΚΥΥ, 94ΙΒ4653Π4-ΕΘ1, 7ΓΕ846501Ω-ΔΡΡ, ΩΖΘΙ465ΧΙ8-7ΧΙ, ΩΙΤ4Η-301).

Ο πίνακας αρχειοθέτησης-ταξινόμησης excel, που δημιουργήθηκε, στη συνέχεια μεταφορτώθηκε στο λογισμικό ανάλυσης δεδομένων QDA Miner μαζί με τα αντίστοιχα έγγραφα, ώστε παράλληλα με την ποιοτική ανάλυση (‘με το χέρι’) να γίνει και η ποσοτική ανάλυση των δεδομένων.

¹⁰⁴ Το λογισμικό QDA Miner παρέχει τη δυνατότητα ποιοτικής ανάλυσης εγγράφων και στη συνέχεια με τη χρήση κατάλληλων εργαλείων τη μετατροπή των δεδομένων της ποιοτικής ανάλυσης σε ποσοτικά αποτελέσματα (<https://provalisresearch.com/products/qualitative-data-analysis-software/>).

4.2.3 Ανάλυση δεδομένων έρευνας

Κατά την ανάλυση του δείγματος το σύνολο των εγγράφων επεξεργάστηκε ποιοτικά (141 έγγραφα) και ποσοτικά (127 έγγραφα) σε σχέση με τη χρήση των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ και τον γλωσσικό σεξισμό που εκφράζεται τόσο ιζηματοποιημένα με τη μορφολογία τους, όσο και με την απλή απουσία δήλωσής τους και τη χρήση του γενικευτικού αρσενικού. Καθώς η ανάλυση της συγκεκριμένης έρευνας υιοθετηθεί την προσέγγιση της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, σε πρώτο επίπεδο για τις ανάγκες της μικροανάλυσης αναζητήθηκαν τα γλωσσικά στοιχεία που συντελούν στην αναπαραγωγή ή αμφισβήτηση έμφυλων ταυτοτήτων (Λαμπροπούλου 2014, 426-429) και επομένως συνδέονται με τον γλωσσικό σεξισμό ή με την ίση γλωσσική αναπαράσταση και των δύο φύλων. Σε πρώτη φάση κατά τη μικροανάλυση των εγγράφων για την αναζήτηση φαινομένων γλωσσικού σεξισμού το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε:

1) στη μορφολογία των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ και του γένους που δηλώνουν:

- αρσενικό επαγγελματικό ουσιαστικό με αρσενικό επίθημα και κατ’ επέκταση γενικευτικό αρσενικό
- θηλυκό επαγγελματικό ουσιαστικό με χρήση θηλυκού επιθήματος
- διγενές επαγγελματικό ουσιαστικό με τη χρήση διγενούς επιθήματος
- ταυτόχρονη χρήση αρσενικού και θηλυκού επαγγελματικού ουσιαστικού
- ουδέτερο επαγγελματικό ουσιαστικό
- τύπους που συνδέονται με το φαινόμενο της υπερδιόρθωσης
- ονόματα που η λεξική τους σημασία συνδέεται με φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού.

2) στη συντακτική συμφωνία του γένους των προσαρτημάτων, αντωνυμιών και άρθρων των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’, τόσο στις περιπτώσεις παράλληλης χρήσης αρσενικού και θηλυκού ονόματος, όσο και στις περιπτώσεις των διγενών προκειμένου να μελετηθεί αν δηλώνουν και τα δύο γένη ή μονάχα το αρσενικό.

Σε δεύτερη φάση μέσω της αναζήτησης όλων αυτών των γλωσσικών στοιχείων για τη μικροανάλυση των κειμένων επιτυγχάνεται και η εξέταση εφαρμογής των βασικών προτάσεων-τακτικών που προτείνει ο ‘Οδηγός χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014), δηλαδή:

- της ταυτόχρονης χρήσης θηλυκού και αρσενικού γένους στη δήλωση των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ είτε μέσω διαφορετικών επιθημάτων, είτε στην

περίπτωση ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ με διγενές επίθημα στον ενικό αριθμό με την ταυτόχρονη δήλωση αρσενικού και θηλυκού άρθρου

- στην περίπτωση αμφισημιών-διγενών ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ στον πληθυντικό αριθμό της χρήσης της επεξήγησης ‘γυναίκες και άνδρες’
- της συμφωνίας γένους των προσαρτημάτων και αντωνυμιών τους και
- της πρόταξης του θηλυκού γένους για λόγους αφύπνισης κατά του γλωσσικού σεξισμού.

Κατά την ποιοτική και ποσοτική ανάλυση των κειμένων το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε κυρίως σε εκείνα τα ουσιαστικά που απευθύνονται στο ευρύτερο κοινό, ενώ δεν υπολογίστηκαν οι γλωσσικές επιλογές που ήταν εντός εισαγωγικών ως αποσπάσματα νόμων, άρθρων, προεδρικών διαταγμάτων κ.λπ., καθώς και οι γλωσσικές επιλογές στους τίτλους σχολών, υπηρεσιών, υπουργείων, διευθύνσεων κ.λπ.. Οι συγκεκριμένες γλωσσικές επιλογές στην ουσία δεν αποτελούν επιλογές του/της συντάκτη/-ριας του εκάστοτε εγγράφου, αλλά αναπαραγωγή παλαιότερων κειμένων και τίτλων και για τον λόγο αυτό δεν κρίθηκε σωστή η ανάλυσή τους. Δεν μετρήθηκαν επίσης οι προσφωνήσεις προς τα αρσενικά άτομα, αλλά παρατηρήθηκε αν τηρούνται οι θηλυκοί τύποι προσφωνήσεων προς τα θηλυκά πρόσωπα.

Ταυτόχρονα, πέρα από την προτασιακή ανάλυση του κάθε κειμένου, μεγάλη βαρύτητα δόθηκε και στην κειμενική ανάλυση, στην πρόσληψη, δηλαδή, του κάθε κειμένου ως ολότητα και ως μονάδα ανάλυσης. Εξετάστηκε, επομένως, αν τηρείται συνέπεια των προτάσεων του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014) στο σύνολο του κειμένου και όχι επιλεκτικά σε ορισμένα χωρία. Όπως υποστηρίχθηκε στον ‘Οδηγό χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014), όταν ένα έγγραφο είναι συντεταγμένο στο αρσενικό γένος -γεγονός που αποδεικνύουν και τα προσαρτήματα- τότε όλο το έγγραφο διαβάζεται σαν «αρσενικό». Το ίδιο κατ’ επέκταση ισχύει και στις περιπτώσεις που σε κάποια σημεία του κειμένου χρησιμοποιούνται μεν και τα δύο γένη, αλλά η τακτική αυτή δεν εφαρμόζεται συστηματικά στο σύνολό του.

Σε δεύτερο επίπεδο με βάση την Κριτική Ανάλυση Λόγου (Λαμπροπούλου 2014, 426-429) εξετάστηκε το μακρο-επίπεδο των κειμένων. Επιχειρήθηκε να αναλυθεί η ιδεολογία βάσει της οποίας τα συγκεκριμένα δημόσια έγγραφα συντάχθηκαν από τον φορέα δημιουργίας τους. Επίσης, επιχειρήθηκε να οριστούν ποια είναι τα πρόσωπα που ενεργούν στο κείμενο (*agents*) ή στα οποία απευθύνεται το κείμενο (*patients*) και

πώς αυτά τα πρόσωπα τοποθετούνται από τον/την δημιουργό των κειμένων σε συνάρτηση με τους διάφορους λόγους στο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο που λειτουργούν. Αφενός σε αυτό το πλαίσιο επιχειρήθηκε η σύνδεση των αποτελεσμάτων με τα συμπεράσματα του τρίτου κεφαλαίου της διαχρονικής εξέτασης της μορφολογίας των ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’ σχετικά με τον ιζηματοποιημένο γλωσσικό σεξισμό, που αναπαράγεται μέσω των διγενών ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’. Αφετέρου συνδέθηκε με το ποσοστό επιτυχούς υιοθέτησης από τους κρατικούς φορείς των προτάσεων του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014), που μπορούν να οδηγήσουν στον περιορισμό του γλωσσικού σεξισμού και επομένως στην ανατροπή της αναπαραγωγής κοινωνικών στερεοτύπων που αποτυπώνονται στις γλωσσικές αναπαραστάσεις του γυναικείου φύλου.

4.2.4 Ανάλυση στο μικρο-επίπεδο των εγγράφων

α) Προτασιακή ανάλυση (μονάδα ανάλυσης η ονοματική φράση)

Τα έγγραφα του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων περιλαμβάνουν ‘εγκυκλίους’ με λήψεις μέτρων προστασίας και ενημερώσεις. Στις ελάχιστες αναφορές ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ που περιέχονται σε αυτά χρησιμοποιείται το αρσενικό γένος (*αποδέκτες*), ενώ η χρήση ‘θηλυκού επαγγελματικού ουσιαστικού’ με θηλυκό επίθημα παρατηρείται μονάχα στον τύπο *η προϊσταμένη*, που λειτουργεί ως προσφώνηση προς συγκεκριμένη γυναίκα. Οι παρατηρήσεις αυτές επιβεβαιώνονται και στα έγγραφα, που αναλύθηκαν από το λογισμικό QDA Miner, το οποίο κατά την ανάλυση του κατέγραψε τα εξής δεδομένα¹⁰⁵ για το συγκεκριμένο υπουργείο:

Φαινόμενο γλωσσικού σεξισμού	Συχνότητα	Συχνότητα %
Αρσενικό γραμματικό γένος	6	100
Παράλληλη χρήση γενών	0	0
Διγενές ουσιαστικό	0	0
Περίπτωση αμφισημίας	0	0

¹⁰⁵ Η πλειοψηφία των εγγράφων όλων των υπουργείων που αναλύθηκαν από το λογισμικό QDA Miner περιλαμβάνει περισσότερα από ένα διαφορετικά φαινόμενα σεξισμού.

Ουδέτερο γένος	0	0
----------------	---	---

Πίνακας 4: Φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού στο Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων

Στα έγγραφα που συντάχθηκαν από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων περιλαμβάνονται ‘προκηρύξεις’ και ‘εγκύκλιοι’ με προκηρύξεις διαγωνισμού και ενημερώσεις. Η πλειοψηφία των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ που καταγράφονται σε αυτά τα έγγραφα παρατηρούνται στο αρσενικό γένος, στο οποίο συμφωνούν τα άρθρα, τα προσαρτήματα και οι αντωνυμίες τους (αποδέκτες, τον ιδιοκτήτη, σπουδαστών, δόκιμου εισηγητή, των επιτηρητών, στους υποψηφίους, δεκτοί όσοι, του υποψηφίου, οι υποψήφιοι, κάποιου υποψηφίου, οι εξεταστές, οι επιτυχόντες). Χρησιμοποιούνται επίσης και ορισμένα διγενή ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ (υπόχρεους, λειτουργών, αποφοίτων, παρέδρων, εισαγγελείς, ειρηνοδίκη, κάτοχοι, υπάλληλοι, παθολόγο, ψυχίατρο, ψυχολόγο, ιατρούς, προέδρων) ορισμένα εκ των οποίων συντάσσονται με αρσενικού γένους άρθρα, προσαρτήματα και αντωνυμίες (τους υπόχρεους, του ειρηνοδίκη, δικαστικοί υπάλληλοι, τους ιατρούς). Στα περισσότερα, όμως, διγενή ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ των συγκεκριμένων εγγράφων δημιουργούνται αμφισημίες, καθώς δεν εφαρμόζεται η πρόταση του ‘Οδηγού’ για την προσθήκη της φράσης ‘γυναίκες και άνδρες’ (δικαστικών λειτουργών, των διοριζομένων αποφοίτων, των εισακτέων, παρέδρων, εισαγγελείς, υποψηφίων, κάτοχοι, υπάλληλοι, παθολόγο, γενικό ιατρό, ψυχίατρο, ψυχολόγο, εκπαιδευομένων, προέδρων, εφετών). Παράλληλη χρήση και των δύο γενών δεν καταγράφεται και η χρήση ουσιαστικών ουδέτερου γένους χρησιμοποιείται ελάχιστα (τα μέλη). Τέλος, όσον αφορά τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ που παρατηρούνται, αυτά περιορίζονται σε προσφωνήσεις προς συγκεκριμένες γυναίκες με τη χρήση θηλυκού επιθέματος (η προϊσταμένη). Τα δεδομένα που καταγράφηκαν και αναλύθηκαν από το λογισμικό QDA Miner επιβεβαιώνουν τις παρατηρήσεις της ποιοτικής ανάλυσης:

Φαινόμενο γλωσσικού σεξισμού	Συχνότητα	Συχνότητα %
Αρσενικό γραμματικό γένος	158	79,80
Παράλληλη χρήση γενών	0	0
Διγενές ουσιαστικό	20	10,10
Περίπτωση αμφισημίας	17	8,58
Ουδέτερο γένος	3	1,52

Πίνακας 5: Φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας & Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

Στα έγγραφα του Υπουργείου Διοικητικής Ανασυγκρότησης περιλαμβάνονται ‘εγκύκλιοι’ με ποικίλα θέματα, όπως ανακοινώσεις προκηρύξεων θέσεων, τροποποίηση διατάξεων κ.ά.. Σε αυτά παρατηρούνται κυρίως ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ αρσενικού γένους των οποίων τα άρθρα, τα προσαρτήματα και οι αντωνυμίες, όταν δηλώνονται, βρίσκονται σε συμφωνία γένους μαζί τους (*αποδεκτών, προσλαμβανόμενοι, ‘τους υποψηφίους...έγκυρη συμμετοχή τους’, ‘του αξιολογούμενου ή του αξιολογητή’, των αξιολογητών, τους υφισταμένους, προϊσταμένου*). Επίσης, χρησιμοποιούνται αρκετά διγενή ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ (*υπαλλήλων, υπουργών, πολιτών, υπόχρεους, υπαλλήλους, εμπειρογνομόνων, υπουργούς, υφυπουργούς*), τα προσαρτήματα, όμως, των οποίων, όταν δηλώνονται, βρίσκονται αποκλειστικά σε αρσενικό γένος (*‘υπαλλήλων για τους οποίους’, ‘των αρμόδιων Υπουργών’, στους υπόχρεους, ‘ο αξιολογούμενος υπάλληλος’, τον υπάλληλο, ‘τον εκάστοτε υπόχρεο’, ‘όλους τους υπαλλήλους’, Εθνικού Εμπειρογνώμονα, αναπληρωτές υπουργούς*). Αρκετές είναι και οι περιπτώσεις αμφισημιών (*των ενδιαφερομένων, των προσλαμβανόμενων, των εργαζόμενων, ‘νέων Ευρωπαίων πολιτών’, των αξιολογούμενων, προϊσταμένων, υφισταμένων, εθνικών εμπειρογνομόνων*), καθώς η πρόταση του ‘Οδηγού’ για την προσθήκη της φράσης ‘γυναίκες και άνδρες’ δεν εφαρμόζεται σε καμία από αυτές τις περιπτώσεις. Το ουδέτερο γένος χρησιμοποιείται αρκετά πιο περιορισμένα (*ανθρώπινο δυναμικό, προσωπικό*), ενώ η παράλληλη χρήση των δύο γενών απουσιάζει. Όσον αφορά τη χρήση ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’, η χρήση τους περιορίζεται μονάχα σε προσφωνήσεις προς συγκεκριμένες γυναίκες με τη χρήση του διγενούς ‘επαγγελματικού ουσιαστικού’ και τη χρήση του θηλυκού άρθρου για τη δήλωση του φύλου (*η υπουργός, της υπουργού*). Η ποσοτική ανάλυση με το λογισμικό QDA Miner επιβεβαιώνει τις παρατηρήσεις της ποιοτικής ανάλυσης:

Φαινόμενο γλωσσικού σεξισμού	Συχνότητα	Συχνότητα %
Αρσενικό γραμματικό γένος	91	35,83
Παράλληλη χρήση γενών	0	0
Διγενές ουσιαστικό	75	29,53
Περίπτωση αμφισημίας	63	24,80
Ουδέτερο γένος	25	9,84

Πίνακας 6: Φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού στο Υπουργείο Διοικητικής Ανασυγκρότησης

Στα έγγραφα του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας συγκαταλέγονται προσκλήσεις και αποφάσεις προκηρύξεων, καθώς και ‘εγκύκλιοι’ για εισαγωγικές εξετάσεις σε

στρατιωτικές σχολές, κοινοποιήσεις, αποφάσεις, διοικητικά έγγραφα, ΦΕΚ. Σε αρκετά μεγάλο βαθμό παρατηρούνται ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ σε αρσενικό γένος στο οποίο συμφωνούν τα άρθρα, τα προσαρτήματα και οι αντωνυμίες που τα συνοδεύουν (αναπληρωτή καθηγητή, κάθε ενδιαφερόμενο, ‘όλους τους υποψήφιους’, οι ενδιαφερόμενοι, ο υποψήφιος, επιλεγέντες, ‘τον επόμενο επιλαχόντα’, διδάσκοντα, αποδεκτών, επιλαχόντων, απόφοιτοι, εθελοντές, αναλυτή προγραμματιστή, ελεγκτή, πτυχιούχοι, οι επιθυμούντες, τους υπηρετούντες, ομοιόβαθμοι, επιλαχόντες, σπουδαστές, επιτυχόντων). Η πλειοψηφία, όμως, των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ αφορούν διγενή ουσιαστικά (ειδικών επιστημόνων, λέκτορας, κάτοχοι, λοχαγού, μηχανικού, πολιτικού μηχανικού, μηχανολόγου μηχανικού, ανθυπασπιστών, υπαξιωματικών, υπαξιωματικοί, κατόχων, αξιωματικού, ανθυπολοχαγού, νηπιαγωγού, τεχνολόγου τροφίμων, χημικού, χημικού μηχανικού, τοπογράφου, στρατιωτικοί, ταξίαρχων, αρχιλοχιών, υπαλλήλων). Σε αρκετές περιπτώσεις τα διγενή αυτά ουσιαστικά εκφράζουν αμφισημίες, καθώς η πρόταση του ‘Οδηγού’ για την προσθήκη της φράσης ‘γυναίκες και άνδρες’ δεν εφαρμόζεται σε καμία από αυτές τις περιπτώσεις (ειδικών επιστημόνων, των αξιωματικών, εισακτέων, ανθυπασπιστών, υπαξιωματικών, απόφοιτων, κατόχων, νηπιαγωγού, των μετατασσομένων, ‘προακτέων αρχιλοχιών’) και άλλοτε συντάσσονται με προσαρτήματα και άρθρα σε αρσενικό γένος (ειδικού επιστήμονα, ‘οι ενδιαφερόμενοι να είναι κάτοχοι...’, ‘του ηλεκτρολόγου μηχανικού’, επαγγέλματος προπονητή, μόνιμοι υπαξιωματικοί, ‘οι αξιωματικοί στους οποίους...’, οι μόνιμοι υπάλληλοι, του εισαγγελέα). Επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρείται παράλληλη χρήση και των δύο γενών (υποψήφιοι-ες, εθελοντών-εθελοντριών, ο/η αιτών/ούσα, ‘Οι παραπάνω αναφερόμενοι/ες...’), χωρίς, όμως, πάντοτε να συμφωνούν και τα προσαρτήματά τους και στα δύο γένη (‘υποψήφιοι-ες, οι οποίοι...’). Τέλος, χρησιμοποιούνται ορισμένοι ουδέτεροι τύποι (στρατιωτικού διδακτικού προσωπικού, μέλη, μόνιμων μελών, στελέχη, ατόμων). Όσον αφορά τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ πέρα από την εμφάνισή τους στην παράλληλη χρήση και των δύο γενών, χρησιμοποιούνται και σε προσφωνήσεις είτε ως διγενή ουσιαστικά (σημναγός, λέκτορας, λοχαγός, βοηθός, ανθυπασπιστής, αντισυνταγματάρχης, επιτελής, ταγματάρχης, συνταγματάρχης, μηχανικού, λοχίας, αντισμήναρχος) συνοδευόμενα σε κάποιες περιπτώσεις με θηλυκά άρθρα και προσαρτήματα (της ειδικής γραμματέως, της υπουργού, μόνιμη υπάλληλο, η εισαγγελέας), είτε ως θηλυκά (επιλαχούσα, της διευθύντριας). Σε μεμονωμένες περιπτώσεις χρησιμοποιείται αρσενικό γένος σε αναφορές προς γυναίκες (χειριστής, ‘εθελοντών μακράς θητείας γυναικών’), ενώ σε

ΦΕΚ (Αρ. Φύλλου 881) που περιλαμβάνεται σε ένα από αυτά τα έγγραφα (ΑΔΑ ΨΡΝΗ6-3ΥΡ) και σε χωρίο μη σχετικό με το συγκεκριμένο υπουργείο (αλλά που παρόλα αυτά αποτελεί έγγραφο του δείγματος) παρατηρείται και ο θηλυκός τύπος *καθαριστριών* αναφερόμενος και στα δύο γένη. Ενδιαφέρουσα αποτελεί η δήλωση σε ένα έγγραφο ότι *‘Ο όρος «ενδιαφερόμενος» και οι προσδιοριστικοί όροι προς αυτόν, αναφέρεται σε άνδρες και γυναίκες.*’ (ΑΔΑ 7ΝΠΜ6-2ΩΣ). Η ποσοτική ανάλυση με το λογισμικό QDA Miner επιβεβαιώνει τις παρατηρήσεις της ποιοτικής ανάλυσης:

Φαινόμενο γλωσσικού σεξισμού	Συχνότητα	Συχνότητα %
Αρσενικό γραμματικό γένος	147	24,90
Παράλληλη χρήση γενών	5	0,85
Διγενές ουσιαστικό	263	44,60
Περίπτωση αμφισημίας	127	21,52
Ουδέτερο γένος	48	8,13

Πίνακας 7: Φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού στο Υπουργείο Εθνικής Άμυνας

Τα έγγραφα του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης περιλαμβάνουν ‘εγκυκλίους’ με ποικίλο περιεχόμενο, όπως παροχή οδηγιών, γνωστοποιήσεις ρυθμίσεων, εφαρμογή διατάξεων, υπολογισμός εθνικής σύνταξης κ.ά.. Περιλαμβάνουν κυρίως ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ στο αρσενικό γένος με τα προσαρτήματα, τα άρθρα και τις αντωνυμίες τους να συμφωνούν μαζί τους στο γένος (*εργοδότη-εργαζόμενου, μισθωτού, δικαστικού επιμελητή, αποδεκτών, ασφαλισμένοι, ο ασφαλισμένος, ‘όλους τους δικαιούχους ασφαλισμένους’, ανάπηρος, τους προερχόμενους, ασφαλιστέος, μισθωτή, μισθωτοί, ο ενδιαφερόμενος, απασχολούμενοι, Εφημεριδοπώλης, εργαζόμενος, των εκπαιδευτών, ελεύθερος επαγγελματίας*). Παράλληλα χρησιμοποιούνται και ορισμένα διγενή ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ (*υπαλλήλου, υπαλλήλους-λειτουργούς, στρατιωτικούς, πολίτες, ομογενών, δικηγόρος, φωτοειδησεογράφος*) με προσαρτήματα, άρθρα και αντωνυμίες στο αρσενικό γένος (*του δημοσίου υπαλλήλου, τους υπαλλήλους-λειτουργούς, τους στρατιωτικούς, τους υπαλλήλους, άμισθος δικηγόρος, Διοικητικός υπάλληλος, απασχολούμενος φωτοειδησεογράφος, μισθωτός μηχανικός*). Σε κάποιες περιπτώσεις δημιουργούνται αμφισημίες (*των εργαζομένων, ασφαλισμένων, πολίτες, ομογενών*), καθώς η πρόταση του ‘Οδηγού’ για την προσθήκη της φράσης ‘γυναίκες και άνδρες’ δεν εφαρμόζεται σε τέτοιου είδους περιπτώσεις. Παράλληλη χρήση και των δύο γενών καταγράφεται σε ελάχιστα σημεία (*το/την δικαιούχο ή τον/τη σύζυγό του*), ενώ

χρησιμοποιούνται, αν και περιορισμένα, ορισμένοι τύποι σε ουδέτερο γένος (ατόμων, πρόσωπα). Σχετικά με τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’, αυτά εμφανίζονται σε προσφωνήσεις προς συγκεκριμένες γυναίκες και έτσι παρατηρούνται οι τύποι γενικής γραμματέως, γενικής διευθύντριας. Και για αυτό το Υπουργείο η ποσοτική ανάλυση με το λογισμικό QDA Miner επιβεβαιώνει τις παρατηρήσεις της ποιοτικής ανάλυσης:

Φαινόμενο γλωσσικού σεξισμού	Συχνότητα	Συχνότητα %
Αρσενικό γραμματικό γένος	93	58,86
Παράλληλη χρήση γενών	0	0
Διγενές ουσιαστικό	28	17,72
Περίπτωση αμφισημίας	21	13,30
Ουδέτερο γένος	16	10,12

Πίνακας 8: Φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού στο Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης & Αλληλεγγύης

Στα έγγραφα του Υπουργείου Εσωτερικών περιλαμβάνονται ‘προκηρύξεις θέσεων εργασίας’ και ‘εγκύκλιοι’ με διάφορα θέματα, όπως σύμβαση εργασίας, παροχές οδηγιών και διευκρινίσεων, εορτασμοί εθνικών επετείων κ.ά.. Χρησιμοποιούνται σε μεγάλο ποσοστό ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ σε αρσενικό γένος με άρθρα, προσαρτήματα και αντωνυμίες να συμφωνούν στο ίδιο γένος (συντονιστές, ‘τους μαθητές, σπουδαστές...προσερχόμενων’, οι εργαζόμενοι, στους εργαζόμενους, στους τοποθετητές, επιτυχόντων, απασχολούμενοι, απασχοληθέντων, ‘...οι προσληφθέντες οι οποίοι..’, τους περιλαμβανόμενους, οι υποψήφιοι, εκπαιδευτών, των κατεχόντων, γνωρίζοντες-κατέχοντες, παθόντα, δράστη). Ωστόσο, η πλειοψηφία των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ είναι διγενή (περιφερειάρχες, εκπρόσωποι, υδραυλικούς, ψυκτικούς, οδηγούς, υπαλλήλους, αστυνομικοί, λιμενικοί, στρατιωτικοί, οπλουργοί, πτυχιούχοι, μάρτυρα), τα οποία συνήθως συντάσσονται με άρθρα, αντωνυμίες και προσαρτήματα σε αρσενικό γένος (τους προσκόπους και οδηγούς, τους εκπροσώπους, στους υδραυλικούς, στους ψυκτικούς, στους οδηγούς, στους υπαλλήλους, τους περιφερειάρχες). Σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρούνται αμφισημίες (ανάπηρων, οδηγιών, των εργαζομένων, προσκόπων, εκπροσώπους, διοριστέων, απορριπτέων, υποψηφίων, βοηθών), χωρίς, όμως, να εφαρμόζεται η πρόταση του ‘Οδηγού’ για την προσθήκη της φράσης ‘γυναίκες και άνδρες’ σε αυτές τις περιπτώσεις. Ανάμεσα στα έγγραφα του Υπουργείου Εσωτερικών συγκαταλέγονται δύο έγγραφα-προκηρύξεις (ΑΔΑ Ψ65Σ465ΧΘ7-ΧΥΙ και ΩΜΨΣ465ΧΘ7-Χ0Ε), τα οποία λαμβάνοντας υπόψη την Εγκύκλιο της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των

Φύλων (υπ' αριθ. 652 από 10-03-2016), επιχειρούν να εφαρμόσουν σε μεγάλο βαθμό τις προτάσεις του 'Οδηγού', ξεχωρίζοντας έτσι από το σύνολο του δείγματος της έρευνας. Σε αυτά τα έγγραφα παρατηρείται η παράλληλη χρήση θηλυκού και αρσενικού γένους στη δήλωση των 'επαγγελματικών ουσιαστικών' (οι υποψήφιοι/-ες, προπονητές/-τριες, καθηγητές/-τριες, διδάσκων/-ουσα, εκπαιδευόμενος/-νη, ο/η ιδίος/-ια ο/η αιτών/-ουσα, οι ενδιαφερόμενοι/-ες, ελεύθερος/-η επαγγελματίας, τους/τις εν συντάξει αστυνομικούς, ο/η υπογεγραμμένος/-η), χωρίς, όμως, να τηρείται πάντα η συμφωνία και των δύο γενών στα προσαρτήματά τους ('...από υποψήφιους/-ες προερχόμενους από όλες της κατηγορίες υποψηφίων...', 'υποψήφιους/-ες έχοντες', 'οι τακτικοί καθηγητές/-τριες', 'τους λοιπούς διδάσκοντες/-ουσες καθηγητές/-τριες') ή η εφαρμογή της πρότασης του 'Οδηγού' για την προσθήκη της φράσης 'γυναίκες και άνδρες' στην περίπτωση αμφισημίων. Στα συγκεκριμένα έγγραφα μάλιστα παρατηρείται και η περίπτωση υπερδιόρθωσης με τον σχηματισμό του θηλυκού τύπου 'ιδιώτιδες' σε αντιστοιχία με το ουσιαστικού αρσενικού γένους 'ιδιώτης'. Τέλος, παρατηρείται η χρήση ορισμένων τύπων σε ουδέτερο γένος (μέλη, προσωπικό, διδακτικό προσωπικό) και η χρήση 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών' σε προσφωνήσεις προς συγκεκριμένες γυναίκες (γενικής διευθύντριας, την υφυπουργό). Οι παρατηρήσεις της ποιοτικής ανάλυσης επιβεβαιώνονται και από την ποσοτική ανάλυση:

Φαινόμενο γλωσσικού σεξισμού	Συχνότητα	Συχνότητα %
Αρσενικό γραμματικό γένος	125	15,59
Παράλληλη χρήση γενών	143	17,83
Διγενές ουσιαστικό	258	32,17
Περίπτωση αμφισημίας	211	26,31
Ουδέτερο γένος	65	8,10

Πίνακας 9: Φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού στο Υπουργείο Εσωτερικών

Τα έγγραφα του Υπουργείου Ναυτιλίας και Νησιωτικής Πολιτικής περιλαμβάνουν 'προκηρύξεις' με ανακοινώσεις και αποφάσεις προσλήψεων. Παρατηρούνται κυρίως 'επαγγελματικά ουσιαστικά' στο αρσενικό γένος, στο οποίο συμφωνούν τα προσαρτήματα, τα άρθρα και οι αντωνυμίες που τα συνοδεύουν (ωρομίσθιους καθηγητές, υποψήφιους, του εργαζόμενου, ασφαλισμένου, του εργοδότη, του ενδιαφερομένου, στους νόμιμους μεταφραστές, Οι ιδιοκτήτες, ο επιστημονικός υπεύθυνος, οι προσλαμβανόμενοι, πτυχιούχοι, νοσηλευτές, λογοθεραπευτές,

φυσιοθεραπευτές, εργοθεραπευτές, οι κατατασσόμενοι, αποδέκτες). Παράλληλα, χρησιμοποιούνται και αρκετά διγενή ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ (ναυπηγό μηχανολόγο μηχανικό, μηχανολόγο μηχανικό, ναυτικοί, δικηγόρος, πλοίαρχο, υπαξιωματικών, κάτοχοι), τα οποία συνήθως συντάσσονται με προσαρτήματα και άρθρα σε αρσενικό γένος (οι υποψήφιοι ωρομίσθιοι εκπαιδευτικοί, του τακτικού δημοσίου υπαλλήλου, τους ελεύθερους επαγγελματίες, αρμόδιο ελεγκτή ιατρό, τους εν ενεργεία δημοσίους υπαλλήλους, έναν ιατρό, του κατόχου, έναν πλοίαρχο, ο δικηγόρος, έναν αξιωματικό, έναν σύμβουλο, έναν ραδιοτηλεγραφήτη). Στις περισσότερες βέβαια περιπτώσεις διγενών ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’, καθώς και άλλων ουσιαστικών, δημιουργούνται αμφισημίες (των ωρομισθίων εκπαιδευτικών, κάτοχοι, ναυτικοί, των εργαζομένων, οι άνεργοι, των συνυποψηφίων, υπαξιωματικών). Τέλος, παρατηρείται, αν και περιορισμένα, η παράλληλη χρήση και των δύο γενών στα παραρτήματα των αιτήσεων (ο αιτών/ η αιτούσα, κατατακτέος/α. δεκτός/ή, δηλών/ούσα, υποψήφιος/α) και η χρήση ορισμένων ουσιαστικών σε ουδέτερο γένος (προσωπικού, άτομα, μέλη). Χαρακτηριστική είναι και η μοναδική περίπτωση χρήσης της επεξήγησης ‘ανδρών και γυναικών’ στο σύνολο του υπό εξέταση δείγματος της έρευνας (‘...Κατάταξης Υπαξιωματικών Λιμενικού Σώματος-Ελληνικής Ακτοφυλακής ειδικότητας Υγειονομικού (ανδρών-γυναικών)...’ (ΑΔΑ Ω70Ρ4653ΠΩ-6ΓΩ)). Οι παρατηρήσεις της ποιοτικής ανάλυσης επιβεβαιώνονται και από την ποσοτική ανάλυση:

Φαινόμενο γλωσσικού σεξισμού	Συχνότητα	Συχνότητα %
Αρσενικό γραμματικό γένος	290	47,77
Παράλληλη χρήση γενών	12	1,98
Διγενές ουσιαστικό	141	23,23
Περίπτωση αμφισημίας	125	20,60
Ουδέτερο γένος	39	6,42

Πίνακας 10: Φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού στο Υπουργείο Ναυτιλίας & Νησιωτικής Πολιτικής

Τα έγγραφα του Υπουργείου Οικονομίας και Ανάπτυξης περιλαμβάνουν εγκυκλίους με διευκρινίσεις και οδηγίες. Αν και οι αναφορές σε ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ στα συγκεκριμένα έγγραφα είναι περιορισμένες, ωστόσο, κατά κύριο λόγο χρησιμοποιούνται σε αρσενικό γένος, όπως και τα άρθρα, τα προσαρτήματα και οι αντωνυμίες που τα συνοδεύουν (αποδεκτών, κατασκευαστές, τους χρήστες, τελικό καταναλωτή, των εκμεταλλευτών, τους πελάτες τους, οι χρήστες, ο διαχειριστής, υπεύθυνους, ‘προϊστάμενο...ο οποίος’, εισηγητής, εμπλεκόμενων). Παρατηρούνται και

ορισμένα διγενή ουσιαστικά (*εισαγωγείς, αντιπροσώπους, διανομείς, δικαιούχο, ανάδοχος, υπόλογος*), κάποιες αμφισημίες καθώς η πρόταση του ‘Οδηγού’ για την προσθήκη της φράσης ‘γυναίκες και άνδρες’ δεν εφαρμόζεται σε καμία από αυτές τις περιπτώσεις (*τελικών δικαιούχων, εμπλεκομένων*), καθώς και ελάχιστοι τύποι σε ουδέτερο γένος (*άλλου εξουσιοδοτημένου μέλους, τα στελέχη, στέλεχος, προσωπικού*). Στα συγκεκριμένα έγγραφα δεν καταγράφεται καθόλου παράλληλη χρήση των γενών, όπως και ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’. Τα δεδομένα που καταγράφηκαν και αναλύθηκαν από το λογισμικό QDA Miner επιβεβαιώνουν τις παρατηρήσεις της ποιοτικής ανάλυσης με εξαίρεση τις περιπτώσεις εμφάνισης ουσιαστικών ουδέτερου γένους. Η διαφορά αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι κάποια από τα έγγραφα του συγκεκριμένου Υπουργείου δεν μπόρεσαν να αναλυθούν από το λογισμικό QDA Miner καθώς ήταν κωδικοποιημένα (περίπτωση εγγράφων που αναφέρθηκε και στο τέλος του κεφαλαίου 4.2.2):

Φαινόμενο γλωσσικού σεξισμού	Συχνότητα	Συχνότητα %
Αρσενικό γραμματικό γένος	9	64,30
Παράλληλη χρήση γενών	0	0
Διγενές ουσιαστικό	5	35,70
Περίπτωση αμφισημίας	0	0
Ουδέτερο γένος	0	0

Πίνακας 11: Φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού στο Υπουργείο Οικονομίας & Ανάπτυξης

Στα έγγραφα του Υπουργείου Οικονομικών περιλαμβάνονται εγκύκλιοι με Οδηγίες και Κοινοποιήσεις Διατάξεων, τα οποία περιέχουν λίγες αναφορές σχετικές με τα ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’. Κατά κύριο λόγο χρησιμοποιούνται ουσιαστικά αρσενικού γένους, που βρίσκονται σε συμφωνία με τα άρθρα, τα προσαρτήματα και τις αντωνυμίες τους (*αποδέκτες, του φορολογούμενου, τον προϊστάμενο, τον ελεγκτή*). Παρατηρούνται μεμονωμένες περιπτώσεις χρήσης διγενών ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ με τα οποία, όμως συντάσσονται άρθρα, προσαρτήματα και αντωνυμίες σε αρσενικό γένος (*‘...τον διατάκτη και, εφόσον ο τελευταίος εμμένει στο αίτημά του...’*). Η παράλληλη χρήση γενών, καθώς και η χρήση τύπων σε ουδέτερο γένος απουσιάζει από τα συγκεκριμένα έγγραφα, αλλά παρατηρείται η χρήση ‘θηλυκού επαγγελματικού ουσιαστικού’ με θηλυκό επίθημα (*η προϊσταμένη*) που αφορά προσφώνηση προς συγκεκριμένη γυναίκα. Οι παρατηρήσεις αυτές επιβεβαιώνονται και στα έγγραφα, που

αναλύθηκαν από το λογισμικό QDA Miner, το οποίο κατά την ανάλυση του κατέγραψε τα εξής δεδομένα για το συγκεκριμένο υπουργείο:

Φαινόμενο γλωσσικού σεξισμού	Συχνότητα	Συχνότητα %
Αρσενικό γραμματικό γένος	15	100
Παράλληλη χρήση γενών	0	0
Διγενές ουσιαστικό	0	0
Περίπτωση αμφισημίας	0	0
Ουδέτερο γένος	0	0

Πίνακας 12: Φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού στο Υπουργείο Οικονομικών

Στα έγγραφα του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων περιλαμβάνονται ‘προκηρύξεις θέσεων εργασίας’ και ‘εγκύκλιοι’ με ποικίλα θέματα σχετικά και με τις τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης, όπως οδηγίες, διευκρινίσεις, εφαρμογή διατάξεων, εγγραφές εισαγομένων αλλοδαπών-αλλογενών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, εγγραφές αλλοδαπών μαθητών κ.ά.. Κατά κύριο λόγο χρησιμοποιείται το αρσενικό γένος στα ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’, καθώς και στα άρθρα, στα προσαρτήματά τους και στις αντωνυμίες τους (των μαθητών, οι μεταφερόμενοι μαθητές, οι διευθυντές, ο Περιφερειακός Διευθυντής, υποψήφιοι, Όσοι από τους εισακτέους’, οι επιτυχόντες, οι εισαχθέντες, τους υποψήφιους, οι εισαγόμενοι, των νεοεισαγόμενων φοιτητών, του ενδιαφερόμενου σπουδαστή, στους ενδιαφερομένους, οι απόφοιτοι, υποψηφίων για τους οποίους, προϊστάμενοι, αναπληρωτών, του υπευθύνου, οι υποψήφιοι υποδιευθυντές, ο φοιτητής, ο αιτών, του μισθωτή, ο υπόχρεος, διδασκόντων, ο επιβλέπων, αποδέκτες, προμηθευτή, συντονιστές, τους υφισταμένους, χρήστη). Σε μεγάλο βαθμό παρατηρούνται και διγενή ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ (συμβούλου, υπήκοι, κατόχους, δικηγόρο, προσφύγων, εκπαιδευτικοί, δικαιούχο, πρύτανης, εκπροσώπων, υπαλλήλων, πολιτών, κοινωνικών λειτουργών, πρόεδρο, συγγραφέα, υπευθύνων), ορισμένα συνταγμένα με προσαρτήματα και άρθρα στο αρσενικό γένος (σχολικού συμβούλου, οι ίδιοι είναι υπήκοι, τους κατόχους, Οι υποψήφιοι κάτοχοι, οι ενδιαφερόμενοι εκπαιδευτικοί, ‘εκπαιδευτικός, ο οποίος’, ο πρόεδρος, τον δικαιούχο, ο εξουσιοδοτημένος υπάλληλος, ο πρύτανης, αντιπρυτάνεων, αναπληρωτών εκπαιδευτικών, τους εκπαιδευτικούς). Σε κάποιες περιπτώσεις δημιουργούνται αμφισημίες στις οποίες, όμως, δεν εφαρμόζεται η πρόταση του ‘Οδηγού’ για την προσθήκη της φράσης ‘γυναίκες και άνδρες’ (των εισαγομένων, των αποφοίτων’, των υποψηφίων, πολιτικών προσφύγων, προϊσταμένων, ωρομισθίων,

αντιπρυτάνεων, των εκπροσώπων, διοικητικών υπαλλήλων, κοινωνικών λειτουργών, ωρομίσθιων εκπαιδευτικών, των δικαιούχων, των αποσπασμένων εκπαιδευτικών, των εγκατεστημένων). Αρκετά περιορισμένα παρατηρείται η παράλληλη χρήση θηλυκού και αρσενικού γένους ('ο φοιτητής δηλώνει μόνο τον ΑΦΜ του/της συζύγου του', 'ο/η αδελφός/ή του φοιτητή', 'στους Διευθυντές/ντριες', Υποδιευθυντών/ντριών, '...καλεί τους μόνιμους/ες και οργανικά ανήκοντες/ουσες εκπαιδευτικούς όλων των κλάδων, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται και οι εκπαιδευτικοί που...', τον/την Διευθυντή/ντρια, τον/την Πρόεδρο, 'Τους/τις μόνιμους/ες εκπαιδευτικούς...', τους/τις ενδιαφερόμενους/ες εκπαιδευτικούς, των διευθυντών/ντριών, του/της Αναπληρωτή/τριας Προϊστάμενου/ης, ο/η υποψήφιος/α, του διευθυντή/ντριας) εφαρμόζοντας, έστω και μεμονωμένα, την πρόταση του 'Οδηγού' για παράλληλη δήλωση αρσενικού και θηλυκού γένους, χωρίς βέβαια να τηρείται πάντοτε η συμφωνία στα προσαρτήματα και τα άρθρα τους. Σε αρκετές περιπτώσεις χρησιμοποιείται και το ουδέτερο γένος (του ανθρώπινου δυναμικού, μαθητικό δυναμικό, πρόσωπο, των στελεχών, μέλος, προσωπικού, παιδιά, ατόμων). Όσον αφορά τα 'θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά', πέρα από τις περιπτώσεις που εμφανίζονται στην παράλληλη χρήση και των δύο γενών που προαναφέρθηκε, παρατηρούνται επίσης και σε προσφωνήσεις που αφορούν συγκεκριμένες γυναίκες. Είτε σχηματισμένα με θηλυκά επιθήματα, είτε με διγενή επιθήματα καταγράφονται οι τύποι: γενικής διευθύντριας, η προϊσταμένη, αναπληρώτρια προϊσταμένη, διευθύντρια, η περιφερειακή διευθύντρια, αναπληρώτρια προϊσταμένη, της υπαλλήλου, η υπουργός, η δικαιούχος (άγαμη μητέρα), αρχιτέκτων μηχανικός, φιλόλογος, ειδική τεχνική επιστήμων. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε έγγραφο του συγκεκριμένου Υπουργείου παρατηρείται η μοναδική περίπτωση πρόταξης του θηλυκού γένους (Προϊσταμένης/-ου) στο σύνολο του υπό εξέταση δείγματος της έρευνας, αλλά και το χαρακτηριστικό παράδειγμα χρήσης των αρσενικών τύπων 'Οι υπηρετούντες αναπληρωτές προϊστάμενοι' ενώ αναφέρονται σε γυναίκες (ΑΔΑ 61ΜΦ4653ΠΣ-8ΤΥ, ΑΔΑ ΨΓΩ14653ΠΣ-ΑΚΚ). Οι παρατηρήσεις της ποιοτικής ανάλυσης επιβεβαιώνονται και από την ποσοτική ανάλυση:

Φαινόμενο γλωσσικού σεξισμού	Συχνότητα	Συχνότητα %
Αρσενικό γραμματικό γένος	512	42,31
Παράλληλη χρήση γενών	66	5,45
Διγενές ουσιαστικό	336	27,77
Περίπτωση αμφισημίας	198	16,37

Ουδέτερο γένος	98	8,10
----------------	----	------

Πίνακας 13: Φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού στο Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων

Στα έγγραφα του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού περιλαμβάνονται προκηρύξεις, Εγκύκλιος Πλαισίου Λειτουργίας, αιτήσεις-υπεύθυνες δηλώσεις, ανακοινώσεις κ.ά.. Η πλειοψηφία των ουσιαστικών που αναφέρονται σε πρόσωπα παρατηρούνται σε αρσενικό γένος, καθώς επίσης και τα προσαρτήματα, τα άρθρα και οι αντωνυμίες που τα συνοδεύουν (αποδεκτών, των συμμετεχόντων, φίλους, τουρίστες, αθλητών, προπονητών, γυμναστών, εμψυχωτών, του αθλητικού τουρίστα, προπονητές, αθλητή, υπευθύνου, τους εργαζομένους, οι ενδιαφερόμενοι, οι υποψήφιοι, τεχνίτες, του εργοδότη, τους εγγεγραμμένους, ασφαλισμένους, σχεδιαστές, εργάτες, εργατοτεχνίτες). Σε μεγάλο βαθμό χρησιμοποιούνται επίσης και διγενή ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ (τεχνικών, δημοσιογράφων, θεατές, επαγγελματιών, γονείς, πολιτών, εκπροσώπων, χορηγούς, υπαλλήλων, αρχαιολόγοι, κάτοχοι, πολιτικός μηχανικός, επαγγελματίες οδηγοί, δικηγόρο, μουσικούς, οικοδόμους, ξυλουργούς), τα οποία όταν συντάσσονται με κάποιο άρθρο, προσάρτημα ή αντωνυμία, αυτό/αυτή βρίσκονται σε αρσενικό γένος (‘Η συμμετοχή ομάδων/αθλητών, αποστολών, τεχνικών, δημοσιογράφων, κλπ., οι οποίοι ταξιδεύουν’, ιατρούς φυσικοθεραπευτές, τους χορηγούς, τους μηχανικούς, τον ενδιαφερόμενο πολίτη, ενός πολιτικού μηχανικού, γιατρό εξειδικευμένο). Στις περισσότερες περιπτώσεις, όμως, τα διγενή ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ δεν συντάσσονται με κάποιο από αυτά και δεν χρησιμοποιείται η πρόταση του ‘Οδηγού’ για την προσθήκη ‘γυναίκες και άνδρες’, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται ως αμφισημίες (συνοδούς αρχηγούς, των πολιτών, νόμιμων εκπροσώπων, μόνιμων υπαλλήλων, των υποψηφίων, εκπροσώπων). Η παράλληλη χρήση και των δύο γενών παρατηρείται σε κάποιες περιπτώσεις, κυρίως στα παραρτήματα, (τον δηλούντα ή τη δηλούσα, ο/η προϊστάμενος/η, εργατών/τριών, μαίων/μαιευτών), ενώ σε αρκετά μεγάλο βαθμό καταγράφονται τύποι σε ουδέτερο γένος (άτομα/ατόμων, προσωπικό). Τέλος, ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ χρησιμοποιούνται σε προσφωνήσεις που αφορούν γυναίκες και τα οποία έχουν σχηματιστεί είτε με θηλυκά επιθήματα (προϊσταμένη, η αναπληρώτρια προϊσταμένη, γενικής διευθύντριας, η διευθύντρια, η προϊσταμένη), είτε είναι από την κατηγορία των διγενών ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ που το γένος τους δηλώνεται με το θηλυκό άρθρο (η υπουργός) ή με τα προσαρτήματα που τα συνοδεύουν και τη μορφολογική διαφορά από τα αρσενικά κατά την κλίση τους (γενικής γραμματέως). Τα δεδομένα που καταγράφηκαν και

αναλύθηκαν από το λογισμικό QDA Miner επιβεβαιώνουν τις παρατηρήσεις της ποιοτικής ανάλυσης:

Φαινόμενο γλωσσικού σεξισμού	Συχνότητα	Συχνότητα %
Αρσενικό γραμματικό γένος	981	53,26
Παράλληλη χρήση γενών	28	1,52
Διγενές ουσιαστικό	283	15,36
Περίπτωση αμφισημίας	249	13,52
Ουδέτερο γένος	301	16,34

Πίνακας 14: Φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού στο Υπουργείο Πολιτισμού & Αθλητισμού

Στα έγγραφα του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων περιλαμβάνονται ‘εγκύκλιοι’ με οδηγίες, διευκρινίσεις, τροποποιήσεις-αποφάσεις, υγειονομικοί έλεγχοι, χρηματοδότηση, λήψη μέτρων. Ανάμεσα στα ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ που καταγράφονται, αρκετά απαντώνται σε αρσενικό γένος (*υπεύθυνοι, υπευθύνους, καταναλωτή, πληγέντες/-ων, καταπονημένοι, χειριστών, πασχόντων, ενηλίκου, εργαζόμενοι/-ων, σπουδαστές, στρατεύσιμοι, εμβολιασμένους, νοσηλευτή, αποδέκτες/-ών, ο ενδιαφερόμενος/του ενδιαφερόμενου/οι ενδιαφερόμενοι, έφηβοι*). Στις περιπτώσεις που αυτά συντάσσονται με άρθρα, προσαρτήματα ή αντωνυμίες, τότε συμφωνούν μαζί τους στο αρσενικό γένος (*στον καταναλωτή, ‘οι πληγέντες, οι οποίοι’, των συνθηκών διαβίωσης τους, των πληγέντων στους οποίους, των χειριστών, στους πληγέντες, λοιποί εργαζόμενοι, εσωτερικοί σπουδαστές, στρατεύσιμοι...όσοι, οι Γενικοί Διευθυντές, τους εμβολιασμένους, τον νοσηλευτή, των εργαζομένων, τους υπεύθυνους, ‘έφηβοι...εμβολιασμένοι’*). Ωστόσο, η πλειοψηφία των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ των συγκεκριμένων εγγράφων αφορά διγενή ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ (*κατοίκων, άνθρωπο, τρόφιμοι, επαγγελματίες/-ών, πτηνοτρόφοι, χοιροτρόφοι, κτηνίατροι, εκτροφείς, σφαγείς, Διοικητές, οι Δήμαρχοι, συναδέλφους, ασθενείς, ιατρών, οδοντίατρους*). Σε όσα από αυτά χρησιμοποιείται κάποιο άρθρο, προσάρτημα ή αντωνυμία, συμφωνεί μαζί τους στο αρσενικό γένος (*στους συναδέλφους, τους ασθενείς, ο διοικητής/του διοικητή, στους ειδικευμένους ιατρούς, του ιατρού, ‘του ιατρού...που έχει επιλέξει αυτός’, ‘στους ειδικευμένους ιατρούς...οι οποίοι’, ο ενδιαφερόμενος ιατρός, ‘στους παρακάτω ιατρούς και οδοντίατρους, οι οποίοι...’, ‘όλων των ιατρών/οδοντίατρων, οι οποίοι...’*). Στις περιπτώσεις, όμως, που δεν συνοδεύεται με κάποια από αυτά, ώστε να δηλώνεται το αρσενικό γένος, και καθώς η πρόταση του ‘Οδηγού’ για την προσθήκη της φράσης ‘γυναίκες και άνδρες’ δεν εφαρμόζεται,,

προκύπτουν αμφισημίες (των κατοίκων, στον άνθρωπο, ενηλίκων/ενήλικες, ενήλικες που, τρώσιμοι, επαγγελματίες/-ών, πτηνοτρόφοι, χοιροτρόφοι, κτηνίατροι, εκτροφείς, σφαγείς, ειδικευμένων ιατρών, εφήβων). Παράλληλη χρήση και των δύο γενών δεν καταγράφεται, αλλά παρατηρούνται αρκετοί τύποι σε ουδέτερο γένος (του πληγέντος πληθυσμού, το κοινό, παιδιά, όλα τα άτομα, προσωπικό, 'προσωπικό...στο σύνολό του εμβολιασμένο', όλα τα μέλη, του ειδικευμένου ιατρικού προσωπικού, του σχολικού πληθυσμού). Τέλος, όσον αφορά τα 'θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά' παρατηρούνται ορισμένοι τύποι με θηλυκά επιθήματα που αναφέρονται είτε αποκλειστικά σε ομάδες γυναικών (έγκυες γυναίκες, λεχώιδες, θηλάζουσες), είτε σε συγκεκριμένες γυναίκες και πρόκειται για προσφωνήσεις (γενικής διευθύντριας, καθηγήτρια-πρόεδρο (με παράλληλη χρήση και του διγενούς 'επαγγελματικού ουσιαστικού' πρόεδρος). Οι παρατηρήσεις της ποιοτικής ανάλυσης επιβεβαιώνονται και από την ποσοτική ανάλυση:

Φαινόμενο γλωσσικού σεξισμού	Συχνότητα	Συχνότητα %
Αρσενικό γραμματικό γένος	41	24,12
Παράλληλη χρήση γενών	0	0
Διγενές ουσιαστικό	65	38,23
Περίπτωση αμφισημίας	26	15,30
Ουδέτερο γένος	38	22,35

Πίνακας 15: Φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού στο Υπουργείο Υγείας & Κοινωνικών Ασφαλίσεων

Στα έγγραφα του Υπουργείου Υποδομών και Μεταφορών περιλαμβάνονται 'εγκύκλιοι' με οδηγίες, διαβιβάσεις εγγράφων, διορθώσεις, γνωστοποιήσεις διατάξεων, διάφορα έγγραφα και Μητρώα Εξουσιοδοτήσεων. Τα 'επαγγελματικά ουσιαστικά' που απαντώνται στα έγγραφα και αυτού του υπουργείου βρίσκονται κυρίως στο αρσενικό γένος (ιδιοκτήτης/-η/-τες/-ών, αποδέκτες/-ών, χρήστης, συνιδιοκτήτες, διευθυντών, επιθεωρητής/-ές/-ών, κατασκευαστών', τεχνίτης/-ες/τεχνιτών), όπως επίσης στο αρσενικό γένος συμφωνούν, όταν υπάρχουν, και τα προσαρτήματά τους, τα άρθρα και οι αντωνυμίες τους (νέους ιδιοκτήτες, τον τελευταίο κάτοχο, στην κατοχή του, του ιδιοκτήτη, ο ιδιοκτήτης, τον ιδιοκτήτη, όλοι οι συνιδιοκτήτες, γενικών διευθυντών, των επιθεωρητών, των κατασκευαστών, οι εξουσιοδοτημένοι αντιπρόσωποί τους, εξουσιοδοτημένων τεχνιτών, εξουσιοδοτημένων επιθεωρητών). Παρατηρούνται, επίσης, ορισμένα διγενή 'επαγγελματικά ουσιαστικά' (πολίτες, κάτοχο/κατόχου/-ων, κληρονόμου, αντιπρόσωποι/αντιπροσώπων/-ους), τα

οποία σε όποια σημεία συντάσσονται με προσαρτήματα, άρθρα ή αντωνυμίες αυτά συμφωνούν μαζί τους στο αρσενικό γένος (στους ενδιαφερόμενους πολίτες, σε αυτούς, του κληρονόμου, οι εξουσιοδοτημένοι αντιπρόσωποι, νέου αντιπροσώπου, στον κάτοχο, τον τελευταίο κάτοχο, του κατόχου, τους αντιπροσώπους). Σε κάποιες περιπτώσεις, που το γένος των διγενών ουσιαστικών δεν ορίζεται από το άρθρο ή τα προσαρτήματά τους και δεν χρησιμοποιείται η πρόταση του ‘Οδηγού’ για την προσθήκη της φράσης ‘γυναίκες και άνδρες’, εμφανίζονται αμφισημίες (των ενδιαφερόμενων, υπαλλήλους, των εξουσιοδοτημένων αντιπροσώπων, οδηγών). Η παράλληλη χρήση και των δύο γενών δεν παρατηρείται καθόλου στα συγκεκριμένα έγγραφα και το ουδέτερο γένος χρησιμοποιείται σε ελάχιστες αναφορές (των μελών, το ίδιο άτομο). Παρατηρούνται, ωστόσο, ορισμένα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ με θηλυκά επιθήματα που αφορούν προσφωνήσεις συγκεκριμένων γυναικών και δεν αναφέρονται στο ευρύτερο κοινό (γενική/-ς διευθύντρια/-ς). Οι παρατηρήσεις της ποιοτικής ανάλυσης επιβεβαιώνονται και από την ποσοτική ανάλυση:

Φαινόμενο γλωσσικού σεξισμού	Συχνότητα	Συχνότητα %
Αρσενικό γραμματικό γένος	46	64,80
Παράλληλη χρήση γενών	0	0
Διγενές ουσιαστικό	16	22,53
Περίπτωση αμφισημίας	5	7,04
Ουδέτερο γένος	4	5,63

Πίνακας 16: Φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού στο Υπουργείο Υποδομών & Μεταφορών

Τέλος, το έγγραφο του Υπουργείου Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης, που αφορά διευκρινιστική εγκύκλιο, περιλαμβάνει μικρό αριθμό αναφορών ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’. Παρά τον περιορισμένο τους αριθμό παρατηρείται ότι στο σύνολο του εγγράφου εφαρμόζεται κυρίως η χρήση τους στο αρσενικό γένος (εκπρόσωπος/εκπροσώπων/-ους, μελετητών, αιτούντος/-ες, μελετητής/-ή, αποδέκτες, υπεύθυνο/-ου, ιδιοκτήτης/-η). Τα οποιαδήποτε προσαρτήματα, τα άρθρα και οι αντωνυμίες που τα συνοδεύουν συντάσσονται και αυτά επίσης σε αρσενικό γένος (τους αιτούντες, κάθε ενδιαφερόμενο υπεύθυνο, του υπεύθυνου μελετητή, ‘τον μελετητή ο οποίος’). Το ίδιο ισχύει και στις ελάχιστες περιπτώσεις των διγενών ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ σε ενικό αριθμό που τα προσαρτήματά τους βρίσκονται σε αρσενικό γένος (νόμιμος εκπρόσωπος), ενώ όταν βρίσκονται σε πληθυντικό αριθμό δημιουργείται αμφισημία (των ενδιαφερόμενων εκπροσώπων), χωρίς να

χρησιμοποιείται η πρόταση του ‘Οδηγού’ για την προσθήκη της φράσης ‘γυναίκες και άνδρες’ σε αυτές τις περιπτώσεις. ‘Θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ δεν απαντώνται στο σύνολο του εγγράφου, ενώ χρησιμοποιείται μονάχα μία φορά το ουδέτερο γένος (*πρόσωπο*). Τα δεδομένα που καταγράφηκαν και αναλύθηκαν από το λογισμικό QDA Miner επιβεβαιώνουν τις παρατηρήσεις της ποιοτικής ανάλυσης:

Φαινόμενο γλωσσικού σεξισμού	Συχνότητα	Συχνότητα %
Αρσενικό γραμματικό γένος	15	71,42
Παράλληλη χρήση γενών	0	0
Διγενές ουσιαστικό	3	14,3
Περίπτωση αμφισημίας	2	9,52
Ουδέτερο γένος	1	4,76

Πίνακας 17: Φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού στο Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών & Ενημέρωσης

β) Κειμενική ανάλυση

Όπως προαναφέρθηκε (4.2.3), κατά την κειμενική ανάλυση των εγγράφων το ενδιαφέρον της έρευνας μετακινήθηκε από την προτασιακή δομή στο κείμενο. Δόθηκε έμφαση, δηλαδή, στην πρόσληψη του κάθε κειμένου ξεχωριστά ως ολότητα. Αναζητήθηκε συγκεκριμένα αν το κάθε κείμενο στο σύνολό του εμφανίζει μονάχα το γενικευτικό αρσενικό ή την παράλληλη χρήση γενών ή ουδέτερων τύπων και στις τελευταίες αυτές περιπτώσεις αν εφαρμόζονται με συνέπεια στο σύνολο του κειμένου και σε ποιο γένος συντάσσονται τα άρθρα, οι αντωνυμίες και τα γενικότερα τα προσαρτήματά τους. Παρατηρήθηκε, λοιπόν, ότι η πλειοψηφία των εγγράφων του δείγματος είναι συνταγμένη στο αρσενικό γένος, όσον αφορά τον κύριο κορμό του κειμένου και όχι τις προσφωνήσεις των ατόμων που υπογράφουν το κάθε έγγραφο. Το κάθε κείμενο από αυτά τα έγγραφα επομένως λαμβάνεται ως «αρσενικό» και θεωρείται ότι απευθύνεται μονάχα σε άνδρες. Αντίθετα, κάποια άλλα έγγραφα δεν είναι συνταγμένα εξ ολοκλήρου σε αρσενικό γένος. Σε αυτά τα κείμενα παρόλο που παρατηρείται η παράλληλη χρήση και των δύο γενών ή/και η χρήση ουδέτερων τύπων, ωστόσο δεν εφαρμόζονται συστηματικά στο σύνολο του εγγράφου και στις περισσότερες περιπτώσεις τα άρθρα τους, οι αντωνυμίες και τα προσαρτήματά τους συντάσσονται μονάχα στο αρσενικό γένος. Κατά κύριο λόγο, επομένως, οι αναγνώστες/-ριες τέτοιου είδους εγγράφου απαντούν τη χρήση του γενικευτικού

αρσενικού και τους δημιουργείται η αίσθηση ότι το κείμενο απευθύνεται στο αρσενικό φύλο και ότι αποκλείονται οι γυναίκες. Τέλος, κατά την κειμενική ανάλυση των εγγράφων δεν σημειώθηκε κάποιο έγγραφο που στο σύνολο του να χρησιμοποιείται μονάχα η παράλληλη δήλωση και των δύο γενών ή η χρήση ουδέτερων τύπων.

4.2.5 Αποτελέσματα ανάλυσης μικρο-επιπέδου

Στο σύνολο των εγγράφων που αναλύθηκαν στο επίπεδο της προτασιακής δομής, όπως διακρίνεται και στη συνέχεια στο Γράφημα 4, το μεγαλύτερο ποσοστό των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ καταγράφεται σε αρσενικό γένος, ακολουθούν τα διγενή και σε μικρότερο ποσοστό καταγράφεται η παράλληλη χρήση αρσενικού και θηλυκού γένους. Συγκεκριμένα σε 2529 περιπτώσεις (75,90% του συνόλου των εγγράφων) τα ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ δηλώνονται μονάχα σε αρσενικό γένος, σε 1493 περιπτώσεις (66% των εγγράφων) χρησιμοποιούνται διγενή ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ και μόλις σε 254 περιπτώσεις (22% των εγγράφων) καταγράφεται η παράλληλη χρήση ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ σε αρσενικό και θηλυκό γένος. Επίσης, σε αρκετά μεγάλο ποσοστό, 68,80% του συνόλου των εγγράφων (1044 περιπτώσεις) εμφανίζονται αμφισημίες που κατά κύριο λόγο αφορούν διγενή ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’. Γίνεται αντιληπτό από τις επικαλύψεις που υπάρχουν μεταξύ των ποσοστών ότι σε κάποιο έγγραφο μπορούν να συνυπάρχουν διαφορετικά φαινόμενα γλωσσικού σεξισμού ή/και όταν εφαρμόζεται η πρόταση του ‘Οδηγού’ για παράλληλη χρήση των γενών, αυτό δεν ακολουθείται με συνέπεια στο σύνολο του εγγράφου.

Η τελευταία αυτή παρατήρηση συνδέεται με τα αποτελέσματα της κειμενικής ανάλυσης, σύμφωνα με την οποία το κάθε κείμενο του δείγματος παρά τις μεμονωμένες προσπάθειες μη σεξιστικής χρήσης της γλώσσας λαμβάνεται ως «αρσενικό», καθώς στο σύνολό του χρησιμοποιείται το αρσενικό γένος. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ακόμα και οι περιπτώσεις διγενών ουσιαστικών που δημιουργούν αμφισημίες και που καταμετρήθηκαν κατά την προτασιακή ανάλυση να προσλαμβάνονται από τους/τις αναγνώστες/-ριες στην ουσία ως αρσενικού γένους, αφού στο σύνολό του το κείμενο λειτουργεί ως «αρσενικό».

Γράφημα 4: Περιπτώσεις εμφάνισης γλωσσικού σεξισμού

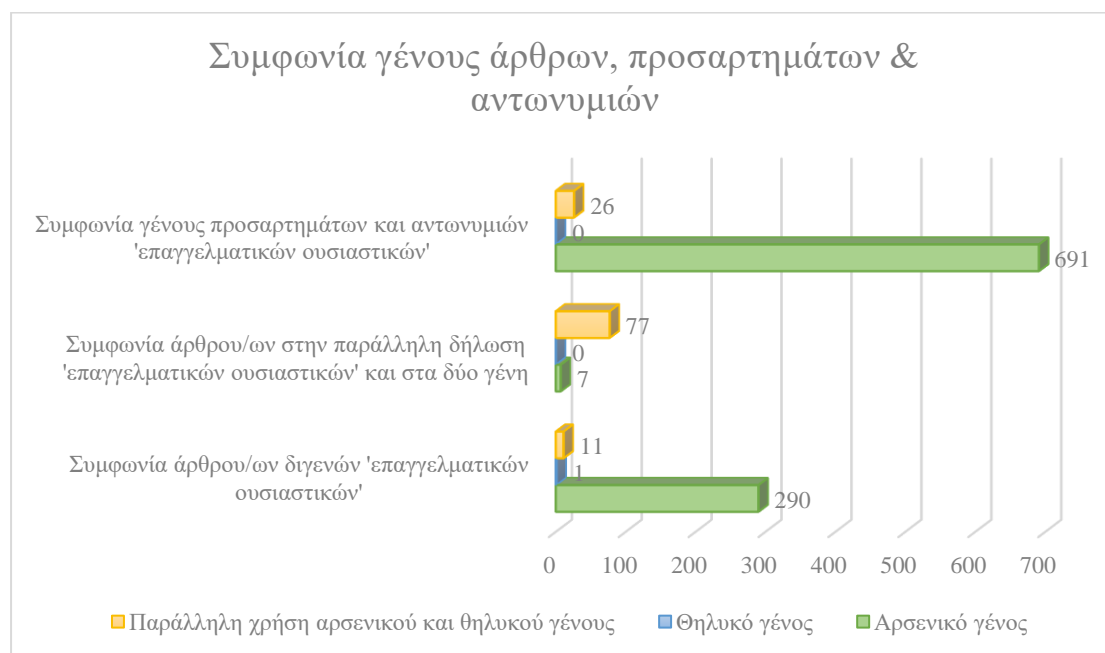
Όσον αφορά τη συμφωνία γένους των παραπάνω περιπτώσεων 'επαγγελματικών ουσιαστικών' (Γράφημα 5), παρατηρείται κατά την ανάλυση της προτασιακής δομής του δείγματος ότι στην περίπτωση των διγενών 'επαγγελματικών ουσιαστικών' τα άρθρα τους (σε όσες περιπτώσεις δηλώνονται) συμφωνούν κυρίως με το αρσενικό γένος, 290 περιπτώσεις (ποσοστό εμφάνισης τους στο 49,6% του συνόλου των εγγράφων), ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις συντάσσονται παράλληλα με αρσενικό και θηλυκό άρθρο (11 περιπτώσεις στο 5,7% του συνόλου των εγγράφων) και σε μονάχα μία περίπτωση διγενούς 'επαγγελματικού ουσιαστικού' (0,7% των εγγράφων) καταγράφεται σύνταξη με θηλυκό άρθρο.

Η συμφωνία των άρθρων στις περιπτώσεις παράλληλης χρήσης θηλυκού και αρσενικού γένους στα 'επαγγελματικά ουσιαστικά' δεν ακολουθεί ολοκληρωτικά την παράλληλη χρήση και των δύο γενών. Μόλις στις 77 περιπτώσεις αυτών που χρειάζεται να συνταχθούν με άρθρο χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα τα άρθρα και στα δύο γένη, αριθμός που αντιπροσωπεύει το 17,7% του συνόλου των εγγράφων. Σε άλλες επτά περιπτώσεις (2,8% των εγγράφων) δηλώνεται μονάχα το αρσενικό άρθρο, ενώ δήλωση μονάχα του θηλυκού άρθρου δεν παρατηρείται.

Τέλος, σχετικά με τη συμφωνία των 'επαγγελματικών ουσιαστικών' γενικότερα που συντάσσονται με κάποιο προσάρτημα ή με κάποια αντωνυμία παρατηρείται η σχεδόν ολοκληρωτική χρήση του αρσενικού γένους σε 691 περιπτώσεις (48,2% των εγγράφων) και σε κάποιες περιπτώσεις, 26 συγκεκριμένα (δηλαδή στο 6,4% των

εγγράφων), η παράλληλη χρήση και των δύο γενών. Η χρήση μονάχα θηλυκού γένους προσαρτημάτων ή αντωνυμιών απουσιάζει.

Κατά την κειμενική ανάλυση παρατηρήθηκε ότι στις περιπτώσεις διγενών ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ δεν τηρείται η ταυτόχρονη δήλωση και των δύο γενών των άρθρων, αντωνυμιών και προσαρτημάτων τους στο σύνολο του κάθε κειμένου, γεγονός που λειτουργεί επικουρικά στην πρόσληψη του κειμένου ως «αρσενικό». Το ίδιο παρατηρείται, επίσης, και στις περιπτώσεις παράλληλης χρήσης αρσενικού και θηλυκού γένους στα ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’, οπότε και δεν τηρείται στο σύνολο του κάθε κειμένου η συστηματική δήλωση και των δύο γενών στα άρθρα, στις αντωνυμίες και στα προσαρτήματά τους. Παρόλο, λοιπόν, που γίνεται μία περιορισμένη προσπάθεια εφαρμογής της πρότασης του ‘Οδηγού’ για παράλληλη χρήση γενών στα ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ η μη τήρηση της συμφωνίας των άρθρων, αντωνυμιών και προσαρτημάτων τους στο σύνολο του κειμένου αίρει αυτή την προσπάθεια (όπως άλλωστε και η μη συστηματική παράλληλη χρήση και των δύο γενών στα ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’) και καθιστά το κείμενο ως σύνολο «αρσενικό».

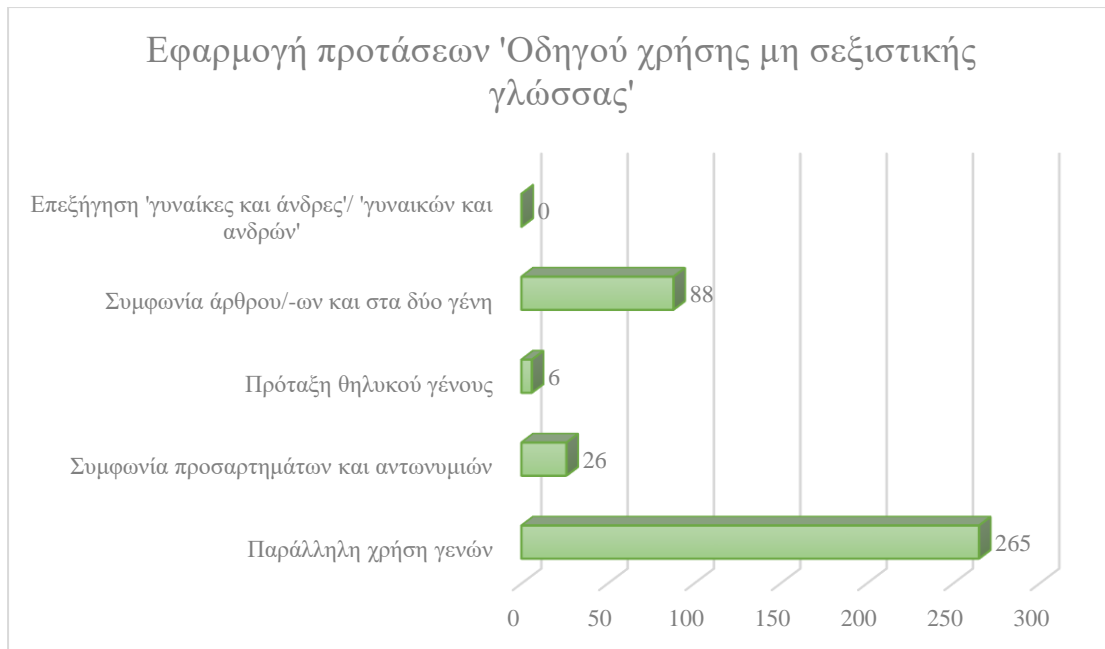
Γράφημα 5: Συμφωνία άρθρων, προσαρτημάτων και αντωνυμιών

Σύμφωνα με το δείγμα που αναλύθηκε στην παρούσα έρευνα από το λογισμικό ανάλυσης QDA Miner σχετικά με τη χρήση των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ στην προτασιακή δομή των εγγράφων, από τις βασικές προτάσεις του ‘Οδηγού χρήσης μη

σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα' (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014) παρατηρείται (Γράφημα 6):

- η εφαρμογή παράλληλης χρήσης αρσενικού και θηλυκού γένους με πρόταξη του αρσενικού γένους σε 265 περιπτώσεις, με ποσοστό εμφάνισης στο 24,1% των εγγράφων. Οι 265 περιπτώσεις παράλληλης χρήσης και των δύο γενών περιλαμβάνουν 254 περιπτώσεις όπου γίνεται παράλληλη χρήση αρσενικών και θηλυκών ουσιαστικών με διαφορετική μορφολογία (π.χ. *εργατών/εργατριών*) και 11 περιπτώσεις διγενών ουσιαστικών που συνοδεύονταν από την παράλληλη χρήση αρσενικού και θηλυκού άρθρου και επομένως δήλωναν παράλληλα και τα δύο γένη (π.χ. *τον/τη δικαιούχο*).
- η συμφωνία προσαρτημάτων και αντωνυμιών και στα δύο γένη παράλληλα σε 26 περιπτώσεις και με ποσοστό εμφάνισης στο 6,4% του συνόλου των εγγράφων. Στις 6 από αυτές τις περιπτώσεις παρατηρείται πρόταξη του θηλυκού γένους έναντι του αρσενικού
- η συμφωνία άρθρου/-ων και στα δύο γένη παράλληλα σε 88 περιπτώσεις (ποσοστό 23,4% του συνόλου των εγγράφων), εκ των οποίων οι 77 αφορούν περιπτώσεις 'επαγγελματικών' ουσιαστικών με παράλληλη χρήση αρσενικού και θηλυκού γένους και οι 11 περιπτώσεις διγενών 'επαγγελματικών' ουσιαστικών και
- η απουσία χρήσης της επεξήγησης 'γυναίκες και άνδρες'/'γυναικών και ανδρών' στην περίπτωση αμφισημιών

Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι όσον αφορά την προτασιακή δομή οι προτάσεις του 'Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα' (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014) εφαρμόζονται αρκετά περιορισμένα και όχι συστηματικά σε κάποια έγγραφα και όχι στο σύνολο του δείγματος. Μάλιστα κάποιες από τις προτάσεις του 'Οδηγού', όπως η χρήση της επεξήγησης 'γυναίκες και άνδρες' στην περίπτωση αμφισημιών, αγνοούνται παντελώς. Όσον αφορά την κειμενική ανάλυση των εγγράφων και την πρόταση του 'Οδηγού' για συστηματική εφαρμογή των προτάσεων του στο σύνολο του κάθε κειμένου, δεν παρατηρείται τήρηση της συγκεκριμένης πρότασης με αποτέλεσμα το κάθε έγγραφο του δείγματος να λαμβάνεται ως «αρσενικό».

Γράφημα 6: Περιπτώσεις εφαρμογής προτάσεων 'Οδηγού'

Αξίζει να αναφερθεί ότι στις προτάσεις του 'Οδηγού' για την επίτευξη μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα θα μπορούσε να λειτουργήσει επικουρικά και η χρήση ουσιαστικών ουδέτερου γένους που αναφέρονται σε άτομα προσδίδοντας τους κάποια ιδιότητα. Τέτοιες περιπτώσεις ουδέτερων ουσιαστικών καταγράφονται κατά την προτασιακή ανάλυση του δείγματος σε 638 περιπτώσεις και εμφανίζονται στο 56,7% του συνόλου των εγγράφων. Καθώς, όμως, η κειμενική ανάλυση του κάθε εγγράφου, όπου παρατηρούνται αυτοί οι ουδέτεροι τύποι, καταγράφει στο ίδιο το κείμενο τη συνύπαρξή τους με ουσιαστικά αρσενικού γένους (και των προσαρτημάτων αυτών) και όχι τη συνολική σύνταξη του κειμένου αποκλειστικά σε ουδέτερο γένος, η «ουδέτερη» ερμηνεία των ουδέτερων αυτών ουσιαστικών χάνεται και το κείμενο στην ολότητά του προσλαμβάνεται ως «αρσενικό».

Τέλος, όσον αφορά τις προσφωνήσεις προς συγκεκριμένα πρόσωπα που είναι γυναίκες και όχι γενικότερα τα 'θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά' καταγράφονται συνολικά 172 περιπτώσεις προσφωνήσεων (41,8% του συνόλου των εγγράφων) που απευθύνονται προς συγκεκριμένα θηλυκά πρόσωπα¹⁰⁶. Οι προσφωνήσεις αυτές έχουν σχηματιστεί μορφολογικά είτε με θηλυκό επίθημα, είτε με διγενές, παρόλο που στη δεύτερη περίπτωση, όταν παραλείπεται το θηλυκό άρθρο, το θηλυκό γένος δεν γίνεται

¹⁰⁶ Οι περιπτώσεις αυτές δεν συμπίπτουν με τις περιπτώσεις χρήσης 'θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών' (διγενών ή μη) που απευθύνονται στο ευρύτερο κοινό και όχι προς συγκεκριμένα πρόσωπα.

άμεσα διακριτό και η αναγνώριση του ως θηλυκού γένους εξαρτάται αποκλειστικά από το αν ο/η κάθε αναγνώστης/-ρια του συγκεκριμένου εγγράφου γνωρίζει ότι πρόκειται για θηλυκό πρόσωπο. Σε ελάχιστες περιπτώσεις, συνολικά 9 (5% του συνόλου των εγγράφων), οι προσφωνήσεις προς γυναίκες γίνονται με ουσιαστικά αρσενικού γένους.

4.2.6 Ανάλυση στο μακρο-επίπεδο των εγγράφων

Το σύνολο των εγγράφων του δείγματος της έρευνας συντάχθηκε από υπουργεία με σκοπό τη γνωστοποίηση-κοινοποίηση ποικίλων θεμάτων ‘εγκυκλίων’ και ‘προκηρύξεων’ τόσο σε άλλες δημόσιες και διοικητικές υπηρεσίες και φορείς, όσο και στο ευρύτερο κοινό. Ανάμεσά τους, αλλά σε αρκετά περιορισμένο βαθμό, συγκαταλέγονται και έγγραφα που αφορούν συγκεκριμένα πρόσωπα, αλλά που το περιεχόμενο τους δημοσιεύεται για λόγους διαφάνειας.

Καθώς, λοιπόν, το περιεχόμενο των εγγράφων απευθύνεται κυρίως προς το κοινό, αναμένεται ότι τα ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’ που χρησιμοποιούνται σε αυτά, θα συντάσσονται και στα δύο γένη, όπως και τα άρθρα, τα προσαρτήματα και οι αντωνυμίες αυτών. Όπως αναφέρθηκε, όμως, και στην ανάλυση του μικρο-επιπέδου των εγγράφων (4.2.5), οι συντάκτες/-ριες (*agents*) επιλέγουν συστηματικά τη δήλωση μονάχα του αρσενικού γένους (75,90% του συνόλου των εγγράφων), ενώ μεμονωμένα την ταυτόχρονη χρήση και των δύο γενών (22% του συνόλου των εγγράφων) αποφεύγοντας τη συστηματική δήλωση του θηλυκού γένους. Κατ’ επέκταση, όπως προαναφέρθηκε (4.2.5), δεν εφαρμόζουν συστηματικά και τις προτάσεις του ‘Οδηγού’ για παράλληλη χρήση των γενών, καθώς και τη συστηματική χρήση της επεξήγησης ‘γυναίκες και άνδρες’ στην περίπτωση αμφισημιών (68,80% του συνόλου των εγγράφων), που προκύπτουν κυρίως κατά τη χρήση διγενών ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ (66% του συνόλου των εγγράφων).

Σε πρώτο επίπεδο η μη συστηματική ταυτόχρονη χρήση και των δύο γενών στο κάθε έγγραφο ξεχωριστά φαίνεται να δημιουργεί την εντύπωση στους αναγνώστες και στις αναγνώστριες (*patients*) ότι απευθύνεται σε ανδρικό κοινό και ότι επομένως οι γυναίκες αποκλείονται από το περιεχόμενο του. Σε δεύτερο επίπεδο αυτή η μη συστηματική χρήση και των δύο γενών αποτελεί επιβεβαίωση της ισχυρής θέσης του ιζηματοποιημένου γλωσσικού σεξισμού στην ελληνική γλώσσα, που, όπως αναφέρθηκε στο τρίτο κεφάλαιο, φαίνεται να αποτελεί αντίκτυπο της επίδρασης της

καθαρεύουσας, επιλέγοντας τα διγενή 'επαγγελματικά ουσιαστικά' και τη χρήση του γενικευτικού αρσενικού. Ανάλογη με το ποσοστό εφαρμογής των προτάσεων είναι και η ασθενής ένδειξη αλλαγής της υπάρχουσας στερεοτυπικής ιδεολογίας του γλωσσικού σεξισμού σχετικά με τα 'θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά'.

Κεφάλαιο 5: Συμπεράσματα

Τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’ της ελληνικής γλώσσας έχουν αποτελέσει αντικείμενο έρευνας και μελέτης στην ελληνική βιβλιογραφία με ποικίλες προσεγγίσεις. Το ζήτημά τους έχει εξεταστεί ως προς τη ρύθμιση του μορφολογικού σχηματισμού τους (Τριανταφυλλίδης [1953] 1963), την περιγραφή τους με κοινωνιογλωσσολογικά κριτήρια (Παυλίδου 1985, Παυλίδου [2002] 2006) και την εξέτασή τους υπό το πρίσμα του γλωσσικού σεξισμού και της φεμινιστικής γλωσσολογίας (Τσοκαλίδου 1996, Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014). Κοινός πυρήνας αυτών των προσεγγίσεων υπήρξε η διαφορετική επιλογή επιθημάτων κατά τον μορφολογικό σχηματισμό τους, η οποία συνδέεται συχνά με τη λεγόμενη τάση της ελληνικής να χρησιμοποιεί διαφορετικά επιθήματα για το κάθε γένος. Ωστόσο, αυτή η τάση χρειάστηκε περαιτέρω διερεύνηση και τεκμηρίωση μέσω της διαχρονικής μορφολογίας, ώστε να εξακριβωθεί αν αποτελεί ‘φυσικό’ χαρακτηριστικό της γλώσσας και αν σε συγχρονικό επίπεδο υπάρχουν τυχόν ενδείξεις υπερίσχυσής του έναντι της τάσης γλωσσικού συντηρητισμού που φαίνεται να αναπαράγει έναν ιζηματοποιημένο γλωσσικό σεξισμό.

Η αναζήτηση και καταγραφή των επιθημάτων που χρησιμοποιήθηκαν στην αρχαία ελληνική για τη δήλωση της γυναίκας που ενεργεί, ασκεί κάποιο επάγγελμα ή χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα ή αξίωμα, αναδεικνύει τρεις κατηγορίες επιθημάτων. Η πρώτη αφορά τα θηλυκά παραγωγικά επιθήματα (-*τειρα*, -*τρια*, -*εια*, -*ισσα*, *αινα*, -*τις*, -*τρις*, -*ις*) από αρσενικά ουσιαστικά σε -*της*, -*τήρ*, *τωρ*, καθώς και από αρσενικά ουσιαστικά σε -*εύς* και -*ων*. Η δεύτερη περιλαμβάνει τα θηλυκά επιθήματα -*α* και -*η* που σχημάτιζαν ουσιαστικά για επαγγέλματα, που, είτε απασχολούνταν μονάχα οι γυναίκες (ή *μαία*), είτε διέθεταν αντίστοιχα αρσενικά με κοινή σημασία (ή *δούλη/ ό δοῦλος*) ή διαφορετική (ή *ταμία- οικονόμος του σπιτιού, νοικοκυρά και ό ταμίας- ο διανομέας, αυτός που διοικεί τις πληρωμές και τις εισπράξεις, ο θησαυροφύλακας*). Τέλος, η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει ‘κοινά’ επιθήματα που χρησιμοποιούνταν εξίσου για τη δημιουργία θηλυκών και αρσενικών ουσιαστικών και τη χρήση του θηλυκού ή αρσενικού άρθρου αντίστοιχα για τη δήλωση του γένους (ό/ ή *τροφός*, ό/ ή *ίατρός*).

Στην ελληνιστική κοινή και στη μεσαιωνική που ακολουθούν το σύνολο των συγκεκριμένων επιθημάτων επηρεάζεται από εξωγλωσσικούς και ενδογλωσσικούς

παράγοντες. Ο εξωγλωσσικός παράγοντας της γλωσσικής επαφής της ελληνικής με άλλες γλώσσες εισάγει στη γλώσσα νέα επιθήματα για τη δήλωση των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’. Παράλληλα ενδογλωσσικοί παράγοντες επηρέασαν τον βαθμό παραγωγικότητάς τους και με τη διαδικασία του μεταπλασμού και της επανάλυσης το κάθε επίθημα συγκεκριμενοποιήθηκε και αντιστοιχήθηκε στον μορφολογικό σχηματισμό μονάχα ενός γένους, απομακρύνοντας έτσι τα διγενή επιθήματα από τη γλώσσα. Αντίθετη, όμως σε αυτή την τάση της γλώσσας για διαχωρισμό των επιθημάτων ανά γένος, η τάση του συντηρητισμού, που κορυφώθηκε και επισημοποιήθηκε μέσω της καθαρεύουσας, επαναφέρει τα διγενή επιθήματα και μαζί τους έναν ιζηματοποιημένο γλωσσικό σεξισμό προς τη μορφολογική αναπαράσταση του γυναικείου φύλου.

Ο ιζηματοποιημένος αυτός γλωσσικός σεξισμός, ο οποίος κληροδοτήθηκε και στην κοινή νέα ελληνική, φαίνεται να συνδέεται πέρα από τη μορφολογική αναπαράσταση του γυναικείου φύλου και με τις διτυπίες ορισμένων ‘θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών’, με τις διαφορετικές συμβατικές και κειμενικές σημασίες που μπορούν να λάβουν τα ‘θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά’, καθώς και με τη γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους και κατ’ επέκταση να συνδέεται με αυτό που χαρακτηρίζει η Alvanoudi ([2014] 2015) ως το ‘αντίκτυπο ή φαινόμενο του γένους’ (‘gender effect’). Προσπάθειες αντιμετώπισης αυτού του γλωσσικού σεξισμού επιχειρήθηκε πολύ πρόσφατα με την έκδοση του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου, 2014). Η εφαρμογή των βασικών προτάσεων του συγκεκριμένου οδηγού και κατ’ επέκταση η ύπαρξη ενδείξεων μείωσης του ιζηματοποιημένου γλωσσικού σεξισμού επιχειρήθηκε με την ανάλυση 141 πρόσφατων διοικητικών εγγράφων υπουργείων (του Σεπτεμβρίου 2017), που αναρτήθηκαν διαδικτυακά στην ιστοσελίδα του προγράμματος ‘Διαύγεια’ του υπουργείου Διοικητικής Ανασυγκρότησης (<https://diavgeia.gov.gr/>).

Κατά την ανάλυση τους στο επίπεδο της προτασιακής δομής τους παρατηρείται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ καταγράφεται αποκλειστικά σε αρσενικό γένος. Συγκεκριμένα καταγράφονται 2529 περιπτώσεις ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ που αντιπροσωπεύουν το 75,90% του συνόλου των εγγράφων. Ακολουθούν τα διγενή ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’, που χρησιμοποιούνται σε 1493 περιπτώσεις, δηλαδή στο 66% του συνόλου των εγγράφων, και σε μικρότερο ποσοστό καταγράφεται η παράλληλη χρήση ‘επαγγελματικών ουσιαστικών σε αρσενικό και θηλυκό γένος με μόλις 254 καταγραφές (22% των εγγράφων). Επίσης, σε

αρκετά μεγάλο ποσοστό, 68,80% του συνόλου των εγγράφων (1044 περιπτώσεις) εμφανίζονται αμφισημίες, που κατά κύριο λόγο αφορούν διγενή ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’. Τα αποτελέσματα αυτά, που η ποσοστιαία επικάλυψή τους αποδεικνύει την ταυτόχρονη ύπαρξη διαφορετικών φαινομένων γλωσσικού σεξισμού σε κάθε έγγραφο, υποδεικνύουν μια σταθερή επικράτηση του γλωσσικού σεξισμού μέσω της γενικευτικής χρήσης του αρσενικού γένους. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται και από την κειμενική ανάλυση των εγγράφων, κατά την οποία η ανάλυση του κάθε κειμένου στην ολότητά του, ως σύνολο, αποδεικνύει ότι παρά τις μεμονωμένες περιπτώσεις εφαρμογής κάποιων προτάσεων του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014), αυτές δεν εφαρμόζονται συστηματικά σε όλο το έγγραφο με αποτέλεσμα να προσλαμβάνεται από τους/τις αναγνώστες/-ριες ως «αρσενικό». Το ίδιο ισχύει και στις περιπτώσεις των διγενών ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’, που ενώ στην προτασιακή ανάλυση λαμβάνονται ως αμφισημίες, στην κειμενική ανάλυσή τους, λόγω της επικράτησης του αρσενικού γένους στο σύνολο του κειμένου, προσλαμβάνονται ως αρσενικά.

Όσον αφορά τη συμφωνία γένους των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ με τα άρθρα τους η κατάσταση, σύμφωνα με την προτασιακή ανάλυση, φαίνεται να είναι αντίστοιχη με τα παραπάνω αποτελέσματα και την επικράτηση του αρσενικού γένους. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση των διγενών ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ τα οποία σημασιολογικά δύναται να δηλώσουν και τα δύο γένη, παρατηρείται ότι σε όσες περιπτώσεις δηλώνονται τα άρθρα τους, αυτά συντάσσονται κυρίως στο αρσενικό γένος, ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις συντάσσονται παράλληλα με αρσενικό και θηλυκό άρθρο και σε μονάχα μία περίπτωση διγενούς ‘επαγγελματικού ουσιαστικού’ καταγράφεται σύνταξη με θηλυκό άρθρο. Σχετικά με τη συμφωνία των άρθρων στις περιπτώσεις παράλληλης χρήσης θηλυκού και αρσενικού γένους στα ‘επαγγελματικά ουσιαστικά’, δημιουργείται προβληματισμός καθώς δεν ακολουθείται ολοκληρωτικά η παράλληλη χρήση των άρθρων και στα δύο γένη. Παρά τις περιπτώσεις παράλληλης χρήσης και των δύο άρθρων, παρατηρούνται επίσης και περιπτώσεις που δηλώνεται μονάχα το αρσενικό άρθρο, ενώ δήλωση μονάχα του θηλυκού άρθρου δεν σημειώνεται. Η χρήση μονάχα του αρσενικού άρθρου σε ορισμένες περιπτώσεις φαίνεται να αποτελεί αντίκτυπο της γενικευμένης χρήσης του αρσενικού γένους. Άλλωστε, η κειμενική ανάλυση του κάθε εγγράφου ξεχωριστά αποδεικνύει ότι το κάθε κείμενο ως ολότητα έχει συνταχθεί σαν «αρσενικό» και οι μεμονωμένες περιπτώσεις, όπου χρησιμοποιείται παράλληλα το αρσενικό και θηλυκό άρθρο ή μονάχα το θηλυκό είναι

σαν να αίρονται από την «αρσενική» ταυτότητα του κειμένου μέσα στο οποίο συναντώνται.

Τέλος, η επικράτηση του γενικευτικού αρσενικού τεκμηριώνεται και μέσω της σχεδόν ολοκληρωτικής χρήσης του αρσενικού γένους στη συμφωνία των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’, που συντάσσονται με κάποιο προσάρτημα ή με κάποια αντωνυμία. Σε πολύ περιορισμένο βαθμό σημειώνεται συμφωνία και στα δύο γένη με την παράλληλη χρήση και των δύο γενών, ενώ η σύνταξη και συμφωνία των προσαρτημάτων ή αντωνυμιών μονάχα στο θηλυκό γένος απουσιάζει. Η επικράτηση του αρσενικού γένους στη συμφωνία των προσαρτημάτων και αντωνυμιών των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’, όπως προκύπτει από την προτασιακή ανάλυση των κειμένων, επιβεβαιώνει τα αποτελέσματα της κειμενικής ανάλυσης, σύμφωνα με την οποία το κάθε κείμενο ως ολότητα, λόγω της μη συστηματικής χρήσης και των δύο γενών στα ουσιαστικά και στα προσαρτήματά τους, καθορίζεται ως «αρσενικό». Έτσι, ακόμα και στις ελάχιστες περιπτώσεις που εφαρμόζεται η πρόταση του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014) για παράλληλη χρήση και των δύο γενών στα προσαρτήματα των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’, αυτή ακυρώνεται καθώς δεν εφαρμόζεται συστηματικά και με συνέπεια σε όλο το έγγραφο, όπως άλλωστε προτρέπει και ο ‘Οδηγός’.

Τόσο η προτασιακή ανάλυση της επιλογής γραμματικού γένους στα υπό εξέταση έγγραφα, όσο και η κειμενική ανάλυση του κάθε εγγράφου ξεχωριστά ως ολότητα, συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας πρώτης εικόνας για την αποδοχή και εφαρμογή των βασικών προτάσεων του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014). Από το σύνολο των προτάσεων του ‘Οδηγού’ παρατηρείται σε περιορισμένο βαθμό η χρήση ορισμένων από αυτών, ενώ κάποιες άλλες προτάσεις αγνοούνται ολοκληρωτικά. Συγκεκριμένα, η πρόταση εφαρμογής παράλληλης χρήσης και των δύο γενών καταγράφεται σε 264 περιπτώσεις (με ποσοστό εμφάνισης στο 24,1% των εγγράφων), το οποίο αν όμως συγκριθεί με το αντίστοιχο ποσοστό της έρευνας που προηγήθηκε της σύνταξης του ‘Οδηγού’ για τα υπουργεία (38,39%) (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014, 127), δεν σημειώνει βελτίωση. Παρόλο που εφαρμόζεται η παράλληλη χρήση και των δύο γενών, ωστόσο δεν γίνεται συστηματικά με πρόταξη του θηλυκού γένους, όπως προτείνει ο ‘Οδηγός’ για λόγους αφύπνισης κατά του γλωσσικού σεξισμού. Έτσι, η πρόταξη του θηλυκού γένους έναντι του αρσενικού εμφανίζεται σε πολύ περιορισμένο βαθμό (συνολικά σε 6 περιπτώσεις,

δηλαδή σε ποσοστό εμφάνισης 1,4% του συνόλου των εγγράφων). Αντίθετα, η προσθήκη της φράσης ‘γυναίκες και άνδρες’ ή ‘γυναικών και ανδρών’ ως επεξήγηση στην περίπτωση αμφισημιών απουσιάζει τελείως από τα έγγραφα παρόλο που στο 68,80% του συνόλου των εγγράφων παρουσιάζονται αμφισημίες. Τέλος, η πρόταση του ‘Οδηγού’ για συντακτική συμφωνία και στα δύο γένη των προσαρτημάτων και αντωνυμιών των ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ εφαρμόζεται σε πολύ μικρό ποσοστό, μόλις σε 26 περιπτώσεις, αριθμός που αντιστοιχεί στο 6,4% του συνόλου των εγγράφων (οι 6 από αυτές τις περιπτώσεις αφορούν, όπως μόλις προαναφέρθηκε, την πρόταξη του θηλυκού γένους έναντι του αρσενικού). Οι οποιεσδήποτε, όμως, προσπάθειες, υιοθέτησης των προτάσεων του ‘Οδηγού’ δεν εφαρμόζονται με συνέπεια στο σύνολο του κάθε κειμένου με αποτέλεσμα να μην επιτυγχάνεται η βασικότερη πρόταση του ‘Οδηγού’, που προτρέπει στη συστηματική χρήση και των δύο γενών ‘επαγγελματικών ουσιαστικών’, καθώς και των άρθρων, αντωνυμιών και προσαρτημάτων τους, στο σύνολο του κάθε κειμένου. Η μη συστηματική χρήση και των δύο γενών στην ολότητα του κάθε εγγράφου ξεχωριστά, σύμφωνα με τον ‘Οδηγό’, καθιστά το κάθε κείμενο ως «αρσενικό γένος» και αυτό ακριβώς συμβαίνει και στην περίπτωση των 141 εγγράφων του δείγματος.

Η σημασία της πρόσληψης του κάθε κειμένου ως ολότητα διαπιστώνεται και από τη χρήση τύπων ουδέτερου γένους στο υπό εξέταση δείγμα. Ενώ, λοιπόν, απαντώνται στο 56,7% του συνόλου των εγγράφων και θα μπορούσαν να συμβάλουν στην αντιμετώπιση του γλωσσικού σεξισμού, επειδή ακριβώς στα κείμενα, που χρησιμοποιούνται, συνυπάρχουν τύποι αρσενικού γένους, αίρεται η ουδέτερη σημασία τους καθώς τα κείμενα θεωρούνται ως «αρσενικά». Θετική, ωστόσο, για τη μείωση του γλωσσικού σεξισμού αποτελεί η χρήση προσφωνήσεων-‘επαγγελματικών ουσιαστικών’ θηλυκού γένους που απευθύνονται προς συγκεκριμένα πρόσωπα γυναικείου φύλου (εμφανίζονται στο 41,8% του συνόλου των εγγράφων). Ο μορφολογικός σχηματισμός αυτών των προσφωνήσεων έχει γίνει είτε με θηλυκό επίθημα, είτε με διγενές, παρόλο που στη δεύτερη περίπτωση, όταν παραλείπεται το θηλυκό άρθρο, το θηλυκό γένος δεν γίνεται άμεσα διακριτό. Σε ελάχιστες περιπτώσεις, βέβαια, συνεχίζεται να εφαρμόζεται η χρήση αρσενικών προσφωνήσεων προς γυναίκες (5% του συνόλου των εγγράφων) διαιωνίζοντας με αυτόν τον τρόπο τη γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους και τον ιζηματοποιημένο γλωσσικό σεξισμό.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, παρατηρείται ότι από την ανάλυση που έγινε στο συγκεκριμένο δείγμα εγγράφων η χρήση του γενικευτικού αρσενικού συνεχίζει να

υπερισχύει έναντι των προτάσεων του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014) και επομένως της παράλληλης αναφοράς του θηλυκού γένους με σκοπό την ίση γλωσσική αναπαράσταση και των δύο φύλων. Οι περιορισμένες περιπτώσεις ταυτόχρονης χρήσης και των δύο γενών θα μπορούσαν να αποτελούν μια μικρή ένδειξη αλλαγής προς την αντίθετη κατεύθυνση του ιζηματοποιημένου γλωσσικού σεξισμού. Ωστόσο, καθώς αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις μέσα στα κείμενα και δεν εφαρμόζονται στο σύνολο του κάθε κειμένου δημιουργείται η αίσθηση ότι τα κείμενα είναι «αρσενικά» και ότι η γυναίκα περιθωριοποιείται γλωσσικά και κοινωνικά. Όπως παρατηρεί και η Παυλίδου ([2002] 2006, 43-44), η παράλειψη του θηλυκού γένους και η απόλυτη χρήση του γενικευτικού αρσενικού (στα ουσιαστικά και στα συμπληρώματά του) σε ελληνικά δημόσια έντυπα, παρόλο που γίνεται και για λόγους οικονομίας της γλώσσας, δημιουργεί την αίσθηση ότι απευθύνονται μονάχα σε άνδρες και ότι η γυναίκα αποκλείεται και περιθωριοποιείται από σημαντικά κοινωνικά πεδία.

Τα αποτελέσματα που μπορούν να επιφέρουν οι γλωσσικοί σχεδιασμοί εξαρτώνται σε κάθε περίπτωση από τις υποκείμενες ιδεολογίες της εκάστοτε κοινωνίας (Milles 2011, 30). Η πρακτική του γενικευτικού αρσενικού στην ελληνική γλώσσα συνδέεται με την ιδεολογία του κυρίαρχου αρσενικού φύλου και επομένως εκφράζει έμμεσα συντηρητισμό στην ένταξη των γυναικών σε όλα τα επαγγέλματα που μέχρι πρότινος ήταν καθαρά ανδροκρατούμενα, ως απόρροια του γλωσσικού συντηρητισμού της καθαρεύουσας (Γεωργαλίδου κ.ά. 2018). Επομένως, η χρήση στα διοικητικά έγγραφα αποκλειστικά αρσενικών τύπων ή και διγενών ουσιαστικών χωρίς τη συστηματική παράλληλη χρήση και των δύο γενών στα άρθρα και τα προσαρτήματά τους είναι μια λεξικογραμματική επιλογή που σημασιολογικά οδηγεί πιθανότατα στον αποκλεισμό των γυναικών από τα συγκεκριμένα κείμενα. Η έλλειψη κατ’ επέκταση του θηλυκού γένους στα διοικητικά έγγραφα μπορούμε να πούμε ότι ενισχύει μια σχέση κοινωνικής κυριαρχίας του αρσενικού προς το θηλυκό. Ωστόσο, ευρωπαϊκά παραδείγματα επιτυχούς εφαρμογής γλωσσικών μεταρρυθμίσεων για τη μη σεξιστική χρήση της γλώσσας μπορούν να αποτελέσουν πρότυπα μίας πιθανής θετικής εξέλιξης και στην ελληνική γλώσσα και στην εφαρμογή των προτάσεων μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα και στη συνέχεια στην εκπαίδευση και στην κοινωνιογλωσσολογική κοινότητα (Γεωργαλίδου κ.ά. 2018).

Η επιτυχής υιοθέτηση, επομένως, των προτάσεων του ‘Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα’ (Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014)

φαίνεται να χρειάζεται τη συστηματική εφαρμογή τους από όλους ανεξαιρέτως τους κρατικούς και διοικητικούς φορείς. Η άμεση επιμόρφωση των υπαλλήλων, γυναικών και ανδρών, πάνω σε θέματα γραμματικού γένους της ελληνικής γλώσσας, καθώς και σε θέματα σωστής εφαρμογής των προτάσεων του ‘Οδηγού’, μπορεί να επιφέρει γλωσσικές και κοινωνικές αλλαγές. Άλλωστε, μία πρώτη εξέταση της κατάστασης των διοικητικών εγγράφων του Πανεπιστημίου Αιγαίου, στο οποίο η συνεχής δράση της Επιτροπής «Αιγαίο 50:50 Ισόρροπη Συμμετοχή» έχει προβεί και σε σχετική επιμόρφωση των διοικητικών υπαλλήλων του πανεπιστημίου, σημειώνει σοβαρές ενδείξεις εφαρμογής των προτάσεων του ‘Οδηγού’. Παράλληλα, η περαιτέρω αντιμετώπιση του ιζηματοποιημένου γλωσσικού σεξισμού και της γενικευτικής χρήσης του αρσενικού γένους, χρειάζεται τη δημιουργία ενός γλωσσικού σχεδιασμού που θα εφαρμοστεί στην εκπαίδευση και δεν θα στοχεύει στη ρύθμιση της μορφολογίας των γενών, αλλά στην παράλληλη χρήση και των δύο γενών, ώστε να επιφέρει μελλοντικά κοινωνικές αλλαγές και να συμβάλει στην ισότητα των φύλων.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- ΑΡΑΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. 1996. 'Δημοτική', 'καθαρεύουσα' και οι στάσεις των νέων. Στο *Ίσχυρές' και 'ασθενείς' γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού* (Πρακτικά ημερίδας. Απρίλιος 1996, Θεσσαλονίκη), 149-159. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- ΑΡΑΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. [2002] 2005. 'Δημοτική', 'Καθαρεύουσα' και οι Στάσεις των δύο Φύλων. Στο *Γλώσσα, γένος, φύλο*, επιμ. Θ.-Σ. Παυλίδου, 138-166. 2η εκδ. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ-ΣΥΜΕΩΝΙΔΗ, Α. 1996. Η Νεοελληνική Σύνθεση. Στο *Ζητήματα Νεοελληνικής Γλώσσας: Διδακτική Προσέγγιση*, επιμ. Γ. Κατσιμαλή & Φ. Καβουκόπουλος, 97-120. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ-ΣΥΜΕΩΝΙΔΗ, Α. & Δ. ΧΕΙΛΑ-ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ. 2003. Συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις στο γένος της ελληνικής. Μία θεωρητική πρόταση. Στο *Το γένος*, επιμ. Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. Ράλλη & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου, 13-56. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, Ν. 1992. *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας (τέσσερις μελέτες)*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΒΕΛΟΥΔΗΣ, Γ. 2005. *Η σημασία πριν, κατά και μετά τη γλώσσα*. Αθήνα: Κριτική.
- BROWNING, R. [1982]. 1995. Η ελληνική διγλωσσία χθες και σήμερα. Στο *Η ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα*, επιμ. R. Browning, 244-272. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα.
- GASOUKA, M. & M. GEORGALIDOU. 2014. *Guide for the Use of Non-Sexist Language in Public Documents*. In Greek. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, Υπουργείο Εσωτερικών.
- ΓΕΩΡΓΑΛΙΔΟΥ, Μ. & Σ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ. 2016. Γραμματικό γένος και γλωσσικός σεξισμός στα έγγραφα της ελληνικής δημόσιας διοίκησης. *Γλωσσολογία* 24: 23-43.
- ΓΕΩΡΓΑΛΙΔΟΥ, Μ., Σ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ & Ντ. ΣΑΡΡΗ-ΧΑΣΑΝ. 2018. Γλωσσικό ζήτημα, γλωσσικός συντηρητισμός & το 2ο κύμα φεμινιστικής

- γλωσσολογίας: η αναφορά στη γυναίκα στην ελληνική γλώσσα. Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 38^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 28 Απριλίου 2017*, 67-78. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΓΚΑΣΟΥΚΑ, Μ. & Μ. ΓΕΩΡΓΑΛΙΔΟΥ. 2014. *Οδηγός Χρήσης μη-Σεξιστικής Γλώσσας στα Διοικητικά Έγγραφα*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, Υπουργείο Εσωτερικών.
- ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. [2005]. 2015. *Πώς γίνεται μια επιστημονική εργασία; Επιστημονική έρευνα και συγγραφή εργασιών*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- ΙΟΡΔΑΝΙΔΟΥ, Α. & Ε. ΜΑΝΤΖΑΡΗ. 2005. Τα θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά: γλωσσική χρήση και τυποποίηση. Στο *Πρακτικά 5^{ου} Συνεδρίου Ελληνικής Γλώσσας και Ορολογίας, 13-15 Οκτωβρίου*, 73-87. Λευκωσία-Κύπρος: Ελληνική Εταιρεία Ορολογίας.
- ΚΑΒΑΖΗ, Ε. 2009. Τα θηλυκά επαγγελματικά επιθήματα στην κυπριακή διάλεκτο. Μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- ΚΑΝΑΚΗΣ, Κ. 2007. *Εισαγωγή στην πραγματολογία: γνωστικές και κοινωνικές όψεις της γλωσσικής χρήσης*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ Ε. & Α. ΦΛΙΑΤΟΥΡΑΣ. 2004. *Γλωσσική αλλαγή*. Αθήνα: νήσος.
- ΚΛΑΙΡΗΣ, Χρ. & Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ. [2004]. 2011. *Γραμματική της νέα ελληνικής: δομολειτουργική - επικοινωνιακή*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικογραφίας Ε.Π.Ε..
- ΚΡΙΑΡΑΣ, ΕΜΜ. 1988. *Τα πεντάλεπτα μου στην ΕΡΤ και άλλα γλωσσικά*. 2η έκδ. Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης παιδεία.
- ΚΡΙΑΡΑΣ, ΕΜΜ. 2005. *Ερευνητικά*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Σ. 2014. Κοινωνικό φύλο: Μέθοδοι και προσεγγίσεις. Στο *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και εφαρμογές*, επιμ. Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού & Β. Τσάκωνα, 399-440. Αθήνα: νήσος.
- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής [1998]. 2009. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

- ΛΙΑΚΟΣ, Α. [2001]. 2004. Εξ ελληνικής εις την ημών κοινήν γλώσσαν. Στο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 963-971. Θεσσαλονίκη: Κέντρο ελληνικής γλώσσας, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- LIDDELL H. & R. SCOTT [1907]. 2007. *Μέγα λεξικόν της ελληνικής γλώσσας*. Μτφρ. Ξ. Μόσχου. Αθήνα: Σιδέρης.
- LYONS, J. 1999. *Γλωσσολογική σημασιολογία*. 6η έκδ. Μτφρ. Γ. Ανδρουλάκης. Επιμ. Γ. Καρανάσιος. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- ΛΥΠΟΥΡΛΗΣ, Δ. 1990. *Γλωσσικές παρατηρήσεις. Από την καθαρεύουσα στη δημοτική*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- MACKRIDGE, P. [1987]. 1990. *Η νεοελληνική γλώσσα*. Μτφρ. Κ.Ν. Πετρόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης.
- ΜΑΚΡΗ-ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ, Μ. 1984. Απόπειρα περιγραφής της νεοελληνικής προσφώνησης. Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 4^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 16-18 Μαΐου 1983*, 219-239. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- ΜΑΚΡΗ-ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ, Μ. 1996. Τι άλλαξε λοιπόν; Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 16^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 4-6 Μαΐου 1995*, 435-446. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΜΑΚΡΗ-ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ, Μ. 2003. Η γυναικεία γλώσσα και η γλώσσα γυναικών. Στα Πρακτικά του συνεδρίου *Το Φύλο Τόπος Συνάντησης των Επιστημών: Ένας Πρώτος Ελληνικός Απολογισμός*. Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου. http://www1.aegean.gr/gender-postgraduate/Documents/Praktika_Synedriou/%CE%9A%CE%B5%CE%AF%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF%20%CE%9C%CE%B1%CE%BA%CF%81%CE%AE-%CE%A4%CF%83%CE%B9%CE%BB%CE%B9%CF%80%CE%AC%CE%BA%CE%BF%CF%85.pdf (τελευταία πρόσβαση 14/01/2018).
- ΜΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Δ. 2002. Η Συνδυαστικότητα των Ονοματικών Επιθημάτων Παραγωγής. Πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών.

- ΜΗΤΣΙΚΟΠΟΥΛΟΥ, Β. 2001. Λόγος. Στο *Λόγος και Κείμενο*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης. Στο *Ηλεκτρονικός Κόμβος για την Υποστήριξη των Διδασκόντων στην ελληνική Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. http://www.komvos.edu.gr/glwssa/logos_keimeno/1_1/thema_1_1.htm (τελευταία πρόσβαση 07/01/2018).
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ. 1985α. *Εισαγωγή στη Σημασιολογία*. Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ. 1985β. *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ. [1998] 2002. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. 2η εκδ. Αθήνα: Κέντρο Λεξικογραφίας.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ. 2011. *Το γλωσσικό ζήτημα. Σύγχρονες προσεγγίσεις*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και τη δημοκρατία.
- ΜΠΑΣΛΗΣ, Γ. 1996. Θηλυκά Επαγγελματικά. Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 16^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 4-6 Μαΐου 1995*, 447-457. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΝΤΑΛΤΑΣ, Π. 1992. Φεμινισμός και κοινωνιογλωσσολογική αλλαγή: Μια πρωτοτυπική προσέγγιση. Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 12^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 18-20 Απριλίου 1991*, 271-287. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Μ. [1971] 2006. *Γραμματική της αρχαίας ελληνικής*. 2η εκδ. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Γ. [2001]. 2004α. Μορφολογία: από την κλασική ελληνική στην κοινή. Στο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 451-456. Θεσσαλονίκη: Κέντρο ελληνικής γλώσσας, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Γ. [2001]. 2004β. Γενικά χαρακτηριστικά του αρχαίου ελληνικού λεξιλογίου. Στο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 486-494. Θεσσαλονίκη: Κέντρο

ελληνικής γλώσσας, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Γ. & ΕΥ. ΠΕΤΡΟΥΝΙΑΣ. [2001]. 2004. Η μορφολογία της κλασικής ελληνικής. Στο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 421-434. Θεσσαλονίκη: Κέντρο ελληνικής γλώσσας, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

ΠΑΥΛΙΔΟΥ, Θ.-Σ. 1985. Παρατηρήσεις στα θηλυκά επαγγελματικά. Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 5^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 2-4 Μαΐου 1984*, 201-217. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

ΠΑΥΛΙΔΟΥ, Θ.-Σ. [2002] 2006. Γλώσσα-Γένος-Φύλο: Προβλήματα, Αναζητήσεις και Ελληνική Γλώσσα. Στο *Γλώσσα, γένος, φύλο*, επιμ. Θ.-Σ. Παυλίδου, 15-64. 2η έκδ. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

ΠΑΥΛΙΔΟΥ, Θ.-Σ., Α. ΑΛΒΑΝΟΥΔΗ & Ε. ΚΑΡΑΦΩΤΗ. 2004. Γραμματικό γένος και σημασιακό περιεχόμενο: προκαταρκτικές παρατηρήσεις για τη λεξιλογική αναπαράσταση των φύλων. Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 24^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 9-11 Μαΐου 2003*, 543-553. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

ΠΑΥΛΙΔΟΥ, Θ.-Σ., Χ. ΚΑΠΕΛΛΙΔΗ & Ε. ΚΑΡΑΦΩΤΗ. 2015. Γραμματικό γένος, φύλο και θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά: όψεις του γλωσσικού σεξισμού. Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 35^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 9-10 Μαΐου 2014*, 478-489. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

ΡΑΛΛΗ, Α. 1984. Μορφολογία του Ελληνικού Ρήματος και Θεωρία του Λεξικού: Μερικές προκαταρκτικές Παρατηρήσεις. Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 4^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 16-18 Μαΐου 1983*, 61-80. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

- ΡΑΛΛΗ, Α. 1986. Κλίση και Παραγωγή. Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 6^{ης} Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 22-24 Απριλίου 1985*, 29-49. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- ΡΑΛΛΗ, Α. 2003. Ο καθορισμός του γραμματικού γένους στα ουσιαστικά της νέας ελληνικής. Στο *Το γένος*, επιμ. Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. Ράλλη & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου, 57-99. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- ΡΑΛΛΗ, Α. [2005] 2012. *Μορφολογία*. 5η έκδ. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ, Γ. 1997. *Στοιχεία Μορφολογίας. Μορφήματα και παραγωγικές καταλήξεις της νεοελληνικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας.
- ΣΕΛΛΑ-ΜΑΖΗ, Ε. 2001. *Διγλωσσία και Κοινωνία. Η ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Προσκήνιο.
- ΣΕΤΑΤΟΣ, Μ. 1998. Γραμματικό και φυσικό γένος στην κοινή νεοελληνική. *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 7: 117-136.
- ΣΚΟΥΡΤΟΥ, Ε. 2011. *Η διγλωσσία στο σχολείο*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- ΣΤΑΜΟΥ, Α. 2014. Η κριτική ανάλυση λόγου: Μελετώντας τον ιδεολογικό ρόλο της γλώσσας. Στο *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και εφαρμογές*, επιμ. Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφιανού & Β. Τσάκωνα, 149-187. Αθήνα: νήσος.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ, Μ. [1941] 2005. *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)*. (ανατύπωση με διορθώσεις η έκδοση του 1941). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ, Μ. [1953]. 1963. Η βουλευτίνα και ο σχηματισμός των θηλυκών επαγγελματικών. Στο *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Ερευνητικά Β'.* 2 τόμ., 326-334. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΤΣΟΚΑΛΙΔΟΥ, Π. 1996. *Το Φύλο της Γλώσσας: Οδηγός μη Σεξιστικής Γλώσσας για τον Δημόσιο Ελληνικό Λόγο*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων.
- ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ, Αγ. [1977]. 1982. Ο δρόμος προς την δημοτική: Θεωρητικά, τεχνικά και γλωσσικά προβλήματα. Σχηματισμός επαγγελματικών θηλυκών. Στο *Ό δρόμος προς την Δημοτική (Μελέτες και άρθρα)*, επιμ. Αγ. Τσοπανάκης, 302-342. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Αφών Κυριακίδη.

- YULE, G. [1996] 2006. *Πραγματολογία*. Μτφρ. Α. Αλβανούδη & Χ. Καπελλίδη. Επιμ. Θ.-Σ. Παυλίδου. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΦΙΛΟΣ, Π. 2009. Τα λατινικά δάνεια και η επίδραση τους στην παραγωγική μορφολογία της μετακλασικής ελληνικής: η περίπτωση του επιθήματος -αριος. Στο *Τόμος Πρακτικών 8^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, 30 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου (ICGL8)*, 1224-1238. Πανεπιστήμιο Ιωάννινων (Έκδοση CD-Rom).
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ, Χ. 1992. *Νεοελληνικός λόγος: Μελέτες για την γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος*. Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.
- ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ, Γ. [1903]. 1977. Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς χρήσεως τῶν προσηγορικῶν ονομάτων γένους θηλυκοῦ ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ. Στο *Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι*, 2 τόμ., 94-99. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- ΧΕΙΛΑ-ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ, Δ. 2003. Γένος και συμφωνία στη νέα ελληνική. Στο *Το γένος*, επιμ. Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. Ράλλη & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου, 132-167. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- ΧΟΡΡΟΚΣ, Τζ. 2006. *Ελληνικά: Ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της*. 5η έκδ. Μτφρ. Μ. Σταύρου. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι.Δ. Κολλάρου & ΣΙΑΣ Α.Ε..
- ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ, Α.-Φ. [2005]. 2010. *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].
- ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ, Α. 2003. Γένος και κλίση στην ελληνική (Μια φυσική προσέγγιση). Στο *Το γένος*, επιμ. Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. Ράλλη & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου, 100-131. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- ΨΥΧΑΡΗΣ, Γ. 1888. *Το ταξίδι μου*. Αθήνα: Τυπογραφείον Βλαστού.

Ξενόγλωσση

- ABBOU, J. 2011. Double gender marking in French: a linguistic practice of antisexism. *Current Issues in Language Planning* 12:1: 55-75.
- AIKHENVALD, A. 2016. *How Gender Shapes the World*. United Kingdom: Oxford University Press.
- ALVANOUDI, A. [2014]. 2015. *Grammatical Gender in Interaction. Cultural and Cognitive Aspects*. Leiden/Boston: Brill.
- BARON, D. 1986. *Grammar and Gender*. New Haven, CT and London: Yale University Press.
- BENGOECHEA, M. 2011. Non-sexist Spanish policies: an attempt bound to fail?. *Current Issues in Language Planning* 12(1): 35-53.
- BLOMMAERT, J. & Ch. BULCAEN. 2000. Critical Discourse Analysis. *Annual Review of Anthropology* 29: 447-466.
- BOOIJ, G. 2003. Periphrastic Word Formation. Στο *Proceedings of the Third Mediterranean Morphology Meeting*, επιμ. G. Booij, J. De Cesaris, A. Ralli & S. Scalise, 15-28. Barcelona: Pompeu Fabra.
- BOSMAJIAN, H. 1972. The Language of Sexism. *ETC: A Review of General Semantics* 29(3): 305-313.
- BRAUN, F. 2001. The communication of gender in Turkish. Στο *Gender across languages, Volume I*, επιμ. M. Hellinger & H. Bussmann, 283-310. Amsterdam: John Benjamins.
- BROWNING, R. [1969] 1983. *Medieval and modern Greek*. 2η εκδ. Cambridge: Cambridge University Press.
- CAMERON, D. 1985. *Feminism and Linguistic Theory*. London: Macmillan.
- CAMERON, D. 1990. *The Feminist Critique of Language: A Reader*. London: Routledge.
- CAMERON, D. 1995a. *Verbal Hygiene*. London: Routledge.
- CAMERON, D. 1995b. Rethinking language and gender studies: Some issues for the 90s. Στο *Language and Gender: Interdisciplinary Perspectives*, επιμ. S. Mills, 31-44. London: Longman.
- CAMERON, D. 1996. The language-gender interface: Challenging co-operation. Στο *Rethinking Language and Gender Research: Theory and Practice*, επιμ. V. Bergvall, J.M. Bing & A. Freed, 31-53. London: Longman.

- CAMERON, D. 2003. Gender and Language Ideologies. Στο *The Handbook of Language and Gender*, επιμ. J. Holmes & M. Meyerhoff, 447-467. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd.
- CAMERON, D. 2006. *Language and Sexual Politics*. London: Routledge.
- CASTRO, V. 2007. 'Feminism, gender and translation', paper presented to the Sheffield Hallam University Linguistic Research Seminar.
- CHANTRAINE, P. 1968-1980. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*. 2 τόμ. Παρίσι: Klincksieck.
- CHOULIARAKI, L. & N. FAIRCLOUGH. 1999. *Discourse in Late Modernity*. Edinburg: Edinburg University Press.
- COATES, J. 1996. *Women Talk: Conversation between Women Friends*. Oxford: Blackwell.
- COOPER, R. L. 1989. *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CORBETT, G. G. 1991. *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CORBETT, G. G. 1999. Gender and Gender Systems. Στο *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories*, επιμ. K. Brown & J. Miller, 163-169. Oxford: Elsevier Science Ltd.
- CORBETT, G. G. 2007. Gender and noun classes. Στο *Language Typology and Syntactic Description, volume III: Grammatical Categories and the Lexicon*, επιμ. T. Shopen, 241-279. Cambridge: Cambridge University Press.
- CHRISTIE, C. 2001. *Gender and Language: Towards a Feminist Pragmatics*. Edinburg: Edinburg University Press.
- De BEAUVOIR, S. [1949]. 1993. *The Second Sex*. London: Everyman
- DEBRUNNER, Al. 1917. *Griechische Wortbildungslehre*. Heidelberg: C. Winter.
- Di SCIULLO, A.M. 1996a. Atomicity and Relatedness in Configurational Morphology. Στο *Configurations: Essays on Structure and Interpretation*, επιμ. A.M. Sciallo, 17-41. Somerville: Cascadilla Press.
- Di SCIULLO, A.M. 1996b. Modularity and XO/XP Asymmetries. *Linguistic Analysis* 26: 1-26.
- DIXON, R.M.W. 2010. *Basic Linguistic Theory. Vol. 1. Methodology*. Oxford: Oxford University Press.

- ECKERT, P. & S. McCONNELL-GINET. 1992. Think practically and look locally: language and gender as community-based practice. *Annual Review of Anthropology* 21:461-490.
- ECKERT, P. & S. McCONNELL-GINET. 2003. *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ELGIN, S. H. 1988. *A First Dictionary and Grammar of Laaden*. Madison, WI: Society for the Furtherance and Study of Fantasy and Science Fiction.
- FAIRCLOUGH, N. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- FERGUSON, Ch. 1959. Diglossia. *Word* 15: 325-340.
- FISHMAN, J. 1967. Bilingualism with or without diglossia; Diglossia with or without bilingualism. *Journal of social issues* 23(2): 29-38.
- FOUCAULT, M. 1972. *The Archaeology of Knowledge*. London: Tavistock Publications.
- FRIEDAN, B. 1963. *The Feminine Mystique*. New York: Norton.
- GEORGALIDOU, M. 2016. Addressing women in the Greek parliament. Institutionalised confrontation or sexist aggression? Στο *Exploring Language Aggression against Women*, επιμ. P. Bou-France, 127-154. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- HALLIDAY, M. 1994. *An Introduction to Functional Grammar*. 2η έκδ. London: Edward Arnold.
- HELLINGER, M. & H. BUSSMANN. 2001a. Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men. Στο *Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*, επιμ. M. Hellinger & H. Bussmann, 1–25. Amsterdam: John Benjamins.
- HELLINGER, M. & H. BUSSMANN, επιμ. 2001b. *Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*. Volume I. Amsterdam: John Benjamins.
- HELLINGER, M. & H. BUSSMANN, επιμ. 2002. *Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*. Volume II. Amsterdam: John Benjamins.
- HELLINGER, M. & H. BUSSMANN, επιμ. 2003. *Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*. Volume III. Amsterdam: John Benjamins.

- HOLMES, J. 1993. Women's talk: the question of sociolinguistic universals. *Australian Journal of Communication* 20: 125-149.
- HOLMES, J. 1995. *Women, Men and Politeness*. London: Longman.
- HOLTON, D., P. MACKRIDGE & I. PHILIPPAKI-WARBURTON 2004. *Greek. An Essential Grammar of Modern Language*. Oxford: Routledge.
- JONES, A. R. 1987. Nets and bridles: Early modern conduct books and sixteenth century women's lyrics. Στο *The Ideology of Conduct: Essays on Literature and the History of Sexuality*, επιμ. N. Armstrong & L. Tennenhouse, 39-72. New York: Methuen.
- JOSEPH, B. D. 1998. Diachronic Morphology. Στο *Handbook of Morphology*, επιμ. A. Spencer & A. Zwicky, 351-372. Oxford: Blackwell.
- KIPARSKY, P. 1982. *Lexical Phonology and Morphology*. Seoul: Linguistics in the Morning Calm, Hanshin.
- LABOV, W. 1966a. Hypercorrection by the lower middle class as a factor in linguistic change. Στο *Sociolinguistics: Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964*, επιμ. W. Bright, 84-113. The Hague: Mouton.
- LABOV, W. 1966b. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- LAKOFF, R. 1973. Language and woman's place. *Language in society* 2(1): 45-79.
- LAKOFF, R. 1975. *Language and woman's place*. New York: Harper & Row.
- LAKOFF, R. 2003. Language, Gender, and Politics: Putting "Women" and "Power" in the Same Sentence. Στο *The Handbook of Language and Gender*, επιμ. J. Holmes & M. Meyerhoff, 161-178. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd.
- LAKOFF, R. 2004. Language and woman's place. Στο *Language and Woman's Place: Text and Commentaries*, επιμ. R. Lakoff & M. Bucholtz, 39-76. Oxford: Oxford University Press.
- LAMPROPOULOU, S. & M. GEORGALIDOU. 2017. Sexist language in Greek public discourse: When gender exclusive forms become a matter of grammatical correctness. *Women's Studies International Forum* 60: 49-57.
- LAZAR, M. [2005]. 2007. Politicizing Gender in Discourse: Feminist Critical Discourse Analysis as Political Perspective and Praxis. Στο *Feminist Critical Discourse Analysis. Gender, Power and Ideology in Discourse*, επιμ. M. Lazar, 1-28. New York: Palgrave Macmillan.

- LEJEUNE, M. 1972. *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*. Παρίσι: Klincksieck.
- LEVINSON, S.C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LIEBER, R. 1982. Allomorphy. *Linguistic Analysis* 10(1): 27-52.
- LUKE, Al. 2002. Beyond science and Ideological critique: Developments in critical discourse analysis. *Annual Review of Applied Linguistics* 22: 96-110.
- MACKRIDGE, P. 1985. *The Modern Greek Language: A Descriptive Analysis of Standard Modern Greek*. Oxford: Oxford University Press.
- MALTZ, D. & R. A. BORKER. 1982. A cultural approach to male-female miscommunication. Στο *Language and Social Identity*, επιμ. J. Gumperz, 196-216. Cambridge: Cambridge University Press.
- MATRAS, Y. 2009. *Language Contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCONNELL-GINET, S. 1988. Language and gender. Στο *Linguistics: The Cambridge Survey. IV: Language: The sociocultural context*, επιμ. F.J. Newmeyer, 75-99. Cambridge: Cambridge University Press.
- MILLES, K. 2011. Feminist language planning in Sweden. *Current Issues in Language Planning* 12:1: 21-33.
- MILLS, S. 2008. *Language and Sexism*. New York: Cambridge University Press.
- MIRAMBEL, A. 1937. Les états de langue dans la Grèce actuelle. Στο *Conférences de l'Institut de Linguistique de l'Université de Paris 5*, Παρίσι.
- MIRAMBEL, A. 1964. Les Aspects psychologiques du purisme dans la Grèce moderne. *Journal de psychologie normale et pathologique* 4(Οκτώβριος): 405-436.
- NILSEN, A.P. 1977. Linguistic Sexism as a Social Issue. Στο *Sexism and Language*, επιμ. A.P. Nilsen, H. Bosmajian, H. Lee Gershuny & J. P. Stanley, 1-26. Urbana, Illinois: National Council of Teachers of English.
- OCHS, El. 1992. Indexing gender. Στο *Rethinking context: Language as an interactive phenomenon*, επιμ. A. Duranti & C. Goodwin, 335-358. Cambridge: Cambridge University Press.
- PAUWELS, A. 2003. Linguistic Sexism and Feminist Linguistic Activism. Στο *The Handbook of Language and Gender*, επιμ. J. Holmes & M. Meyerhoff, 550-570. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd.
- PERPILLOU, J.-L. 1973. *Les Substantifs grecs en -εύς*. Παρίσι: Klincksieck.

- RALLI, A. 2002a. The Role of Morphology in Gender Determination: Evidence from Modern Greek. *Linguistics* 40(3): 519-551.
- RALLI, A. 2002b. Prefixation vs. Compounding. Στο *Asymmetry in Grammar: Phonology, Morphology and Language Acquisition*, επιμ. A.M. Di Sciullo, 37-64. Amsterdam: John Benjamins.
- SALTER, St. 2000. Looking at the guys in sexist, demeaning ways. *San Francisco Chronicle* November 30, 2000: A31.
- SELKIRK, E. 1982. *The Syntax of Words*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- SPENDER, D. 1980. *Man Made Language*. London: Routledge.
- TALBOT, M. 2010. *Language and Gender*. 2η έκδ. Cambridge: Polity Press.
- TANNEN, D. 1986. *That's not what I meant*. New York: Dent.
- TANNEN, D. 1990. *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. London: Virago.
- TANNEN, D. 1995. *Talking from 9 to 5*. London: Virago.
- THOMASON, S. & KAUFMAN, T. 1988. *Contact Linguistics, Creolization and Generic Linguistics*. Berkley: University of California Press.
- TOOLAN, M. 1996. *Total Speech: An Integrational Linguistic Approach to Language*. Durham and London: Duke University Press.
- TRAUGOTT, E.C. 1989. On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change. *Language* 65: 31-55.
- TRUDGILL, P. 1972. Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich. *Language and Society* 1: 179-195.
- TRUDGILL, P. 1974. *The Social Differentiation of English in Norwich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TRUDGILL, P. 1975. *Accent Dialect and the School*. London: Edward Arnold.
- Van DIJK, T. A. 1991. Editorial: discourse analysis with a cause. *The Semiotic Review of Books* 2(1): 1-2.
- Van DIJK, T. A. 1993. Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society* 4:131-132.
- Van DIJK, T. A. 2001a. Critical Discourse Analysis. Στο *The Handbook of Discourse Analysis*, επιμ. D. Schiffrin, D. Tannen & H. E. Hamilton, 352-371. London: Blackwell.
- Van DIJK, T. A. 2001b. Multidisciplinary CDA: A plea for diversity. Στο *Methods of Critical Discourse Analysis*, επιμ. R. Wodak & M. Meyer, 95-120. London: Sage.

VETTERLING-BRAGGIN, M. επιμ. 1981. *Sexist Language*. New York: Littlefield Adams.

WEATHERALL, A. 2015. Sexism in Language and Talk-in-interaction. *Journal of Language and Social Psychology* 34(4): 410-426.

WEINREICH, U. 1953. *Languages in Contact*. New York: Publications of the Linguistic Circle of New York.

WODAK, R. 1996. *Disorders of Discourse*. London: Longman.

WODAK, R. 2001. The discourse-historical approach. Στο *Methods of Critical Discourse Analysis*, επιμ. R. Wodak & M. Meyer, 63-94. London: Sage.

Ηλεκτρονικές πηγές

<https://diavgeia.gov.gr/> (τελευταία πρόσβαση 12/01/2018)

<https://diavgeia.gov.gr/info> (τελευταία πρόσβαση 12/01/2018)

<https://provalisresearch.com/products/qualitative-data-analysis-software/> (τελευταία πρόσβαση 27/05/2018)

Παράρτημα Ι

ΑΔΑ	ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
7ΚΩΨΩ-3ΜΣ	Δικαιοσύνης Διαφάνειας & Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων
ΨΘ0Β6-Θ2Λ	Εθνικής Άμυνας
6ΣΨΨ6-4ΕΖ	Εθνικής Άμυνας
723Π6-28Λ	Εθνικής Άμυνας
Ψ65Σ465Χ07-ΧΥΙ	Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης
ΩΜΨΣ465Χ07-Χ0Ε	Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης
6Β3Ξ4653ΠΩ-72Δ	Ναυτιλίας & Νησιωτικής Πολιτικής
7Ν8Σ4653ΠΩ-ΘΒ6	Ναυτιλίας & Νησιωτικής Πολιτικής
73ΝΖ4653ΠΩ-Υ65	Ναυτιλίας & Νησιωτικής Πολιτικής
Ω70Ρ4653ΠΩ-6ΓΩ	Ναυτιλίας & Νησιωτικής Πολιτικής
ΩΣ5Λ4653ΠΩ-ΛΥΡ	Ναυτιλίας & Νησιωτικής Πολιτικής
6ΑΒ54653ΠΣ-ΝΣΤ	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
6ΘΟΩ4653ΠΣ-4ΒΕ	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
6ΟΙΗ4653ΠΣ-ΒΗ7	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
6ΦΨ34653ΠΣ-89Π	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
7Α1Ψ4653ΠΣ-9ΛΧ	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
7ΔΨΡ4653ΠΣ-6ΩΩ	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
7ΖΩ04653ΠΣ-5Δ2	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
7ΗΦΝ4653ΠΣ-1ΩΥ	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
7ΧΝΟ4653ΠΣ-ΡΗ5	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
61ΜΦ4653ΠΣ-8ΤΥ	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
68Ψ64653ΠΣ-54Ι	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
73Ο14653ΠΣ-ΡΕ0	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
732Α4653ΠΣ-Μ6Υ	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
73604653ΠΣ-ΙΞΒ	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
Ψ4ΝΩ4653ΠΣ-2Ω5	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
ΨΓΩ14653ΠΣ-ΑΚΚ	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
ΨΕΑΕ4653ΠΣ-0Τ8	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
ΨΚ5Θ4653ΠΣ-4ΧΚ	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
Ω27Κ4653ΠΣ-Ψ9Ε	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
ΩΓΔΑ4653ΠΣ-ΑΤ7	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
ΩΕ9Τ4653ΠΣ-ΞΒΕ	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
ΩΗΛΩ4653ΠΣ-ΘΗΥ	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
ΩΙΨΗ4653ΠΣ-ΒΣ2	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
ΩΥ5Π4653ΠΣ-5Κ5	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
ΩΥΩΓ4653ΠΣ-Θ68	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
ΩΨΤ54653ΠΣ-Ι8Ο	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
ΩΨΥΛ4653ΠΣ-Ω3Φ	Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων
6ΚΤΕ4653Π4-ΘΣΤ	Πολιτισμού & Αθλητισμού
6ΤΨ84653Π4-3ΛΝ	Πολιτισμού & Αθλητισμού
6Ω1Λ4653Π4-ΤΩΨ	Πολιτισμού & Αθλητισμού

7MPΞ4653Π4-Λ2Π	Πολιτισμού & Αθλητισμού
7ΞΗΣ4653Π4-Β0Υ	Πολιτισμού & Αθλητισμού
7ΧΔΨ4653Π4-ΚΥΥ	Πολιτισμού & Αθλητισμού
94ΙΒ4653Π4-ΕΘ1	Πολιτισμού & Αθλητισμού
ΨΒΝΡ4653Π4-ΛΙΓ	Πολιτισμού & Αθλητισμού
ΨΘΥΞ4653Π4-Φ30	Πολιτισμού & Αθλητισμού
ΨΚΜ84653Π4-67Ξ	Πολιτισμού & Αθλητισμού
Ω5ΨΛ4653Π4-Χ2Μ	Πολιτισμού & Αθλητισμού
Ω8Π04653Π4-ΝΓ6	Πολιτισμού & Αθλητισμού
Ω9Ξ94653Π4-ΗΓΞ	Πολιτισμού & Αθλητισμού
Ω68Τ4653Π4-ΞΡΟ	Πολιτισμού & Αθλητισμού
Ω74Π4653Π4-57Ρ	Πολιτισμού & Αθλητισμού
ΩΓΩ44653Π4-ΨΣ7	Πολιτισμού & Αθλητισμού
ΩΜΥ84653Π4-2Ω1	Πολιτισμού & Αθλητισμού
ΩΟΝΥ4653Π4-ΚΒ0	Πολιτισμού & Αθλητισμού
ΩΡΖΗ4653Π4-Λ9Η	Πολιτισμού & Αθλητισμού
6Μ994653ΠΓ-ΠΔΖ	Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων
71ΘΞ4653ΠΓ-0ΘΗ	Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων
Ω3ΓΖ4653ΠΓ-328	Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων
Ω1ΘΥΩ-ΔΙΞ	Δικαιοσύνης Διαφάνειας & Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων
6ΒΞΥ465ΧΘΨ-Η0Τ	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
7ΤΗΙ465ΧΘΨ-2ΒΔ	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
7ΧΛ1465ΧΘΨ-ΗΑΡ	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
9ΟΓΠ465ΧΘΨ-ΣΓΦ	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
66ΗΘ465ΧΘΨ-ΖΒΧ	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
70ΘΔ465ΧΘΨ-8ΩΟ	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
71Η3465ΧΘΨ-Π86	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
73Β1465ΧΘΨ-1Μ5	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
Ψ2Τ6465ΧΘΨ-8Ρ8	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
ΨΔΕΙ465ΧΘΨ-ΥΦΓ	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
ΨΕΒΘ465ΧΘΨ-ΞΑΛ	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
Ω8Γ1465ΧΘΨ-4Χ9	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
Ω490465ΧΘΨ-ΝΝΚ	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
ΩΜ33465ΧΘΨ-ΟΔ6	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
ΩΦΛ4465ΧΘΨ-ΤΣΩ	Διοικητικής Ανασυγκρότησης
6Α1Ν6-ΟΥ8	Εθνικής Άμυνας
6Γ686-Ε18	Εθνικής Άμυνας
7ΝΠΜ6-2ΩΣ	Εθνικής Άμυνας
7Τ4Ψ6-ΥΥΨ	Εθνικής Άμυνας
7Χ6Υ6-ΨΑΓ	Εθνικής Άμυνας
7Χ6Χ6-ΥΤ6	Εθνικής Άμυνας
68ΥΠ6-ΜΓΖ	Εθνικής Άμυνας
670Υ6-ΠΔ4	Εθνικής Άμυνας
Ψ6ΔΩ6-ΥΣΛ	Εθνικής Άμυνας

ΨΡNH6-3YP	Εθνικής Άμυνας
ΨΥΨB6-Γ04	Εθνικής Άμυνας
ΨΩ126-HIE	Εθνικής Άμυνας
Ω7ΦX6-ΠGB	Εθνικής Άμυνας
Ω2606-48Ψ	Εθνικής Άμυνας
ΩΞI46-ΓHY	Εθνικής Άμυνας
ΩΡΨ56-0IB	Εθνικής Άμυνας
ΩΤ5Λ6-5YΨ	Εθνικής Άμυνας
ΩTM76-XEB	Εθνικής Άμυνας
7TE8465Θ1Ω-ΔPP	Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης & Κοινωνικής Αλληλεγγύης
7Φ3Z465Θ1Ω-K63	Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης & Κοινωνικής Αλληλεγγύης
ΨΞΩ5465Θ1Ω-ΘXO	Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης & Κοινωνικής Αλληλεγγύης
ΩI8P465Θ1Ω-BYΛ	Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης & Κοινωνικής Αλληλεγγύης
ΩΠ25465Θ1Ω-K6T	Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης & Κοινωνικής Αλληλεγγύης
6Θ9Σ465XΘ7-ΣIA	Εσωτερικών
7XEP465XΘ7-Y5K	Εσωτερικών
64XΩ465XΘ7-ABN	Εσωτερικών
Ψ556465XΘ7-BΦA	Εσωτερικών
Ω6OΣ465XΘ7-ΠΓ0	Εσωτερικών
ΩAI5465XΘ7-ΩHB	Εσωτερικών
ΩΩΣΓ465XΘ7-ΘΦO	Εσωτερικών
7Δ9Ω465XI8-ΩB9	Οικονομίας & Ανάπτυξης
ΩZΘI465XI8-7XI	Οικονομίας & Ανάπτυξης
ΨBH0H-ΣΩΦ	Οικονομικών
ΩIT4H-301	Οικονομικών
ΩEΩYH-195	Οικονομικών
6ΩΩB4653ΠΣ-BΞΣ	Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων
7Φ2Γ4653ΠΣ-ZIM	Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων
64PX4653ΠΣ-I3Y	Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων
78194653ΠΣ-ΔN4	Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων
PBGY4653ΠΣ-ΠIO	Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων
ΨIMZ4653ΠΣ-OP2	Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων
ΩIXE4653ΠΣ-YTE	Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων
Ω6NZ4653ΠΣ-9ΣM	Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων
ΩBKΣ4653ΠΣ-ΘYZ	Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων
ΩZΓΨ4653ΠΣ-Ξ69	Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων
ΩZT74653ΠΣ-6NΨ	Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων
ΩIXM4653ΠΣ-75K	Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων
ΩT494653ΠΣ-ΨΓI	Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων
6TBΠ4653Π4-4K8	Πολιτισμού και Αθλητισμού
6ΓΘΔ465ΦYO-ΓΔ5	Υγείας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων
6PQH465ΦYO-NI2	Υγείας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων
6TMS465ΦYO-Δ3I	Υγείας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων
7I54465ΦYO-ΓΦX	Υγείας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων

7ΥΠΨ465ΦΥΟ-ΦΙ1	Υγείας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων
ΨΕ08465ΦΥΟ-0Β1	Υγείας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων
Ω893465ΦΥΟ-8ΘΝ	Υγείας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων
ΩΙΩΧ465ΦΥΟ-Ι59	Υγείας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων
6Γ81465ΧΘΞ-Ρ0Κ	Υποδομών και Μεταφορών
7ΜΚΧ465ΧΘΞ-ΧΜΓ	Υποδομών & Μεταφορών
69ΒΞ465ΧΘΞ-6ΑΧ	Υποδομών & Μεταφορών
ΨΠΒΑ465ΧΘΞ-ΙΤΣ	Υποδομών & Μεταφορών
Ω39Φ465ΧΘΞ-6ΗΛ	Υποδομών και Μεταφορών
ΩΒΣ9465ΧΘΞ-ΝΗ5	Υποδομών και Μεταφορών
ΩΡ1Θ465ΧΘΞ-Ο4Ι	Υποδομών & Μεταφορών
75ΚΔ465ΧΘ0-3Χ6	Ψηφιακής Πολιτικής Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης

Πίνακας 18: Έγγραφα έρευνας: Αριθμός Διαδικτυακής Ανάρτησης (ΑΔΑ) και υπουργείο σύνταξης